

RONALD BYE
FINN SJUE

NORGES HEMMELIGE HÆR

HISTORIEN OM
STAY BEHIND

Norges hemmelige hær

RONALD BYE OG FINN SJUE

Norges hemmelige hær

Historien om Stay behind

Tiden Norsk Forlag

Det må ikke kopieres fra denne bok i strid med åndsverkloven eller avtaler om kopiering inngått med KOPINOR, Interesseorgan for rettighetshavere til åndsverk. Kopiering i strid med lov eller avtale kan medføre erstatningsansvar og inndragning, og kan straffes med bøter eller fengsel.

Copyright © 1995 Tiden Norsk Forlag AS, Oslo
Satt med 11/12,5 Sabon hos
Heien Fotosats A.s, Spydeberg
Papir: 80 g Naturbok ekstra, bulk 17
Trykk og innbinding: Aase Grafiske A/S, 1995
ISBN 82-10-03978-4

Innhold

Forord	7
1 Panikk	13
2 Borgervern	25
3 Jens Chr. Hauge og Vilhelm Evang tar kontrollen	32
4 Den kalde krigen	42
5 Den første tiden	51
6 CIA og MI6 på banen	69
7 Europas hemmelige hær	79
8 Hovedkvarter, nett og agent	88
9 Dumpene	101
10 Agentsenteret Torås fort	112
11 Israel Krupp	120
12 I konflikt med MI6	132
13 Farlig spill i Sør-England	139
14 Opprøret	145
15 I komplott mot IRA	163
16 De private gruppene	170
17 Kjettingmannen	188
18 Hæren lever videre	206
19 Gladio – en italiensk tragedie	214
20 Bak demokratiets rygg	231

Vedlegg	245
1. Orientering om de hemmelige tjenester	247
2. «Opprørs-notatet» av 27.01.81	258
3. Brev fra Sven Ollestad til forfatterne	266
4. Utdrag fra korrespondansen om Jens Chr. Hauges PM om Stay behind i Norge av 25.10.48	268
5. Brev fra kollegaer til Alf Martens Meyer	272
6. Brev fra Sven Ollestad til «Bjørn»	274
Noter	277
Litteratur	291
Om forfatterne	293
Personregister	295

Forord

«Slike hemmelige tjenester burde oppløses helt og fullt med jevne mellomrom og erstattes med en helt ny organisasjon.»

(Tidligere norsk etterretningssjef om Stay behind)

Denne boka tar opp et følsomt og tabubelagt tema: Norges hemmelige hær. Den som ikke tilhører den snevre kretsen av innvidde, vil naturlig nok spørre om Norge virkelig har en hemmelig hær. Svaret er ja. Men den er ikke helt hva den en gang var. I dag har sjefen for Forsvarets etterretningstjeneste kommandoen over en enhet som kalles Avdelingen for okkupasjonsberedskap. Avdelingens fremste oppgave er å hente inn etterretningsdata fra områder bak fiendens frontlinjer – om Norge på nytt skulle bli angrepet og okkupert. Den skal også bidra til å reise motstandskampen. Hele opplegget og organisasjonen for øvrig er strengt hemmelig. De som gjør tjeneste i denne enheten, er kjent av bare noen ytterst få i den sentrale ledelsen. Når vi i denne boka skriver om den hemmelige hæren og Stay behind, er det denne beredskapen mot okkupasjon vi sikter til. Vi skriver om den hæren eller det nettverket som skal forberede motstandsoperasjoner bak fiendens frontlinjer i Norge. Vi tror også at mange lesere vil ha utbytte av å lese vedlegget «Orientering om de hemmelige tjenester» bak i boka før de gir seg i kast med selve teksten.

Vi har valgt å gi boka tittelen «Norges hemmelige hær – historien om Stay behind». Dette betyr *ikke* at vi mener å ha skre-

vet et historisk verk som inneholder den hele og fulle sannheten. Det er rett og slett ikke mulig i dag. Vi har forsøkt å trenge inn bak demokratiets rygg. Det er som å vandre i en labyrinth hvor en stadig støter på hindringer. Historien om den hemmelige hæren – Stay behind, hæren som står bak – er særdeles vanskelig å trenge inn i. Den er noe av det hemmeligste av det hemmelige og skjules i katakomber under hemmelighetenes labyrinter.

Mange personer som vi vet kan vise vei, trekker seg inn i mørket. Taushetsplikten skremmer mange fra å bli veivisere i dette kompliserte landskapet. Men selv der denne plikten egentlig ikke burde være et slikt hinder, trekker mange personer seg tilbake. Historien om de hemmelige tjenestene er stengt inne i en hemmelighetskultur som gjør saklig og objektiv historieskriving umulig.

På den strevsomme veien fram til vår versjon av historien om Stay behind-hæren har vi støtt på det meste. Personer som kan snakke, men som ikke vil. Personer som vil snakke, men som mener de ikke kan. Og irrasjonelle reaksjoner om at slike skriverier vil ødelegge forsvaret. Og ikke minst: Hemmeligheter skal forbli hemmeligheter.

En ting står krystallklart for oss etter arbeidet med denne boka. Det må tas et åpent og offentlig oppgjør med dem som mener at de, i ly av misforstått hemmelighetskremmeri, har en personlig eiendomsrett til viktige deler av vår historie.

Vi har også støtt på en ufattelig arroganse hos personer som sitter der i det stille og vet. De kan åpenbart gi vitale opplysninger som sett i et moderne forsvars- og sikkerhetspolitisk perspektiv er helt ufarlige. Likevel hevder de at denne kunnskapen har samfunnet ikke noen rett til å få del i. Vi har hevdet for dem at hemmelige tjenester ikke er noen personlig eiendom, men noe personer i betrodde posisjoner har tilegnet seg – på vegne av samfunnet. Når samfunnet krever å få disse kunnskapene utlevert for å gjøre opp regnskapet over de siste femti års historie, plikter de å bidra til det. Men dessverre, denne problemstillingen

gen stiller de seg avvisende til. Og enkelte begriper den rett og slett ikke.

Hemmelighetskulturen har også innslag av selvjustis. Alf Martens Meyer er en av fedrene til Stay behind-hæren. I 1988 var han en viktig kilde for Chr. Christensens – CCs – bok «Vår hemmelige beredskap». Her la Meyer fram brokker av hvordan Stay behind-hæren ble til. Han fikk umiddelbart et brev fra tidligere kollegaer, et brev som ikke kan tolkes som noe annet enn en bannbulle (se vedlegg 5). Hvor hardhendt denne selvjustisen har vært, har vi ingen komplett kunnskap om. Men vi tror at personer er tause også fordi de er redde. Redde for å bli behandlet som sosialt spedalske. Redde for å bli støtt ut i det ytterste mørke.

Hvis det ikke blir slått hull i denne hemmelighetskulturen, vil det bli stående igjen et stort paradoks langt inn i evigheten. Mens de fem krigsårene er blitt historisk gjennomlyst på kryss og tvers, forblir helt vesentlige deler av de femti årene som fulgte etter frigjøringsdagene, ganske så historieløse.

Har vi begått feil, trukket gale slutninger og lagt fram ufullstendige bilder av den hemmelige hæren, skyldes det neppe vår vilje. Vi ville svært gjerne boret dypere. Men forhold og holdninger vi ikke rår over, har satt en stopper for det.

Tross alle hindringer har vi gjort et forsøk og kommet et godt stykke på vei. Vi har da heller ikke vært uten nye og spennende kilder som har gitt oss en enorm hjelp. Enkelte av disse kildene har vist stort personlig mot, vel vitende om reaksjonene i «hysj-klanen» som de vet vil komme. Ikke minst disse kildene har hjulpet oss med å sette sammen et vanskelig puslespill. Resultatet av dette puslespillet er at vi er blitt i stand til å legge fram den mest utførlige historien til nå om Norges hemmelige hær. Tross all taushet, halvhysteriske reaksjoner og historisk uforstand.

For å gjøre boka lettere å lese er den bygd opp på følgende måte: Vi har delt hvert kapittel i tre deler, først introduksjon, så det dokumentariske stoffet og til slutt en kort oppsummering. Introduksjonene bygger på en nøktern blanding av fiksjon og fakta – uten at dette røkkes ved de realitetene som kommer til

syne. Den dokumentariske delen verifiseres av henvisninger til kilder. Kildene er delt i tre kategorier: 1. Åpne kilder. 2. Kilder som er åpne for forfatterne, men som av ulike årsaker er blitt anonymisert. Kildehenvisningene for disse spenner fra X1 til X31. 3. Kilder vi ikke har vært i stand til å ettersjekke, eller som av andre grunner vil være så anonyme at de overhodet ikke skal kunne spores. Blant de anonymiserte og anonyme kildene finnes også noen kilder som bare den ene forfatteren kjenner til.

Samarbeidet mellom oss to kan nok for mange fortone seg som en underlig, nærmest ubegripelig konstellasjon. Politisk ligger vi langt fra hverandre. Men det har ikke skapt noe problem for samarbeidet om dette bokprosjektet. Tvert om har det vært til stor fordel for å få fram nyanser og motforestillinger. Det viktigste har vært at vi har klart å oppfylle det sentrale ønsket vi begge har hatt: å kaste historiens lys over temaet Stay behind. Intet mindre – intet mer.

Vi har hørt påstander om at motivet for den ene av oss er å ødelegge forsvaret og slå politisk mynt. Dette er med respekt å melde det rene tøv. Vi er nok delvis uenige om hva slags internasjonale allianser Norge trenger for å forsvare seg. Men vi er begge grunnleggende enige om at landet må ha et sterkt forsvar. Det betyr også at det trengs en beredskap mot okkupasjon. Spørsmålet er hva slags, og til hvilken pris. Vi er begge enige om at tiden for lengst er inne til at historiens kritiske lys må rettes mot Stay behind-hæren. Dette er en viktig del av vår etterkrigs-historie. Denne hæren må kunne debatteres nå – etter Sovjetunionens sammenbrudd. Vår overbevisning er at spørsmålet om det trengs en slik dypt hemmelig hær må diskuteres. Vi må alle ha mot til å reise debatten om hvorvidt den demokratiske kontrollen med en slik hær skal ofres – på beredskapens alter. Stay behind-hæren var et ektefødt barn av krigen. Den har siden den gang levd sitt liv i den kalde krigens politiske klima. Nå er det en annen tid og en annen situasjon.

Skulle det være politisk vinning å høste på å bringe denne historien opp i dagen, vil det neppe være til forfatternes fordel. Høyst sannsynlig vil det føre mest ubehag med seg for oss begge

– i form av kritikk og mistenkeliggjøring fra både ekte og selvoppnevnte autoriteter. Vi vil kanskje også bli beskyldt for å røpe forsvarshemmeligheter og for å skade rikets sikkerhet. I så fall er vi grunnleggende uenig med kritikerne. Vi bringer fram svært mange nye opplysninger om Stay behind og systemets samarbeidspartnere. Vi har nøye vurdert hvilke opplysninger som bør – og ikke bør – legges fram. Det vi legger fram i denne boka bør myndigheter, folkevalgte og tidligere og nåværende aktører i Stay behind tåle. Så konkrete må vi være for at diskusjonen om systemets bruk – og misbruk av det – skal bli reell. Vi synes rett og slett at saken er for viktig til at den fortsatt skal feies under teppet. En kritisk oppsummering av den beredskapen som har eksistert til dags dato, må til for å legge planer for en ny beredskap som er bedre tilpasset nye tiders krav. Dette må omfatte demokratiets krav til innsikt og kontroll. Den mangelen på politisk ansvar og de tjenestemessige forsømmelsene som leserne vil kunne trekke ut av denne bokas dokumentasjon, vil ha størst verdi som påminnelser om hvordan viktige spørsmål om landets framtid *ikke* bør behandles i den tiden vi går inn i.

Vi har hatt et tett, nyttig og godt samarbeid med Gerhard Helskog og hans TV-prosjekt «Bak din rygg» om den kalde krigen og de hemmelige tjenestene. Dette munner ut i en dokumentarserie i TV 2 i november 1995. Vi tror samarbeidet har vært til gjensidig nytte. Fra vår side rettes det en spesiell takk til Gerhard Helskog og hans nære medarbeider Aslaug Holm.

For øvrig takker vi Tiden Norsk Forlag for støtten til prosjektet, og alle de andre som har stilt opp for oss. Ikke minst våre familier, som har utvist stor tålmodighet.

Oslo, oktober 1995

Ronald Bye

Finn Sjøe

Panikk

Denne kjølige novemberdagen i 1978 skal vise seg å bli helt annerledes enn hva skipsreder Hans Otto Meyer har regnet med. Han oppholder seg i sin fornemme villa på Oslos vestkant. Som seg hør og bør er villaen plassert midtveis mellom skipsreder Erling Lorentzens kontorer ved Smestaddammen og Gustav Vigelandts ruvende Monolitt. «Totto» Meyer, en mann med solid formue og store inntekter, har i lengre tid pleiet sin døds- syke kone. Så også denne dagen. En fredelig dag. Riktignok aner han at det brygger opp til noe, for politiet har nettopp gjennomført en razzia på landstedet og gården hans på Gjeter- øen like utenfor Kragerø. Ansatte på landstedet har blitt tatt på fersken. En ikke helt ubetydelig hjemmebrentfabrikk er avslørt. At jakten på ulovlig sprit vil fortsette til Meyers villa i Oslo, lig- ger i kortene.

Men razziaens karakter fornekker seg aldri. Selv om den er ventet, kommer den likevel som lyn fra klar himmel.

Plutselig skjer det. Et oppbud på seks-sju uniformerte politi- folk slår ring rundt huset. Politifullmektig Benedict de Vibe står på trappa. Skipsrederen åpner. Et kraftig munnhuggeri utvikler seg mellom de to. Skipsrederen har aldri vært kjent for å mangle kraftuttrykk. De Vibe er overbevist om at han følger et brenn- hett spor. Politiet har fått et tips om at skipsrederens kjeller skjuler et hemmelig rom med et ganske annet innhold enn en klukkende hjemmebrentfabrikk.

– Jeg forsøkte å få de Vibe til å skjønne at han ikke måtte gå inn i dette kjellerrommet. «Milde Moses, dette er militært område,» sa jeg til ham. Dette ville ikke de Vibe høre på: «Vi skal inn, om vi så skal spreng oss inn!»

Selv en røff person som skipsreder Meyer må ha opplevd det hele ganske så traumatisk. For på tross av at sytten år er gått, puster han en smule anstrengt mens han forteller om konfrontasjonen med de Vibe og politiet.

– Jeg viste ham også et nødtelefonnummer, og ba ham innstendig ringe dette. Så ville han forstå hva jeg mente med at han ikke måtte ta seg inn på militært område. Men han nektet plent å ringe nødnummeret.

Da de Vibe ikke ville høre på det øret, sa jeg at han ikke måtte finne på å spreng seg vei inn. «For min kone ligger der inne og dør av kreft, og det vil gjøre Dem til morder hvis De går inn der og sprenger!»

Da sa politifullmektig de Vibe følgende som jeg aldri vil glemme: «Jeg gir faen i Deres kone, jeg skal inn i det rommet NU!»

Alt ifølge skipsrederens egen hukommelse.

*

Politifullmektig Benedict de Vibe, som i dag er advokat i Oslo, har en versjon som nok ikke er identisk med skipsrederens. Likevel bekrefter den i store trekk hva Meyer sier.

De Vibe forteller at politiet hadde fått tips om at det fantes et våpenlager hos Meyer.

– Den naturlige reaksjonen blant oss som etterforsket saken var at vi her kunne stå overfor flere alternativer. Kanskje var det en gal manns våpen. Muligens kunne det være utstyr som tilhørte private kommandogrupper. Eller det kunne dreie seg om ordinær etterretningsvirksomhet. Vi trakk ingen konklusjoner. Men til bunn i saken, det måtte vi. Derfor ble Meyer gitt klar beskjed om at vi skulle inn i dette rommet, og at han bare måtte gi oss de nødvendige opplysningene slik at vi kunne komme inn.

Etter hvert ble disse motvillig gitt av Meyer. Og det må erkjennes: Han sto hele tiden fast ved at det var navngitte personer i Forsvarets e-tjeneste som med en gang ville kunne fortelle oss at dette var noe politiet absolutt ikke måtte blande seg bort i.

– Men vi valgte likevel – mer eller mindre – å presse ham til å gi opplysningene. Vi sa også at dersom han ikke ga oss kodene, så ville vi komme oss inn i rommet uansett, fortsetter de Vibe.

Truet han så med at politiet ville sprengte seg inn?

– Jeg tror ikke det ordet ble direkte brukt. Men det som ble sagt var at politiet *skal* inn. Og at du, Meyer, du vet at vi kommer inn uansett. Og, så kan jeg vel ha slengt på at inn skal vi, om vi så må sprengte oss inn, bekrefter de Vibe.¹

Så er razziaen i gang. Noen klukkende HB-fabrikk er det ikke bak den massive panserdøra i kjelleretasjen som Meyer åpner for politiet før han blir transportert til politikammeret og satt i varetekt.² Derimot finner de store mengder lette og tunge våpen, avansert radiosamband, elektrisk aggregat og surstoff-beholdere.

– Selv for den mest innbarkedede politimann i teamet var dette rommet et helt spesielt lokale, en stor velutrustet celle. Her var våpen som flere av oss overhodet ikke hadde kjennskap til. Våpen uten serienummer, uten navn, og ekstra farlige våpen. Her var våpen som det ville vært helt umulig å kjøpe på gata. Vi gjorde alle store øyne, forteller de Vibe.³

I virkeligheten har Oslo-politiet uten å vite det brutt seg inn i en militær bunker, bygd ferdig i 1956 og høyst operativ til 1964.

Sagt på fagsjargong: Politiet har avslørt en operasjonsdump som har tilhørt landets dypt hemmelige beredskapshær, Norges Stay behind-hær. En stor operasjonsdump med nok utstyr, våpen og ammunisjon til minst hundre personer. Deres oppgave er å slåss mot fienden i okkupasjonens første fase. Her er store mengder automatvåpen, rakettvåpen og håndgranater. Bazookaer, maskingeværer, M-42, stengun og Schmeissere, håndgranater i massevis. I sin tid har det også vært en avansert radiostasjon med en – for sin tid – ekstremt hurtig sender. Til

anlegget hører dessuten en teleskopisk antenne. Den kan styres opp gjennom pipa og opp over husets tak akkurat det korte øyeblikket meldingene blir sendt, for så lynraskt å trekkes ned igjen. Nesten som et kjapt ubåtperiskop.

Bare fem eller seks mennesker har visst om bunkeren. Den er konstruert slik at de ytterst få utenfra fra Stay behind-ledelsen som må inn i den, kan ta seg inn uten at husets eier er til stede. Langs en av ytterveggene er det bygd en utepeis, utstyrt med en fornem smijernsplate. Bak denne plata, som kan fjernes utenfra for dem som vet hvordan det skal gjøres, går veien rett inn i bunkeren. Vanskelig å oppdage, men likevel bunkerens svakeste punkt.

Operasjonsdumpa er også en viktig brikke i en avansert evakueringsplan for å bringe de såkalte VIPene raskt og trygt ut av landet. Det vil si de «svært viktige personene», med kongehuset i fremste rekke. Skipsreder Hans Otto Meyer, en av Norges rikeste menn, har vært et aktivt og betrodd medlem av denne hemmelige hæren fra 1954 til 1964. Og selv om han ikke er med i Stay behind-hæren da razziaen finner sted i 1978, blir han fortsatt brukt til enkelte oppdrag av Forsvarets etterretningstjeneste. Og på toppen av det hele: En betydelig del av våpnene og ammunisjonen som politiet beslaglegger i bunkeren, tilhører fortsatt forsvaret.⁴

Samme kveld eksploderer saken i radio og fjernsyn. En av landets best bevarte hemmeligheter er i ferd med å bli avslørt. Tretti år har gått siden forsvarsminister Jens Chr. Hauge, etterretningssjef Vilhelm Evang og en håndfull andre satte i gang arbeidet med å bygge opp den hemmelige hæren. Det har skjedd i nært samarbeid med to mektige utenlandske tjenester: amerikanske CIA og britiske MI6.⁵

Men i løpet av noen hektiske timer og dager i 1978 blir denne hærens eksistens rullet opp av et intetanende politi – med radio, fjernsyn og presse halsende etter på blodferske spor.

I landets høyere militære og politiske kretser hersker det totale kaos. Maktelitens menn virrer rundt som skremte høns.

Mange av dem er tydelig opptatt av ett eneste spørsmål. Hvordan skal de klare å framstille våpenlageret som «bare» et meyersk anliggende – en høyst privat våpensamling hos en eksentrisk rikmann? Men løgner, desinformasjon og feilinformasjon fungerer ikke som olje på opprørt hav. Tvert om skaper det en stadig vanskeligere og pinligere situasjon, først og fremst for Ap-regjeringens forsvarsminister Rolf Hansen, men også for forsvarssjefen, generalmajor Fredrik Bull-Hansen.

Det er tydelig for alle som våger å åpne øynene, at en enorm ladning har eksplodert. Og de ansvarlige vet ikke hvordan de skadelige virkningene av en slik voldsom detonasjon skal kunne begrenses.

Hva er det egentlig som har gått så totalt over styr i de lukkede sirkler?

Det som skjedde er aldri blitt fortalt – før nå.

Ikke mange timene etter at politifullmektig Benedict de Vibe og hans folk har stormet skipsrederens villa og bunker, kommer en telefon fra Kriminalpolitisen til Overvåkingssentralen. Det finnes en instruks som sier at dersom politiet kommer over et større våpenlager, skal «hysjen» kontaktes. Denne skjebnesvangre kvelden er det politiavdelingsjef Erik Næss som har vakt på sentralen.⁶

Næss er ingen hvem som helst. Han er en virkelig veteran. Fra «tidenes morgen» har han arbeidet i Politisk avdeling. Han har et tett samarbeid med Arbeiderpartiet og LOs spesielle operatører på Youngstorget. En dyktig fagmann. En ihuga arbeiderpartimann – uten partibok. Da Næss får høre fra Kripos at et stort våpenlager er funnet hos skipsreder Meyer, fatter han mistanke. Den erfarne politimannen kjenner godt til Stay behind-gruppene. Sammen med en annen fullbefaren veteran, politiinspektør Ørnulf Tofte, har han forelest både titt og ofte for vordende agenter på den hemmelige hærens utdanningssenter i Vestfold. Skipsreder, penger og ressurser, våpenlager, bunker i vestkantvilla. Alt får Erik Næss til å tro at kriminalpolitiet har snublet borti noe de verken skal eller bør tukle med.

Raskt ringer han hjem til Sven Ollestad, mannen som har ledet Stay behind-hæren siden 1957. Ollestad, eller «Ola» blant innvidde, har allerede fått en alarmtelefon fra en av sine medarbeidere. Major Finn Kirkestuen er jourhavende i Stay behind-hovedkvarteret, og får en alarmmelding fra en «innsider» om det som har skjedd i Skøyenveien. Kirkestuen ringer umiddelbart sin sjef. Da Erik Næss ringer Ollestad, er «Ola» allerede forberedt på hva slags budskap hans gamle kompanjong i Overvåkingspolitiet vil legge fram. Men det er nå Stay behind-sjefen gjør sitt livs tabbe. Uvisst av hvilken grunn hevder han kategorisk at skipsreder Hans Otto Meyer og hans våpenlager ikke har noe som helst med den hemmelige hæren å gjøre. I direkte samtale med sin gode kollega Erik Næss velger «Ola» å benekte sannheten. Han tror og håper tydeligvis at dette vil være den enkleste fluktveien. Men som Næss sier til en betrodd kollega i Stay behind fire år etter skandalen: «Dersom «Ola» hadde sagt sannheten om Meyers våpenlager, ville vi på Overvåkingssentralen ha vært i stand til å gripe inn og stanse en videre etterforskning. Vi kunne ha sørget for at saken kokte ned til en hjemmebrengt-sak.»⁷

Men så skjer ikke. Den lett desperate «vi benekter alt»-taktikken er et faktum. Det er ingen vei tilbake.

Taktikken er blitt opplest og vedtatt på messa i avdeling E-14, det vil si Stay behind-hovedkvarteret, morgenen etter at Meyers våpenlager er blitt presentert på Dagsrevyen for alle og enhver i vårt langstrakte land.

– Vi møtte grytidlig den morgenen, forteller Frank Siljeholt. Den gang var han nestsjef i Rock, den hemmelige hærens sabotasjenett. De ti-tolv personene som var ansatt i hærens sentrale ledelse, låser seg inn i messa. Et alvorstungt møte skal finne sted.

– «Ola» slo fast at vi ikke måtte la oss påvirke av media. Vi måtte ikke ha kontakt med noen journalist. Vi måtte ikke la oss eksponere på noen som helst måte. Alt skulle benektes.

De usynlige skal bli enda mer usynlige. Men skandalen er et faktum. Nå gjenstår dragkampen om hva spaden skal kalles. En

eksentrisk skipsreders private våpensamling. Eller en bunker i den norske statens hemmelige hær.

På de ytre linjene øker presset fra alle kanter. Ollestad står med ryggen mot veggen. Det er hans egen feil at det er blitt umulig å komme seg ut av denne ubehagelige knipa. Presset mot ham øker raskt. Både forsvarssjefen og forsvarsministeren krever å få vite sannheten. Det er tross alt disse to som plutselig finner seg på en uvanlig ubehagelig – og svært synlig – uriaspost. Denne gangen klarer de ikke å bekle denne posten med særlig stor suksess. Det kan de først og fremst takke «Ola» for. Men i tillegg blir de ofre for mange andre former for feilinformasjon, desinformasjon og misforståelser. Dermed viser det seg at evnen til å håndtere en krise i fred er langt under pari.

Forsvarssjef Fredrik Bull-Hansen er kjent som en dyktig og redelig kar, vant til det ansvaret en toppsjef må ta. Men denne gangen skaper det alvorlige problemer for ham at han får desinformasjon fra de som vet bedre i e-tjenesten. Det fører til at han 9. november rykker ut og i god tro hevder at Meyer og hans våpenlager ikke tilhører forsvaret.⁸

Påstanden er med andre ord at dette må være skipsrederens høyst private våpensamling. Så følger forsvarsminister Rolf Hansen opp.⁹ Men usannhetene blir ikke bedre av at skipsreder Meyer blir fornektet to ganger før han har rukket å gale. Etter hektiske, interne undersøkelser sender så Forsvarets overkommando 17. november ut et dementi av sin egen pressemelding ti dager før.

29. november må forsvarsminister Rolf Hansen gå kanossagang opp på Stortingets talerstol. Her erkjenner han at «de opplysningene som hadde dannet utgangspunktet for pressemeldingen av 9. november, har vært ufullstendige, og at konklusjonen når det gjaldt utlevering av våpen til Meyer, var gal.»¹⁰

Likevel er det i de aller første dagene etter politirazziaen hos Hans Otto Meyer at panikk-barometeret stiger til faretruende høyder. Pressen jakter. De ansvarlige forsøker febrilsk å samordne taktikken. Men noen fredelig plett finner de ikke. Få

dager etter at bunkeren er avdekket, virker situasjonen helt håpløs. Så prekær er situasjonen at sjefene beordrer et sjøfly for å komme seg vekk fra hovedstaden. Avreisen skjer fra sjøflyhavna ved Fornebu, målet er Larvik. De sniker seg inn personalinngangen i et av byens hoteller. Rom er allerede bestilt i stor diskresjon. Her forsøker de å få ro: forsvarssjef Fredrik Bull-Hansen, departementsråd Caspar Stefansen, Stay behind-sjef Sven Ollestad, e-sjef og kontreadmiral Jan E. Ingebrigtsen, seksjonssjef Trond Johansen i e-tjenesten og Ove Overdale, forbindelsesoffiser mellom e-tjenesten og Overvåkingspolitiet.¹¹

Men de får ikke være i fred særlig lenge. Snart dukker journalistene opp. Jakten er på nytt i gang.

Disse dagene må ha artet seg som et eneste langt mareritt på det militære sjefsplan. Marerittet var for en stor del selvforstyldt. Og evnen til å løse en akutt krise viste seg å være elendig.

Ollestad valgte hysj-tjenestenes klassiske taktikk: Benekt sannheten. Kryss fingrene, håp at stormkastene løyer. Hadde han i det minste latt taktikken tangere sannheten, ville nok de edsvorne menn kommet noe bedre ut av kaoset.

En del informasjon fantes i alle fall i folioprotokollene i den hemmelige hærens hovedkvarter. Her sto det å lese om både våpentyper, kalibre, opprinnelige registreringsnumre, ammunisjonsstyper osv. Det som *ikke* hørte hjemme i disse protokollene, var håndskrevne kvitteringer for mottatt våpen og ammunisjon.¹² Det lå i den hemmelige hærens natur, tradisjon og kultur at det ville være for risikabelt å ta vare på den slags papirer. For hva ville skje om de ble oppdaget?

Razziaen og det politiske etterspillet i 1978 hadde vært dramatisk nok. Enda mer turbulent kunne det blitt dersom Meyers bunker hadde fungert slik den gjorde i 50- og 60-årene da den var helt intakt.

Sytten år etter razziaen demonstrerer Meyer, nølende, hvordan bunkeren var sikret mot inntrengere.¹³ Vi følger ham ned i kjelleretasjen i hans gamle villa. Nå er det sønnen som har overtatt huset.

– Jeg orket ikke bo her etter det som skjedde. Siden ble jeg dessuten knivstukket av tyver som var på jakt etter våpen her, sier Meyer. Gangen er rask og nærmest militant hos syttiåringen, men han trekker fremdeles på det ene beinet.

– Jeg er jo fortsatt halvveis invalid på grunn av denne knivstikkingen, sier han mens han lener seg opp mot veggen, tre meter fra motstående vegg hvor et klesskap er blikkfang. Så trykker han med høyre hånd på et punkt høyt oppe på veggen, mens han finner fram til to tilsvarende følsomme punkter på gulvet med begge føttene. Deretter trykker han på alle tre punkter samtidig. Plutselig høres en lav dur bak klærne. Meyer skyver dem til side. Til syne kommer en tretti centimeter tykk panserdør som glir sakte og rolig til side. Der inne ligger bunkeren.

Meyer peker mot et fjernsynskamera på motstående vegg. Opprinnelig lå det skjult inne i en lufteluke.

– Dersom uvedkommende forsøkte å trenge seg inn i bunkeren gjennom denne inngangen, ville de bli avslørt av dette kameraet. Etter kort tid ville en elektrisk styrt maskinpistol skjult i motstående vegg fyre av sine dødbringende salver. Det hele ville ha skjedd automatisk. Ingen ville ha kommet levende fra et slikt innbruddsforsøk.

Ei heller de Vibe og hans folk. Men den aktuelle novemberdagen i 1978 var altså automaten koblet ut.

Hvorfor hadde «Totto» Meyer vært med i Stay behind-hæren? I sin tid var han blant Norges aller rikeste menn, først som skipsreder i et av landets største rederier, siden bygde han også opp sitt eget flyselskap, Mey-Air. En rik individualist med sterkt høyreorienterte meninger.

En person med så store ressurser var et nyttig tilskudd til Stay behind-systemet. Ikke minst passet han godt inn i evakueringsnettet, det som skulle sørge for å få kongehus og andre «very important persons» – VIPene – raskt ut av landet. Men som så

mange andre har fått oppleve: Nedturen kom. Også for Meyer. Etter 1978-skandalen opplevde han at toppsjefene som hadde trukket veksler på hans rikdom og ressurser, hektisk begynte å fornekte ham og alt hans vesen. VIPene støtte ham ut i det ytterste mørke for å redde sitt eget skinn.

Den dag i dag bærer Meyer tydelig preg av det som skjedde i 1978. Han er fortsatt forbannet på Benedict de Vibe. Han må betraktes som «landsforræder», mener Meyer. Men det er nok likevel det han føler og tenker om sine tidligere overordnede som plager ham mest. Han er bitter.

– Aldri siden den gang har jeg fått noen slags henvendelse fra sjefene. Ikke en «handshake», ikke en eneste liten beklagelse. Jeg ble rett og slett sparket ut i kulda. Siden har jeg bare opplevd dårlig presse og hånlig omtale i biografier. Det er klart at dette er jævlig bittert. Man skal vel ikke vente noen takk for at man prøvde å gjøre landet en tjeneste etter krigen – slik at vi ikke skulle oppleve et nytt 9. april. Sjømennene fikk jo heller ingen takk. Men, det må da være måte på hvor mye man skal bli sjikanert. I krig må et slikt beredskapssystem fungere slik at det ikke blir avslørt. Da må hver enkelt tåle det meste. Men i fred må en kunne forvente noe annet og mer. Rett og slett en medmenneskelig opptreden.

Den eneste som slo knyttneven i bordet da det stormet som verst, var en kollega av meg. Han krevde at de ansvarlige skulle rykke ut og fortelle sannheten. Han var våpensjef, og sto over meg i rang i Stay behind-hæren. Han viste et mot som jeg ikke oppdaget hos andre på sjefsnivå. Og dette tvang de ansvarlige, særlig statsråden, til å skaffe seg de riktige informasjonene. Til slutt kom jo også en del riktige opplysninger fram, sier Meyer.

Det er nå avdøde våpensjef Lars Gravningsmyhr i Stay behind han sikter til. Det er tydelig at hallingdølen hadde satt seg i respekt. Mang en veteran blir blank i øynene når hans navn nevnes.

Våpensjefen besto den avgjørende prøven, mener Meyer. Det gjorde ikke de som satt høyere oppe, helt på toppen.

Det kan vanskelig feies under teppet at Meyer har noen gode moralske kort å slå i bordet med. I disse spørsmålene står hans gamle sjefer svakt. Meyer står sterkt, uansett hvor eksentrisk og høyrevridd han måtte oppfattes. Med sin cap, jeans og selvsikre manerer minner han i mangt og mye om en storfarmer fra Floridas enorme kvegmarker. Og et godt forhold til USA og «den amerikanske drømmen» har han fortsatt. Med synlig stolthet forteller han at det avanserte radioutstyret han hadde i bunkeren var hentet inn fra USA. Dette utstyret var langt mer avansert enn det forsvaret ellers hadde den gangen.

– Og godkjent ble det, av selveste overvåkingssjef Asbjørn Bryhn. En utmerket mann, sier Meyer stolt. Like raskt slår han an en mer beskjeden tone.

– For all del, jeg var ikke den eneste som bidro med bunker og andre ressurser. Jeg var en brikke sammen med så mange andre. Husk: Oslo er full av slike bunkere og anlegg. Oslo er hul.

Det er historien om hvordan Oslo ble «hul» og det langstrakte Norge fullt av «dumper» som nå skal fortelles.

*

Da politiet brøt seg inn i skipsreder Hans Otto Meyers bunker, fant de i virkeligheten en operasjonsdump. Den hadde vært en viktig brikke i fluktplanene for kongehuset, regjeringen og andre såkalte VIPer.

Her var nok våpen, ammunisjon og annet utstyr for en styrke på mer enn hundre personer.

De ansvarlige forsøkte først å redusere Meyers våpenlager til et privat anliggende for Meyer.

Slike feilaktige opplysninger førte til at forsvarssjef Fredrik Bull-Hansen ufrivillig gikk ut med feilaktige opplysninger. Den samme skjebnen måtte forsvarsminister Rolf Hansen dele.

Selv om de ansvarlige myndigheter etter hvert ble nødt til å rette opp de mest åpenbare feilene, har ingen til dags dato bekreftet at Meyers bunker var en operasjonsdump som tilhørte Stay behind-hæren.

Meyer har aldri fått noen form for unnskyldning fra de ansvarlige for at de framstilte ham og hans rolle på en krenkende måte.

Borgervern

De tre herrene tar mål av hverandre. Administrerende direktør ved Fortuna Mek.Verksted, Jens Lien, er noe overrasket over å ha blitt innkalt til møte i Rådhusgata 8, kontoret til Vilhelm Evang, sjefen for e-tjenesten. Han blir enda mer overrasket da han blir presentert for Asbjørn Bryhn, sjefen for Overvåkingspolitiet. Innkallingen hadde kommet plutselig. Nå får Lien sine bange anelser bekreftet.

Evang virker avslappet, mens Bryhn er tydelig anspent. Evang vil helst at det hele skal være en uformell samtale, mens Bryhn ser det mer som et offisielt møte. Likevel kommer de to samlet ut av hoppet. De legger på bordet hva de vet. Jens Lien er jo med i ledelsen av «en noe . . .». Begge holder an en smule før de fortsetter: Dette «noe» organiserer militærliknende grupper. Disse driver med politisk overvåking og etterretning.

Asbjørn Bryhn morsker seg. I klare ordelag gir han Jens Lien beskjed om at dette må stoppes øyeblikkelig. Selv om Bryhn vet at lovverket er noe mangelfullt, forkynner han kontant at dette er straffbart. Jens Lien forsøker å få Bryhn til å forstå at det som han og en del andre gode norske borgere holder på med, er et ekte engasjement til nasjonens beste. Bryhn repliserer at «nasjonens beste» ikke er en privatsak. – Så slutt med disse tingene – øyeblikkelig.

Vilhelm Evang på sin side balanserer forsiktig. Han ønsker

ikke å motsi Bryhn, men han vil heller ikke vise Jens Lien den kalde skulder. Evang aner en mulighet.

Jens Lien blir ganske flat av overvåkingssjefens hardkjør og kan ikke si annet enn at han skal ta saken opp med sine venner. De er jo alle gode og loyldige borgere som bare vil nasjonen vel . . . Men de ønsker selvfølgelig ikke å komme på kant med loven.

Ute i Rådhusgata blir Jens Lien stående stille noen minutter. Året 1947 er på hell. Høsten har sluppet taket, og vinteren lurar rundt hjørnet. Det er kaldt og klart og det gjør godt å puste i frisk luft etter seansen inne på Evangs kontor. Lufta der inne ble jo etter hvert lummer, godt hjulpet av at både e-sjefen og overvåkingssjefen dampet om kapp på pipene sine. Det som undrer Lien mest der på fortauskanten, er hva Evang egentlig mente med det han sa da de tok farvel. Halvveis med ryggen til Bryhn: «Ta det litt med ro – dette haster ikke. La oss tenke oss om. Så tar vi oss en ny prat om noen dager. Vi to . . . »

Inne på kontoret bruker Evang og Bryhn noen minutter for å runde av møtet med Lien. De rensar pipene og er enige om at de nå har gjort det de måtte gjøre. Mens samtalen om hva de er enige om pågår, måler de hverandre, diskre. Evang aner en mulighet for å skaffe noe han har behov for. Og Bryhn sitter nok også og planlegger et eller annet. Da de skilles, er de ikke helt presise om hvem og hvordan ordren til Jens Lien skal følges opp. Det passer dem begge aldeles utmerket at det hele forblir en smule vagt.

*

De møttes ikke langt fra murene til Akershus festning. På loftet i bygningen som ligger på hjørnet av Myntgata og Kongens gate. I Oslo Militære Samfund. De som satte hverandre stevne på de to møtene, var bekymrede borgere. De aller fleste av dem i solide stillinger og posisjoner. Direktører, banksjefer, advokater, disponenter, storbønder, skogeiere, styreformenn. Men

ingen kvinner eller vanlige arbeidere. Skjønt, kanskje var det en lagerarbeider til stede. Politisk var dette en konservativ forsamling.

De to møtene var ikke begynnelsen, men slutten på begynnelsen til noe. Det som endte på loftet i Oslo Militære Samfund forsommeren 1947, hadde startet allerede tidlig året før. Den største fredsrusen hadde lagt seg og hverdagen begynt. Gjenoppbygging etter krigens ødeleggelser var i gang. Omstilling fra okkupasjon til frihet tok form, skritt for skritt. Samfunnets ordinære politiske og byråkratiske funksjoner skulle dras i gang. Tempoet i næringslivet var i ferd med å bli skrudd opp. Det måtte blåses nytt liv i organisasjonene. Det var nok å ta fatt på, mye å glede seg over. Men også mange bekymringer, i stort som i smått.

Noen bekymret seg mer over den politiske utviklingen i landet og det som skjedde på det internasjonale planet enn over hverdagens trivialiteter. Høsten 1945 feide kommunistene inn i Stortinget med 11 representanter. Bak dem sto over 176 000 velgere. Ute i Europa begynte frosten å sette seg som dyp tele i forholdet mellom øst og vest. Det ble snakket om jernteppe og kald krig. Noen bekymret seg også over Arbeiderpartiet. Partiets folk ble for dominerende i forsvaret og på andre vitale områder i samfunnet. Arbeiderpartifolkene kalte seg sosialister. Derfra var det jo ikke langt til kommunisme, sett med datidens borgerlige øyne. Den korte avstanden ble ettertrykkelig bekreftet av at LO hadde tatt initiativet til samlingsforhandlinger mellom Kommunistpartiet og Arbeiderpartiet.¹

Disse bekymringene ble samtaleemne der hvor ansvarlige og sindige borgere møttes: I Norsk Arbeidsgiverforening, Norges Industriforbund, rotaryklubber, Norges Rederiforbund, frimurerlosjer, Libertas, på styrerommene, i lunsjpausene på forretningsmøter, i bridgeklubbene og private sammenkomster og middager. Bekymringene satte seg fast i et sjikt av mennesker som hadde posisjoner, ressurser, stor personlig frihet og handlingsevne. Noen mer enn andre. Det var de som sa de forløsende ordene: «Dette må vi gjøre noe med – hvis ikke er vi snart til-

bake der vi var under krigen. Denne gangen med kommunistene. De er verre enn nazistene.»

Bekymringene ble kanalisert inn i et mer systematisk kontaktarbeid over hele landet. Et nett av personer i nøkkelposisjoner i landets næringsliv ble registrert og føret med «fortrolig» informasjon om den trusselen kommunistene representerte for landet. De ble bedt om å holde øynene og ørene åpne, registrere og rapportere. Dessuten ble de bedt om å bygge opp grupper rundt seg av gode borgere som var til å stole på. Mobilisering av en privat, hemmelig overvåkings- og etterretningsorganisasjon var i gang.

Det var som en snøball i kram snø. Når den begynner å rulle, baller den fort på seg, men den kan være vanskelig å styre og kontrollere. Den ruller ofte litt lenger og tar med seg mer enn det som var forutsatt. Denne ballen trakk også med seg rester fra krigens opplevelser og erfaringer. Alt fra løftet som ble gitt i krigens dager: «Aldri mer – aldri igjen» via restene av den illegale kulturen i Milorg, XU, SOE, Zero, til innholdsrike våpenlagre som var blitt gjemt unna på privat basis. Overvåkings- og etterretningsgruppene ble også kimen til en mer militant og bevæpnet kuppberedskap. Klar til å handle om myndighetene sviktet.

Våren 1947 var denne prosessen moden for en ny utvikling. Framtredende hjemmefrontfolk som roterte rundt dette private initiativet, mente at nå var tiden inne. Nå måtte det etableres en landsomfattende organisasjon av det nettverk av enkeltpersoner og grupper som hadde tatt form rundt i landet. En av de sterkeste drivkreftene bak dette var Milorg-mannen oberstløytnant Halvdan Haneborg Hansen. Han ville ha et landsomfattende overvåkings- og beredskapsapparat. Og han var den rette mannen – dette kunne han mye om. Allerede i 1940-41 var han på banen i motstandskampen. Da drev han en intens virksomhet, blant annet med å registrere personer som var villige til å kjempe. Disse knyttet han sammen i et nett av Kampgrupper som inngikk i den kjente Østlandsorganisasjonen.

Konklusjonen etter møtene på loftet i Oslo Militære Samfund var samstemt. Trusselen fra kommunistisk infiltrasjon og femtekolonne-virksomhet var økende. Faren for en ny krig vokste for hver dag som gikk. Tilliten til myndighetenes evne til å håndtere den betente situasjonen sank derimot for hver dag. Kort sagt, her måtte det handles raskt. Det ble nedsatt en gruppe som fikk i mandat å forberede etableringen av en landsomfattende overvåkings- og beredskapsorganisasjon. Den besto av adm. direktør Jens Lien i Fortuna Mek. Verksted, adm. direktør Theodor Platou i Frydenlunds Bryggeri, generaldirektør Rolf F. Riise i Norsk Philips, direktør Aksel Taranger i Alcan International og høyesterettsadvokat Carsten Lütken. Alle, unntatt Platou, var nære bekjente av Haneborg Hansen og hadde samarbeidet under krigen. Lütken var under krigen med på å opprette Kampgruppene og Østlandsorganisasjonen før han havnet i fangenskap. Platou var i Sverige og Storbritannia og sto i sterk opposisjon til Nygaardsvold-regjeringen. Ryktene om statskupplaner ble ofte forbundet med hans navn². Summen av disse fem personenes kontaktflate var svært stor. Den strakte seg fra presidentskapet i Kongelig Norsk Automobilforbund via et spindelvev av styreverv i næringslivet og bransjeorganisasjoner til formannskapet i Norsk Bryggeriforening.

Men de 150 møtedeltakerne fikk ordre om ikke å sitte passive og vente på at Femmannsgruppen skulle bli ferdig med sitt arbeid. «Fortsett med det som dere er i gang med. Rekrutter nye kontakter, aktiviser personer med illegal erfaring fra krigen, registrer kommunister, vær på utkikk etter mistenkelige aktiviteter, bygg opp depoter med våpen og utstyr.»

Det ble gjort – om ikke alt og av alle like grundig og entusiastisk. Men på ett område trådte alle til med stor energi. Registrering av kommunister og kommunist sympatisører skjedde med liv og lyst. Det ble etablert kontakter i alle landets største bedrifter³ som rapporterte inn til et sentralt register. I 1948 havnet dette hos høyesterettsadvokat Lütken⁴. Han er karakterisert som en ordensmann og stor administrator.⁵ Det var da også kvaliteter som måtte til. For kommunistregisteret inneholdt den

gang et sted mellom 20 000 og 30 000 navn.⁶ Den videre skjebnen til dette arkivet er uklar. En gjetning blant flere er at Vilhelm Evang tok det han hadde bruk for, og at Asbjørn Bryhn gjorde det samme.

Jens Lien og Theodor Platou ble de sentrale drivkreftene i det private overvåkings- og beredskapsapparatet. Gruppene ble også siden kalt Lien/Platou-gruppene. De to utfoldet en stor og utrettelig aktivitet og var høyt og lavt. De delte landet inn i 25 distrikter og reiste land og strand rundt. De knyttet kontakter og holdt foredrag for små grupper av utvalgte personer om kommunistfaren, myndighetenes unnfallenhet og forsømmelser i en situasjon som ble mer og mer truende for landet: «Nå må noen gjøre noe.» Mange meldte seg som «noen», ble registrert som kontakter og satt i virksomhet. Der det var mange nok «noen» ble det dannet grupper. Det skjedde etter modellen av Kampgruppene fra krigens dager. Små enheter skulle aksjonere bak fiendens linjer, drive gerilja, sabotasje og etterretning. Pluss en vesentlig ting til: slå ned kommunistiske kuppforsøk.

Denne virksomheten kostet penger. Penger utenfra trengtes ikke for å holde Femmannsgruppen gående, ei heller til Lien og Platous reisevirksomhet. De fem hadde romslige kasser å ta av i sine firmaer og posisjoner. Det var mye som kunne kamufleres som forretningsreiser og representasjon. Men apparatet for øvrig begynte å koste dyrt. Store summer måtte til for å betale reiser for alle som ikke hadde egne kontoer. Depot-opplegg måtte finansieres. Opplegg for evakuering i tilfelle okkupasjon krevde store ressurser. Artikler i avisene måtte til, og mye annet. Platou var finansminister. Han fikk bedrifter, organisasjoner og private til å stille opp.⁷ Det er blitt nevnt at Platou samlet inn 200 000-300 000 kroner – i første omgang. Denne summen er antakelig bare en liten del av det som ble hentet inn. Lien/Platou-gruppene mobiliserte for landet og mot kommunistene. Når et politisk formål treffer hjerterota, blir som regel den økonomiske givergleden stor.

*

Lien/Platou-gruppene ble dannet etter et privat initiativ. Både initiativtakerne og gruppene var dominert av borgerlige personer med et konservativt samfunnssyn. Nesten uten unntak dreide det seg om personer som tilhørte samfunnets øverste sjikt i stillinger og posisjoner.

Det var flere årsaker som i sum førte til at dette initiativet ble tatt. Først og fremst dreide det seg om kommunistfrykten, en frykt som var forankret både i kommunistenes sterke posisjon i landet og Sovjets internasjonale aggresjon. Det dreide seg også om Arbeiderpartiets sterke og dominante posisjon. Dette vakte til live misnøyen med hvordan Nygaardsvold-regjeringen hadde håndtert 9. april 1940, og hvordan den hadde ledet landet fra London-eksilet. Dessuten betegnet Arbeiderpartiet seg som sosialistisk. Dette provoserte borgerlig-konservative mennesker sterkt. I tillegg bidro et tredje forhold til at initiativet til de private gruppene ble tatt. Og det var kulturen fra den illegale virksomheten under krigen. Den hadde satt seg godt fast i nervene hos mange.

Initiativet føyde seg inn i en lang norsk tradisjon hvor borgerskapet har etablert borgervern for egen makt, borgerlige dyder og vern av nasjonen – mot nedbrytende ideologier som sosialisme og kommunisme. I denne tradisjonen hører også mellomkrigsårenes Fedrelandslaget hjemme.⁸

Ut fra vanlig retts- og myndighetsoppfatning var Lien/Platou-gruppene ulovlige. Men da de ble dannet, fantes det ikke noe lovmessig grunnlag for å forby dem. Myndighetene løste det juridiske problemet med å innføre «ordninger og direktiver».⁹ Dette førte siden til straffelovens § 104 a. Den setter straff for den som danner eller deltar i private organisasjoner av militær karakter.

Jens Chr. Hauge og Vilhelm Evang tar kontrollen

De to sitter på e-sjefens kontor i Rådhusgata 8. Vilhelm Evang betrakter mannen på den andre siden av skrivebordet. Selv om det er gått noen tid, husker Evang ham godt. Han hadde truffet bergenser Alf Martens Meyer første gang i London på slutten av 1942. Da kom han til London via Stockholm. Han hadde blitt nødt til å rømme fra Bergen. Den illegale gruppen han var med i, ble avslørt og sprengt av Abwehr (den tyske militære etterretningsorganisasjonen). Gruppen hadde drevet med sjømilitær etterretning og «eksport» av nordmenn som måtte ut av landet. Før krigen hadde han stort sett vært til sjøs og seilt på alle verdens hav. Men da krigen kom, hadde han gått i land. Så var han blitt lærer ved Sjømannsskolen i Bergen.

I London hadde han troppet opp i Forsvarets overkommando og forlangt å bli tatt i bruk. Han var beredt til hva som helst. Og han ble tatt i bruk. Evang husker spesielt at Martens Meyer hadde vært med i den operative ledelsen av Linge-kompaniet. Han hadde kontakt med Shetlandsgjengen, var liaison til brite-nes SOE (Special Operations Executive) og USAs OSS (Office of Strategic Services – forløperen til CIA). Han husker Martens Meyer som en handlekraftig type med talentfulle fikse- og mikse-egenskaper og med en større kontaktflate enn de fleste. Ikke minst blant britene og amerikanerne. Han var en klandestin begavelse, en mester i de hemmelige tjenesters filosofi og metoder.

Nå snakker han som en foss. Om noen synspunkter og ideer han gjerne vil presentere for Evang. Ikke for det – han har jo ikke noe med slike saker å gjøre lenger. Han dimitterte i 1945 som kapteinløytnant, og hadde tatt opp igjen lærergjerningen ved Sjømannsskolen. Men han kunne ikke lukke øynene for det som skjedde. Det brygget jo opp til en ny krig. Sovjet ville ta Norge – enten utenfra eller innenfra. Det var bare et spørsmål om tid før det smalt. Og da måtte det ikke gå som i 1940. – Ikkje faen – altså . . . bauekorpsmentalitet holder ikkje det spøtt – altså. Om Evang vil høre på hans idé? Evang nikker.

Alf Martens Meyers idé er å etablere det han kaller «Stay behind». Små grupper som er etablert, trenet og utrustet i fredstid – klare til innsats bak fiendens rygg når landet er okkupert. Organisasjonen skal være topphemmelig. Gravd lengst mulig ned i Evangs e-organisasjon, og holdt langt unna politikere, byråkrater og det militære etablissement. De skal bruke erfaringene fra den illegale virksomheten under krigen – fra Milorg, Linge-kompaniet, XU-gruppene. Det vil si, erfaringene fra feilene og bommertene, pluss enkeltpersoners kunnskaper om gerilja, sabotasje og etterretning. Alt det andre må konstrueres på en annen måte. Det må ikke bli noen gjenskaping av «gutta på skauen-romantikk» og Milorg-dilettanteri. Basen som skal styre organisasjonen må være forberedt og etablert før «helvete bryter løs». Den må ligge utaskjærs – i England.

Evang fyrer godt på pipa og lytter og lytter. Han nikker en gang iblant for å signalisere til Martens Meyer at han er med. Hans intellektuelle begavelse gjør at han kan lytte til det som blir sagt, samtidig som hodet arbeider intenst med å analysere det han hører. Og koble det sammen med hva han har samlet av informasjon som ligger i nærheten av Martens Meyers tema. En slags synergiprosess er i gang.

Da Martens Meyer har snakket seg tom, blir det stille i kontoret. Evang konsentrerer seg om pipa og ser ekstra tenksom ut. Som en sjakkspiller som analyserer de neste trekkene. Han nikker, ikke til Martens Meyer, men til seg selv. Det er som om noe har falt på plass.

- Kan du tenke deg å jobbe med dette? spør han, og får svar.
- Ka – eg? Ja, selvfølgelig, men . . .

Evang gjør tegn til at samtalen er slutt. Han vil tenke gjennom saken, og eventuelt la høre fra seg.

- God tur hjem til Bergen.

Ikke før er bergenseren ute av døra før Evang i alle fall er sikker på én ting: Stay behind-konseptet er ikke Martens Meyers oppfinnelse. Enten har han snublet over ideen og siden trodd at den er hans egen. Eller så har han drevet lobbyvirksomhet for gamle venner i OSS. Men i alle fall, et mønster av enkeltkomponenter er i ferd med å falle på plass i e-sjefens hode. Men før han går videre trenger han en prat med forsvarsministeren, Jens Chr. Hauge.

*

Samtalen med Alf Martens Meyer fant sted høsten 1947. På det tidspunktet måtte en rekke spørsmål ha rørt seg i hodet på Vilhelm Evang. Spørsmål som koblet seg inn i hverandre.

Han var helt sikkert ikke ukjent med tankene og ideen om å etablere en Stay behind-organisasjon. Som etterretningssjef hadde han hver dag føling med den truende situasjonen ute i Europa og visste at Norge var i faresonen. Det ville vært underlig om ikke han og hans nærmeste medarbeidere tenkte på faren for et okkupert Norge og drøftet hvordan de skulle forberede seg for å møte en slik situasjon.

Det er også all grunn til å tro at Evang hadde en direkte dialog med Jens Chr. Hauge om saken. At forsvarsministeren var direkte samtalepartner med e-sjefen var merkverdig i begge retninger. En forsvarsminister har ikke noen kommandolinje og operativ funksjon i forhold til de militære sjefer. Og en militær sjef har kun militære sjefer som sine overordnede. Langs den konstitusjonelle linjen mellom forsvarets politiske ledelse og militære sjefer er det bare forsvarssjefen¹ og forsvarsministeren som «kjenner hverandre». Så sant en da ikke har med personligheter som Jens Chr. Hauge og Vilhelm Evang å gjøre. Evang

ga fanden i slike formaliteter. I egne øyne var han direkte underlagt Hauge. Og Hauge hadde ingen innvendinger mot det. Han så seg selv både som forswarets politiske og militære sjef.

Da bergenserens Martens Meyer snakket om Stay behind, lå den saken allerede i veska til Hauge. Selve ideen om en Stay behind-hær var et ektefødt barn av erfaringene fra det illegale arbeidet under krigen. Men de som syslet med ideen var fullt oppmerksomme på at opplegget nå måtte bygges opp på en annen måte – ikke som en kopi av et opplegg fra krigens dager. På det punktet hadde Martens Meyer absolutt rett. Det var feilene og bommertene som var de viktigste erfaringene. De hadde vært mange og skjebnesvangre. Ideen var heller ikke eksklusivt norsk. Rundt om i Vest-Europa eksisterte den samme frykten som i Norge for en ny krig, og også der hadde folk gjort sine erfaringer fra siste krig. Også der ble det tenkt på hvordan en skulle forberede seg til en ny runde.

I Washington var krigen ikke blitt særlig kald og den kalde krigen ikke særlig «varm» før det ble tenkt tanker om å bygge opp et «clandestine resistance network – Stay behind nets». OSO, som ble en del av det nye CIA, var tidlig ute.² Og inn i det nyetablerte CIA kom det mange OSS-folk som hadde bred erfaring fra samarbeid med de illegale organisasjonene i det nazi-okkuperte Europa. De amerikanske styrkenes landgang på Sicilia i 1943, den allierte landgangen i Normandie i 1943 og Operasjon Rype i Nord-Trøndelag i 1945 hadde gitt erfaringer om samarbeid med små geriljagrupper bak fiendens linjer. De ble tatt godt vare på. Ved siden av erfaringene brakte de også med seg et stort utvalg personlige kontakter som de hadde fått under de hemmelige operasjonene. Disse kontaktene kunne gjenopp-tas bak ryggen på de nasjonale myndighetene. Hos MI6 i London fantes analyser og vurderinger som i stor grad fulgte samme spor.

Da samtalen mellom Martens Meyer og Evang fant sted, kunne Evang neppe være helt sikker på at OSO og MI6 ikke allerede var i gang med «Stay behind-business» bak hans rygg. I hvert fall var det all grunn til å tro at han kjente til diskusjonen

om etablering av Stay behind-nettverk i Europa. Han hadde sine kontakter og var velinformert om hva som rørte seg langt inne i de hemmeligste gemakker i London og Washington. Det var innlysende at han ikke kunne regne med at Norge var satt utenfor den diskusjonen.

En annen brikke som falt på plass i Evangs analyse av situasjonen, var utvilsomt hva han selv hadde skaffet seg av informasjon om den private aktiviteten. Gjennom egne undersøkelser og etterforskning som politiet hadde satt i gang, var det jo bekräftet at det var under oppbygging en privat, militærpreget overvåkings- og beredskapsorganisasjon.³ Om dette hadde han hatt flere konferanser med sjefen for det nyetablerte Politiets overvåkingsavdeling, Asbjørn Bryhn.⁴ Og sammen hadde de allerede hatt et møte med nøkkelpersonen i dette private systemet, adm. direktør Jens Lien. Det var et eller annet ved det private opplegget som gjorde at han nølte med å tilintetgjøre det.

Det er uklart om Evang på møtet med Bryhn og Lien foreslo for Lien at den private organisasjonen skulle få fortsette sin virksomhet med registrering av kommunister og etablering av beredskapsgrupper. Det er i det hele uklart om det private systemet ble lagt under hans kontroll. Bryhn på sin side sa at han ikke ville høre tale om noe tilsvarende samarbeid mellom den private organisasjonen og Overvåkingspolitiet. Men han lovet å skjerme organisasjonen dersom noe lekket ut. Asbjørn Bryhn har siden avvist at det ble gjort noen slik avtale under dette møtet.⁵

Mye tilsier at det *ikke* ble gjort noen avtale i denne retningen. Bryhn fikk møte en av lederne for den private organisasjonen og gitt en krystallklar politimessig beskjed om at virksomheten var uakseptabel. For øvrig gikk neppe Bryhn naiv fra dette møtet. Bak hans store ører skjulte det seg ofte en rev eller to.

Evang tok initiativ til møtet for å føye Bryhn og dermed unngå en plagsom kontrovers med ham – på det tidspunktet. Han lot Bryhn svinge politikølla over hodet på Lien slik at han ble gjort mør og engstelig. Og samtidig, og viktigst: E-sjefen

fikk etablert det første brohodet til Femmannsgruppen. Det var dette som var aller viktigst for Evang.

Under samtalen med Alf Martens Meyer om Stay behind hadde tanken på den private overvåkings- og beredskapsorganisasjonen hele tiden dukket opp i tankene hans. Hvor lang tid som gikk fra møtet på Evangs kontor til han tok ny kontakt med Jens Lien, er fortsatt ukjent. Men ett eller annet sted rundt årsskiftet 1947/48 var han i dialog med Femmannsgruppen. Det er denne dialogen som ender opp i et interessant sjakktrekk. Den private overvåkings- og beredskapsorganisasjonen skal få fortsette. Men nå som et «joint venture» – et samarbeidsprosjekt – mellom e-tjenesten og Femmannsgruppen. Det ville automatisk løse problemet med Asbjørn Bryhn. Hans politimessige meldinger om ulovligheter og trusler om anmeldelser ble nøytralisert ved at organisasjonen ble en slags enhet i e-tjenesten. Det måtte oppfattes av politiet og andre myndigheter som at den var blitt legitim. Hvorvidt overvåkingssjef Bryhn bifalt eller mislikte dette prokuratorknepet fra Evangs side, kan en bare spekulere over i dag.

Det andre sjakktrekket var at organisasjonen ikke skulle legge om sin virksomhet radikalt og på flekken. Evangs strategi var at den skulle gjennomgå en gradvis endringsprosess hvor personer og innslag som var av liten verdi eller utgjorde en sikkerhetsmessig risiko, skulle «hektes av lasset». Den prosessen ville også skille ut de personene og innslagene han ville ta med seg videre. Det var langs disse linjene Evang tenkte. Og handlet.

Psykologisk var det også viktig å gå varsomt fram slik at kjemien mellom de sentrale personene i dette «joint venture» kunne gå seg til. Slik kunne også de private venne seg til at de nå hadde blitt en del av e-tjenesten – med Evang som sjef. Et ledd i denne strategien var at Femmannsgruppen skulle bestå inntil videre. Men forsterket av personer som Evang satte inn.

Hans Ringvold husker godt telefonen han fikk fra Vilhelm Evang.⁶ Han var sterkt bekymret og ba Ringvold komme ned i Rådhusgata 8. Det var med en dramatisk begrunnelse han ville ha tak i Ringvold på timen: – Nå er det fare på ferde.

Valget av Halden-gutten Hans Ringvold var neppe noen tilfældighet. Han er blitt karakterisert som en av etterretningspionerene fra krigens dager. Allerede i april 1940 var han på banen. Han organiserte rømningsruter til Sverige, særlig i Tistedalstraktene og ned mot svenskekysten, hvor han var lommekjent fra guttedagene. Han traff Jens Chr. Hauge før krigen. Og de to samarbeidet under krigen og møttes på «maskemøter» – uten at de da visste hvem som var hvem. Han ble kjent med Martens Meyer på en dramatisk måte: Ringvold organiserte hans flukt til Sverige i 1942. De møttes igjen i London, hvor Ringvold endte etter at han måtte rømme landet. Der møtte han også Vilhelm Evang.

Etter krigen gikk Hans Ringvold tilbake til det sivile liv. Der satset han på forretningsmessig virksomhet og endte som direktør for forsikringsselskapet Norges Oslo-kontor.

Da Evang valgte Hans Ringvold fikk han både i pose og sekk. Hos ham sto de rette egenskapene i kø, sammen med kvalitet og kvalifikasjoner. Ringvold er for det første det en kan kalle et «fint menneske». Rettskaffen, vennlig, høflig, rolig, klok, diplomatisk, arbeidsom, oppofrende, lojal. Og mer til. De som har møtt ham, kan vanskelig forestille seg den milde gentleman'en som en klandestin ringrev. Men det var kanskje nettopp derfor han var det.

Evang satte inn i Femmannsgruppen en person som ingen av de fem hadde problemer med. Tvert om. De oppfattet Ringvold som en av sine egne: en borgerlig innstilt næringslivsmann som stilte opp på frivillig basis, som hadde solide illegale erfaringer og fryktet kommunistene og krigen like mye som dem. Men Evang kunne være trygg – Ringvold var likevel hans mann.⁷

Ringvold ble en «multi-purpose man» for Evang. Han kunne gjøre det meste. Det var ikke bare i forhold til det spesielle borgerlige miljøet i Femmannsgruppen han trengte en go between-person. Han trengte også Ringvold overfor sine foresatte – først og fremst Jens Chr. Hauge, men også overfor militære sjefer – om de skulle bli nysgjerrige. Når Evang holdt fram Hans Ringvold som garantisten for at Femmannsgruppen og deres organisasjon besto av troverdige, ordentlige og lojale borgere som

ikke hadde noe annet i tankene enn landets ve og vel, ble det trodd. Tanken på at det skulle være en gjeng cowboyer og mytterister som gikk med kupplaner mot landets lovlige og demokratiske myndigheter, falt som stein til jorda – foran Hans Ringvolds føtter.

Den andre mannen Evang satte inn, var Alf Martens Meyer. I april var alle formaliteter ordnet eller ryddet av veien slik at han kunne innbeordres til tjeneste i Forsvarsstaben, det vil si hos Evang.⁸ Han skulle jobbe på heltid med den Stay behind-ideen han hadde prediket så entusiastisk for Evang et halvt år tidligere. Han ble i realiteten det norske Stay behind-systemets første sjef. Han fikk ordre om å tiltre Femmannsgruppen og starte med det han fant av brukbart materiale der. Det var ingen grunn til å begynne å snekre helt på nytt når det meste fantes allerede: brukbare personer, en organisasjon, utstyr, penger.

Dessuten hastet det. Den politiske og militære ledelsen mente at situasjonen ble mer og mer truende for hver dag som gikk. I løpet av 1947 hadde kommunistene tatt makten i Polen og Ungarn. I februar 1948 ble statskuppet i Tsjekkoslovakia gjennomført, og Sovjet satte inn presset mot Finland. Einar Gerhardsen holdt sin Kråkerøytale, og Jens Chr. Hauge proklamerte begrepet «totalforsvaret» – en total mobilisering av alle tilgjengelige sivile og militære krefter mot indre og ytre fiender. Frykten for hva som kunne skje, vokste. Men verken Vilhelm Evang, Alf Martens Meyer, Hans Ringvold eller Femmannsgruppen holdt pusten av frykt. De arbeidet tvert om på spreng med å stable Stay behind-nettet på beina. Den 25. oktober 1948 fikk de forsvarsministerens politiske direktiv for den nye topphemmelige tjenesten i det norske forsvaret. Jens Chr. Hauge og Vilhelm Evang hadde tatt kontroll og styring.

*

Å etablere en Stay behind-organisasjon i Norge var ikke et spørsmål om skal, skal ikke. Det var et spørsmål om tid. Om ikke startskuddet hadde blitt avfyrt i 1947/48, så ville det ha

kommet i 1949 med NATO-medlemskapet. For et vilkår for medlemskapet var at medlemmene skulle ha, eller snarest etablere opplegg for «unorthodox warfare».⁹

Stay behind-konseptet var ikke ukjent for Vilhelm Evang da Martens Meyer troppet opp på hans kontor og la fram sin idé om et Stay behind-opplegg i Norge.

Initiativet til å etablere en privat overvåkings- og beredskapsorganisasjon ga arbeidet med å opprette Stay behind-hæren i Norge en flyng start. Det var Vilhelm Evangs geniale grep på situasjonen som gjorde dette mulig.

Ved å innlede et samarbeid med Femmannsgruppen sosialiserte han et privat initiativ, og brukte det som reisverk for det videre arbeidet med å bygge opp Stay behind-hæren. Han fikk hånd om en organisasjon, menneskemateriale, utstyr og penger. Og et kommunistarkiv med 20 000-30 000 registreringer. Han kunne bare koble seg selv og noen av sine nøkkelpersoner på – så var det hele i gang.

Hadde han valgt en annen og hardhendt linje, som Bryhn gjorde seg til talsmann for, ville dette ha skapt nye fronter og konflikter. Som han sa til Ringvold: «Vi tar dem i bruk – da har vi kontrollen, styringen og nytten.» På den måten kom han også CIA og MI6 i forkjøpet. Disse lå klar til å ta initiativet til nettopp en Stay behind-hær i Norge.

Grepet om Femmannsgruppen er et psykologisk kunstgrep. Gruppen og organisasjonen sprang blant annet ut av mistro og skepsis til Arbeiderpartiet, dets dominante posisjon og det som mange konservative og borgerlige så på som utidig flørt med kommunistene. Den som maktet å bygge bro over disse politiske motsetningene var motdagisten og Ap-apostelen Vilhelm Evang. Evang – mannen som mange mente hadde enda større svin på skogen enn et tvilsomt ideologisk rulleblad.

Vilhelm Evang hadde Jens Chr. Hauge med seg under hele prosessen. Noen ganger hadde han Hauge foran seg – noen ganger kom statsråden etter. Men sammen hadde de full styring og kontroll over det som kom til å bli en av landets best bevarte hemmeligheter – i over tretti år. Deres ånd svevet over Stay behind-systemet helt opp i 80-årene.

Ett spørsmål står ubesvart: Det var flere private grupper på arenaen. To var særlig viktige. Evang slo kloa i den ene – hvor Jens Lien og Theodor Platou var de ledende personene. Den andre var ikke av interesse, hevdet Evang. Hvem var dette? Og hvor ble de av?

Den kalde krigen

Telefonen ringer. Mannen i den andre enden presenterer seg ikke. Han spør om han taler med Hans Ringvold, og får bekref-
tet det.

– Dette er Vilhelm Evang – takk for sist. Selv om det er en
stund siden.

Det blir en del prat om vær og vind, familie og den slags før
Evang kommer til sitt egentlige ærend.

– Det er ikke bare været som er kaldt nå om dagen. Jeg er be-
kymret. Det er Jens Christian også. Nå er det fare på ferde.
Bjørnen har ikke gått i hi. Den slår ned for fote. Det er fare for
krig, Hans. Jeg trenger din hjelp.

*

Telefonsamtalen mellom etterretningssjef Vilhelm Evang og
etterretningsveteranen fra krigens dager, Hans Ringvold, fant
sted tidlig i 1948.¹ Evang ville ha Ringvolds hjelp til å bygge
opp det norske Stay behind-nettet. Og hjelp til å takle de pri-
vate, halvmilitære gruppene som hadde dukket opp. Evang
mente at situasjonens alvor krevde rask handling. Vinteren
1947/48 var den kalde krigens fimbulvinter.

En historisk sannferdig og allsidig beskrivelse av temperaturen,
årsakene til og virkningene av fimbulvinteren ville ende opp en

god del annerledes enn beskrevet i dette kapitlet. Her har vi forsøkt å legge vekt på det ståsted og den oppfatning de hadde, hovedaktørene som mobiliserte den hemmelige hæren, Stay behind. De var selvfølgelig ikke nøytrale, heller sterkt subjektive. De så verden som delt i to, en god og en ond. De så på Sovjetunionen som det ondes imperium, USA som Vestens og verdens frihetshåp. At deres analyse av verden og Norge førte til at de satte i verk tiltak som skapte rettsløshet for mange kommunister og venstreradikale, vil mange av de gjenlevende aktørene fortsatt benekte.

De var sterkt overbeviste i sin tro. Det er de fortsatt.

Kanskje betraktet – og betrakter – disse hovedaktørene situasjonen omtrent slik:

Varmen fra fredssommeren 1945 holdt seg ikke lenge. Stormaktene klarte ikke å bli enige om hvordan spørsmålet om Tyskland skulle håndteres. Situasjonen med et Øst-Tyskland og et Vest-Tyskland frøs seg fast. Det ble et sørgelig faktum i løpet av 1947, og ble en av en rekke dramatiske begivenheter i Øst-Europa:

- 1946 I Jugoslavia og Albania tok de kommunistiske partisanbevegelsene makten. I Bulgaria og Romania ble det innført kommunistisk partidiktatur. I en tale konstaterte Winston Churchill at et jernteppe hadde senket seg i Europa – fra Lübeck til Trieste.
- 1947 Kommunistene tok makten i Polen og Ungarn og innførte partidiktatur.
- 1948 I februar ble det gjennomført statskupp i Tsjekkoslovakia og innført kommunistisk partidiktatur. I den samme måneden sendte Stalin et brev til Finland. Sovjet ville ha en avtale – som de fikk. Avtalen lammet Finlands utenriks- og forsvarspolitik og la sterke føringer på den økonomiske politikken. Sovjet utløste også den første Berlinkrisen ved å blokkere atkomstveiene til Vest-Berlin.

1949 Sovjet gjennomførte sin første vellykte atombombeeksplosjon, og gjorde slutt på USAs monopol på atomvåpen.

Landene i Øst-Europa ble i disse årene omgjort til såkalte kommunistiske folkedemokratier. Demokratiet besto i at den faktiske ledelsen befant seg i Kreml. Det var ikke noe rart at temperaturen sank. Den sank ytterligere fordi Moskva klart og tydelig forkynnte at den kommunistiske verdensbevegelsen skulle fortsette sin frammarsj. Samtidig sto mange av de nasjonale kommunistpartiene sterkt i en rekke vesteuropeiske land.

Norge hadde i denne perioden en konfrontasjon med Sovjet. Den gjaldt Svalbard. I 1946 tok Sovjet opp igjen et framstøt de gjorde i 1944 overfor London-regjeringen. Sovjet foreslo at det skulle etableres et sovjetisk-norsk fellesstyre når det gjaldt Spitsbergen. Det var det første ytre tegn på hvor strategisk viktig Barentshavet mellom Finnmark og Svalbard ville komme til å bli. Da saken ble behandlet i Stortinget i januar 1947, sa de 11 kommunistene ja, alle de andre representantene nei. Et felles styre og forsvarsopplegg mellom Norge og Sovjet på Svalbard ville innebære en form for allianse som pekte østover. Det var det ikke noe politisk grunnlag for i Norge. Med unntak av kommunistene var Norges blikk vendt vestover.

I en historisk beskrivelse heter det: «Vinteren 1947-48 begynte åpenbart en del politikere å se en ny krig som en helt aktuell fare . . . »²

Dette forplantet seg til en rekke praktiske og politiske disposisjoner. Og flere private reaksjoner og tiltak. De private overvåkings- og beredskapsgruppene og Stay behind var kun to innslag blant mange andre. Arbeidet med beredskapslover som åpnet for å sette en rekke demokratiske rettigheter og rettsprinsipper ut av spill når «riket er i krig eller krig truer . . . » var et annet tiltak.³

Regjeringen henvendte seg til Washington og London med forespørsel om støtte og hjelp hvis Sovjet angrep – eller krevde en avtale som «finlandiserte» Norge. Forsvarsbudsjettet på 200

millioner kroner ble plussset på med en ekstrabevilgning på 100 millioner. Men England og USA hadde ikke noen våpen å selge . . . Nervøsiteten steg. I kulissene ble det drøftet nye ordninger for regjeringsadministrasjon dersom det ble en ny okkupasjon. Forsvarsminister Jens Chr. Hauge begynte å formulere begrepet «totalforsvar», en mobilisering av alle krefter, militære som sivile, private som offentlige, til et forsvar mot indre og ytre fiender.

Private begynte å forberede evakuering. Havgående og hurtiggående båter ble anskaffet og gjort klar for rask evakuering over Nordsjøen til England.⁴ Andre la opp private våpen- og forsyningsdepoter i gjemte og glemte installasjoner fra krigens dager – klare til kamp. Og det var tilløp til hamstring.

Om lag halvparten av dem som ble spurt i en gallupundersøkelse våren 1948 ventet at en ny verdenskrig ville bryte ut i løpet av våren.

Kuppet i Tsjekkoslovakia og Stalins press på Finland utløste spontane reaksjoner. De fikk langsiktige virkninger, og satte i gang prosesser som førte til viktige sikkerhetspolitiske beslutninger. Først ute var Einar Gerhardsen. Allerede 29. februar holdt han sin berømte Kråkerøytale⁵:

«Det som kan true det norske folks frihet og demokrati – det er den fare som det norske kommunistpartiet representerer. Den viktigste oppgaven i kampen for Norges selvstendighet, for demokratiet og rettssikkerheten er å redusere Kommunistpartiet og kommunistenes innflytelse mest mulig.»

Kommunistene sto sterkt i Norge. Ved valget i oktober 1945 fikk de 11,9 prosent av stemmene og 11 mandater i Stortinget. Men det utgjorde bare den ene siden av deres styrke. Den andre var deres posisjon ute på arbeidsplassene og i fagbevegelsen. Både gjennom sitt åpne engasjement og gjennom sin skjulte cellevirksomhet øvet de stor faglig og politisk innflytelse i arbeids-

livet.⁶ I tillegg kom at de infiltrerte ledelsen i andre typer organisasjoner eller de startet selv opp organisasjoner i ly av gode og tilforlatelige formål.⁷ I begge tilfellene ble dette dekkorganisasjoner for kommunistiske framstøt. Kommunistenes aktivitet skapte stor nervøsitet i det offisielle Norge, og etter hvert bredte den seg også utover i befolkningen.

Like etter krigen tok LO⁸ initiativet til samlingsforhandlinger mellom Arbeiderpartiet og Kommunistpartiet. Dette skjedde i to runder. Den første runden fant sted sommeren 1945 og den andre våren 1947. Begge strandet. Sett i ettertid var dette som å forsøke å blande politisk og ideologisk ild og vann. Det var spillfekteri og spill for galleriet. Men det etablerte en slags tilsynelatende «borgfred» mellom NKP og Arbeiderpartiet. Men bak kulissene bekjempet kommunistene og sosialdemokratene hverandre med nebb og klør. Kommunistene drev sin taktikk på arbeidsplassene, i fagbevegelsen og organisasjonslivet for øvrig. Arbeiderpartiet mobiliserte til kamp mot kommunistene med alle de midler de kunne ta i bruk. Gerhardsens Kråkerøytale var slutten på den tilsynelatende «borgfreden» og signalet om en enda mer uforsonlig kamp. En kamp som for det meste kom til å foregå i all hemmelighet.

Det finnes en slags parallellitet mellom den mobilisering som alliansen Arbeiderpartiet og LO satte inn mot kommunistene, og mobiliseringen av de private overvåkings- og beredskapsgruppene. Lien/Platou-gruppene hadde sin forankring i Arbeidsgiverforeningen, Industriforbundet, Rederiforbundet, Libertas. De bekjempet samme fiende som LO/Ap, noe arkivet på 20 000–30 000 registreringer av kommunister og kommunist sympatisører som havnet på høyesterettsadvokat Lützens kontor, vitner om. Ap og LOs faglig-politiske utvalg ble startet i 1945 med formål å etablere grupper og kontakter på arbeidsplassene som skulle bekjempe kommunistene ved å holde dem borte fra viktige posisjoner i bedriftsklubber, fagforeninger og fagforbund. Ifølge Haakon Lie mobiliserte Arbeiderpartiet et politisk kamp-

apparat som besto av tusenvis av grupper og 30 000 kontaktpersoner.

Men Ap og LO kunne gå et skritt lenger. Arbeiderpartiet satt med regjeringsmakten. I iveren etter å bekjempe kommunistene forsvant skillelinjene mellom partiet og offentlige organer og institusjoner de hadde politisk makt over. Partiapparatet og statsapparatet fløt sammen til ett. I første runde ble det etablert samarbeid mellom Ap/LO og etterretningstjenesten, det vil si det kontor som hadde ansvaret for sikkerhetstjenesten.⁹ Kontoret skulle «offisielt» ta seg av den indre sikkerheten i forsvaret og sørge for at kommunister og femtekolonnister ikke fikk innpass i virksomheter av forsvarsmessig betydning. Gjennom dette kontoret fikk Ap/LO finansiert ansettelse av personer. Under dekke av vanlig faglig-politisk sekretærvirksomhet kunne disse forsyne et av Evangs kontorer med overvåkingsinformasjoner. På dette kontoret ble enda et kommunistarkiv opprettet – til gjensidig nytte og bruk.

Dette samarbeidet utviklet seg gjennom flere år. Men i løpet av 50-årene ble en av aktørene skiftet ut. Ap/LOs militære samarbeidspartner ble byttet ut med Overvåkingspolitiet. Det hele endte opp i det hemmelige overvåkingskontoret i 9. etasje i Folkets Hus i Oslo. Fra dette kontoret ble det drevet politisk overvåking, blant annet ved avlytting av kontorer, telefoner og møtesaler i Folkets Hus til godt ut i 70-årene.¹⁰

I alle fall var Ap/LO og de private gruppenes engasjement et produkt av fryktbølgen fra den kalde krigen. Det iskalde gufset trengte inn overalt. Og i alle fall var det et svar på Jens Chr. Hauges appell om totalforsvar og Einar Gerhardsens erklæring om åpen krig mot kommunistene. At dette også slo inn i Stay behind-arbeidet er utvilsomt. Først og fremst psykologisk: Det legitimerte og stimulerte. Alle som kom i nærheten av virksomheten – det var riktignok ikke mange – godtok hva som skjedde og måten det skjedde på. De få som inne i seg stilte spørsmålet om Stay behind var lovlig, åpnet ikke sin munn.¹¹ Det gjorde heller ikke de som lurte på om det hele var politisk klarert på en konstitusjonelt holdbar måte.¹²

Denne sikkerhetspolitiske prosessen skjøt fart vinteren 1947/48 og førte til slutt til at utenriksminister Halvard Lange den 4. april 1949 signerte Norges inntreden i NATO. Mellomspillet på veien dit var en miks av drømmen om nøytralitet, «det tredje alternativ» og nordisk forsvarsallianse.¹³ Jens Chr. Hauge visste fra første stund hvor Norge skulle. Han fikk omsider helhjertet følge av Halvard Lange og mer enn helhjertet av sentrale Ap-politikere som Haakon Lie og Konrad Nordahl. Einar Gerhardsen kom også med, men mer lunkent og halvhjertet. Han ville helst noe annet, men så rett og slett ingen annen utvei.

Det avgjørende politiske vedtaket fant *ikke* sted i regjeringen eller Stortinget, men på Arbeiderpartiets landsmøte i februar 1949. 329 stemte for NATO-medlemskap, 35 mot. Da var løpet kjørt. Og enda en brikke i Stay behinds politiske grunnmur ble satt på plass. Men da var det øvrige byggearbeidet allerede godt i gang.

Den politiske grunnmuren i Norges Stay behind-system består av følgende:

Trumandoktrinen fra mars 1947 « . . . at det må være De forente staters politikk å støtte frie folk som setter seg imot forsøk på undertrykkelse fra væpnede mindretall eller gjennom press utenfra. »

USAs National Security Councils direktiv i juni 1948, som bygde på Trumandoktrinen, ga CIA politisk fullmakt og økonomisk dekning til «covert operations» som også inkluderer Stay behind.

Forsvarsminister Jens Chr. Hauges direktiv (PM) av 25. oktober 1948 som inneholder det politiske grunnlaget for Stay behind i Norge.¹⁴

NATO-medlemskapet april 1949 hvor vilkåret var at medlemslandene skulle ha – eller straks etablere – okkupasjonsberedskap av typen Stay behind. Opplegget for dette er nedfelt i SACEURs «Directive for Unorthodox Warfare».¹⁵

Det kalde gufset fra vinteren 1947/48 ga seg noe. Men det kom igjen for fullt da Koreakrigen startet i 1950, og holdt seg på dette nivået til 1953. Da sluttet Koreakrigen og Stalin døde. Etter 1953 la den kalde krigen seg på et noe mildere nivå, og de første små tegn til liberalisering kunne registreres i Østblokken. Men enkelte hendelser skapte igjen fimbulklima i kortere eller lengre perioder: Amerikanerne utløste U2-episoden i 1960. Ny Berlinkrise i 1961. Cubakrisen i 1962. I tillegg til slike enkelt-hendelser førte den formidable opprustningen fra de to makt-blokkene i vest og øst til permanent vedlikehold av det kalde klimaet – helt fram mot 80-årene. Og hele tiden fram til Berlinmurens fall ga den kalde krigen næring til Stay behind-hærens eksistens og vekst.

*

Jens Chr. Hauge arbeidet intenst for at Norge skulle delta i en vestlig forsvarsallianse. Han var vel kjent med USAs holdning til «unorthodox warfare». Han visste at det i en vestlig allianse med USA i den dominerende rollen ville bli stilt krav til medlemslandene om Stay behind. Hagues kunnskap om dette åpnet for at Evang kunne «tjuvstarte» arbeidet med Stay behind allerede i 1947.

Einar Gerhardsens Kråkerøytale legitimerte de hemmelige forsvarsforberedelsene, inkludert Stay behind og den hemmelige delen av kampen mot kommunistene.

Vilhelm Evang sosialiserte det private initiativet, det vil si Lien/Platou-organisasjonen, og tok vare på det han mente var brukbart for eget formål. Han kunne ikke gjøre det samme med det som foregikk i Ap/LO-regi. Der laget han i stedet en allianse som han opererte og finansierte fra e-tjenestens sikkerhetskontor – inntil Asbjørn Bryhn tok over mot slutten av 50-årene.

At Stay behind-hæren ble opprettet, må sees i lys av den kalde krigens historie. Det norske Stay behind-systemet var et ektefødt barn av den kalde krigen.

Den første tiden

Hans Ringvold har gitt beskjed om at han tar noen dagers ferie. Han og kona har planlagt en biltur rundt omkring i landet. De skal se seg om og hilse på gamle venner. Han forteller ikke detaljert om reiseruta, men antyder at den kan gå helt opp til Tromsø.

Om noen av dem som kjenner ekteparet Ringvold hadde sett at de drar av gårde i en mellomstor Ford lastebil, ville de sikkert ha undret seg over hva slags feriekjøretøy dette var. For Ringvold er så velsituert at et enklere og mer komfortabelt kjøretøy ville ha vært mer normalt. Men de ville undret seg enda mer over bagasjen. I tillegg til ekteparets egne koffertar og personlige effekter ligger det 25-30 splitter nye og velfylte ryggsekker under presenningen på lasteplanet.

Hver ryggsekk inneholder personlig utstyr som skal gjøre et lengre opphold ute i terrenget så komfortabelt som mulig. Men det vesentligste er det øvrige innholdet: En «Sweetheart» – en liten radiomottaker som ble mye brukt i den illegale virksomheten under krigen for å lytte på meldinger fra London. En kikert. Et slags peileapparat som kan benyttes til å fastsette posisjoner. Chifferutstyr, kart og instruksjonsmateriell. I enkelte av sekkene ligger det også våpen. Ekteparet Ringvold forlater Oslo sankthansaften 1948 og regner med å være borte i tre uker.

Ferieturen er en dekkhistorie. De skal levere utstyr til 25-30 kontaktpersoner som er førstelinje-agenter i det nye Stay

behind-nettet som nå skal opprettes. Det haster, for situasjonen er kritisk. E-sjefen, Vilhelm Evang, mener i alle fall at krigsfaren er akutt. Der hvor Den røde armé starter invasjonen på norsk jord, skal den bli møtt av Stay behind-agenter. Ikke i kamp, men av et observatørkorps. I skjul av terrenget skal de registrere og rapportere fiendens framrykking, størrelsen på avdelingene deres, bevæpning, utstyr, kjøretøyer.

*

Etter at Alf Martens Meyer og Hans Ringvold var kommet på plass og samarbeidet med Femmannsgruppen var etablert, startet et pionerarbeid. Det var like mye preget av improvisasjoner som av plan. Martens Meyer var langt fra noen byråkrat. MM, som de nærmeste medarbeiderne kalte ham, ble av dem karakterisert som en intelligent uryddig mann – med en strøm av pågangsmot.

Han var mer opptatt av å få til noe enn av formaliteter. For-test mulig ville han ha på beina tre nettverk med agenter.¹ Det ene skulle trenes og utstyres for sabotasje og gerilja. Dette nettverket kalte han *Rock*. Et annet nettverk fikk navnet *Lindus* og skulle drive med etterretning. Og *Blue Mix* skulle evakuere nøkkelpersoner i samfunnet, inklusive regjeringen og kongehuset. Blue Mix skulle også ta seg av «escape and evasion» for nedskutte flymannskaper og agenter fra okkuperte områder. Kort sagt få dem ut og vekk.

Enhetene skulle ikke knyttes sammen i noen sammensveiset landsomfattende organisasjon med horisontale kontakter. Nettverket skulle bestå av en rekke små selvstendige grupper – vanligvis på tre personer – som ikke kjente til hverandre. Vanligvis skulle heller ikke personene i samme gruppe kjenne til hverandre. Kontakten mellom gruppens medlemmer skulle skje via «døde postkasser». Kontakten til systemets ledelse skulle skje via radio. Det var et organisasjonsmønster som ikke var lett å avsløre i fredstid og svært vanskelig for fienden å rulle opp. Erfaringene fra de mange katastrofale opprullingene som tysker-

ne gjorde under krigen, tilsa at den illegale motstanden denne gangen ble organisert på en annen måte. De fortalte også at motstanden måtte organiseres på forhånd. Det mente Martens Meyer. Ringvold var enig.

Opplegget krevde et nett av telegrafister som kunne binde det hele sammen og knytte kontakten til operasjonsbasen i England.

Skulle de få til dette, måtte tre viktige oppgaver løses:

- Rekruttering av personer som var godt skikket og til å stole på.
- Treningsopplegg for disse.
- Utstyr til dem.

Martens Meyer gikk løs på oppgavene ved hjelp av en kjerne-stab på fem personer.² Det var først og fremst han selv, Linge-mannen Leonard Olsen, telegrafisten Helge Reiss-Andersen og to kvinnelige sekretærer. I tillegg hadde han Hans Ringvold som ikke var ansatt, men som likevel var Martens Meyers nær-meste medarbeider og en slags nestkommanderende.

I den første tiden samarbeidet de tett med Femmannsgruppen gjennom hyppige møter.³ De som møtte fra Evang-siden var først og fremst Martens Meyer og Hans Ringvold, men enkelte ganger deltok også Evang selv. I Femmannsgruppen var det først og fremst Theodor Platou og Jens Lien som ble de nyttige personene, men også Carsten Lütken. Virksomheten i denne gruppen gikk mest ut på å plukke ut personer og grupper som det kunne satses videre på, og å få deres hjelp til å skaffe penger og utstyr.

Det Evang nå hadde sluppet løs, kostet mange penger. Budsjettene hans hadde ikke plass til det pengesluket Martens Meyer & co. hadde åpnet. Ekstra finansieringskilder måtte inn i bildet. Det som var mest laglig, var å overta de kildene som Femmannsgruppen hadde opparbeidet. Det Evang ikke klarte å mikse til fra sine offentlige, og hemmelige, budsjetter, fikk han Rederiforbundet, Arbeidsgiverforeningen, Industriforbundet,

Libertas og private bedrifter og personer til å finansiere. Disse finansieringskildene varte i alle fall fram til 1955.⁴

Det Evang gjorde, må kalles et kunstgrep. Først sosialiserte Evang deres private initiativ. Deretter lot han dem betale for den videre virksomheten de drev – under hans kontroll. Ringvold fikk overta den sentrale «kassa» til Femmannsgruppen, som den gang inneholdt om lag 40 000 kroner.⁵ I 1948-kroner er det et stort beløp. Det hevdes – uten at dette kan verifiseres – at Evang også finansierte Stay behind-hæren gjennom «salg» av etterretningsinformasjon og at CIA, MI6 og Gehlen-organisasjonen i Vest-Tyskland og Israels Mossad var blant «kundene».⁶

Egenfinansiering av såkalt klandestin virksomhet er ikke et ukjent fenomen. Den legendariske Reinhard Gehlen finansierte sin organisasjon i ett kjent tilfelle med svartebørshandel.⁷

Femmannsgruppen kunne også bistå med å løse nok et vanskelig problem. Den kunne skaffe utstyret som skulle legges ned i de hemmelige depotene – de såkalte dumpene – rundt omkring i landet. De skulle åpnes av Stay behind-agentene når krigssituasjonen krevde det. Der ville de finne alt til livets opphold bak fiendens linjer: stridsproviant, klær, medisiner, telt, soveposer, ski, medisiner, tobakk, våpen og ammunisjon, sabotasje- og radioutstyr. I de første dumpene fantes det til og med skomakerutstyr med jernlest, bekatråd og det hele.

Problemet var ikke våpen, ammunisjon og sprengstoff. Landet flommet over av etterlatenskaper fra krigens dager. Det var store mengder av den slags utstyr i hendene på folk i den private overvåkings- og beredskapsorganisasjonen. Det var bare å forsyne seg. Problemet var å få tak i klær, støvler, soveposer, telt, strømper og den slags. Det var tre år etter krigsslutt og stor knapphet på slike varer. Mye av dette var rett og slett ikke å få tak i på det åpne markedet. Men Femmannsgruppen aktiviserte sine venner i næringslivet. Bedrifter som produserte slikt utstyr eller drev forretninger i utstyrs- og klesbransjen, begynte å levere det som trengtes i dumpene. Og var det noe som ikke kunne oppdrives i Norge, ble det organisert import fra utlandet. En del

av denne importen passerte grensene på en slik måte at tollerne neppe oppdager hva det dreide seg om.

Et delikat problem knyttet seg til Femmannsgruppen. På høyesterettsadvokat Lützens kontor var arkivet med 20 000–30 000 registreringer av kommunister og kommunist sympatisører. Og ute i landet var det fortsatt ivrige sjeler som sendte inn nye registreringer. Registrering av kommunister ga Martens Meyer «fanden i» – det fikk andre stelle med.⁸ Med «andre» siktet han muligens til Ringvold. Men Ringvold hadde sterke motforestillinger. Av prinsipp mislikte han rapportering og angiveri av medmennesker. Han mente også at det var stor forskjell på hva en krigssituasjon kan kreve og hvordan mennesker bør forholde seg til hverandre i fredstid.

Arkivet ble liggende hos Lütken. Det nærmeste Ringvold kom dette arkivet, var at de to hadde kontorer i samme bygning i Tollbugata.

Men Femmannsgruppen strakk ikke til. Den kunne ikke løse alle de krevende oppgavene, og samarbeidet med gruppen var ingen varig løsning. Det måtte større profesjonalitet inn på arenaen. En gruppe Linge-offiserer og andre personer med erfaring fra krigsårenes illegale virksomhet ble trukket inn: Adolf Harbitz Rasmussen, Knut Haugland, Erling Jensen, Arne Engebretsen, Jan Baalsrud, Sven Ollestad, Bjarne Sevendal, Knut Marthinsen, Erling Lorentzen⁹, Ingvald Eidsheim, Svein Blindheim, Jens H. Nordlie. Martens Meyer og Ringvold samlet rundt seg en tøff gjeng som kunne det illegale og uortodokse krigshåndverket. De skulle jobbe som instruktører og noen som nettlede. De fleste ble engasjert på heltid, men Nordlie for eksempel måtte passe jobben sin som direktør i Narvesen, samtidig som han var leder for Rock. I tillegg var han nok Jens Chr. Huges ekstra «øye» med hva som foregikk inne i denne nye, hemmelige enheten. Hauge og Nordlie var personlige venner.

Ingvald Eidsheim fra Shetlandsgjengen ble nettleder for Blue Mix. Han hadde rikelig med erfaringer fra krigens dager med å bringe folk ut fra et okkupert Norge. Dessuten var Blue Mix en spesiell baby for Martens Meyer. Derfor «sjefet» han nok like

mye over dette nettet som Eidsheim gjorde. Hans Ringvold ble leder for Lindus.

Ringvold var ikke bare en mann med erfaring fra etterretning. Han var svært allsidig. Han kunne mye om lederutdanning, hadde pedagogiske egenskaper og evne til å sette ting ned på papiret. Dessuten ble han sendt på CIA-kurs i London hvor han fikk spesialutdanning og instruksjoner. Ringvold utarbeidet manualer, instruksjoner og annet materiell. Blant annet laget han materiale til observasjonsvirksomheten. Det inneholdt utførlige beskrivelser av sovjetiske uniformer, motorkjøretøyer, stridsvogner, våpen, fly. I tillegg til å være Lindus-sjef fikk derfor Ringvold ansvaret for å utdanne ledere og observatører. Ingen ble gruppeleder uten å ha gjennomgått Ringvolds lederpensum.

Nordlie hadde ansvaret for å utdanne sabotører. Han fikk hjelp til dette av de garvede Linge-folkene som var mobilisert. Den praktiske delen av denne utdanningen ble gjennomført på en nedlagt jernbanestrekning et stykke utenfor Oslo, og i Nordmarka. Der hadde de en velvillig avtale med godseier Carl Løvenskiold, som gjorde at de kunne øve mot flere typer mål: veier, damanlegg og kraftverk.¹⁰

Martens Meyer tok selv ansvaret for det han mente var viktigst: Stay behinds nervesystem og livslinje, det vil si rekruttering og utdanning av telegrafister. På det området måtte han, både billedlig og bokstavelig, begynne på bar bakke. Ingen ferdig utdannede telegrafister eller radioamatører var brukbare – av sikkerhetsmessige grunner. Det var god grunn til å regne med at KGB for lengst hadde kartlagt alle slike personer i landet.

Her gjengis en autentisk beretning om hvordan en Stay behind-telegrafist ble rekruttert:

Bjørn er ved krigens slutt i begynnelsen av tjuårene. Han bor i en by på indre Østlandet. Under krigen var han litt med i Hjemmefronten, og like etter krigen jobbet han en tid som politimann. I den tiden drev han ikke bare med ordinært politiarbeid.

Han deltok i ganske sensitive overvåkningsaksjoner. Like før Bjørn skulle slutte i politiet og starte opp som selvstendig forretningsdrivende – noe han for øvrig gjorde meget bra – skjedde det noe spesielt.

Bjørns fortid er sikkert medvirkende til det som skjedde, men også hans personlighet. Han har en del egenskaper som sikkert var viktige: Fysisk og psykisk er han en kraftkar. Egenskapene for øvrig kan summeres opp med superlativer: Han er en stayer, myndig, selvstendig, initiativrik. Disse egenskapene, sammen med en spesiell karisma, gjorde ham til et klandestint talent. Det talentet måtte en av Martens Meyers «speidere» ha peilet inn.

En dag fikk Bjørn et uanmeldt, fremmed besøk på kontoret. Mannen presenterte seg ikke, men ville ha en samtale. Det var ok for Bjørn. Men det ble noe underlig da mr. X ikke ville at samtalen skulle finne sted på kontoret. Han foreslo at de tok seg en kjøretur. Bjørn er ikke lettskremt, men stakk ned i bukselinningen en politibatong han hadde liggende i skrivebordsskuffen. Han var forberedt hvis mannen skulle forsøke seg på noe . . .

Noen kilometer utenfor byen kjørte de inn på en utrafikkert sidevei og parkerte. Bjørn var selvfølgelig spent på hva mr. X hadde for ærend. Og det første var et meget overraskende og meningsløst spørsmål – om Bjørn er musikalsk? Om det ikke var blant de mest utpregede egenskapene Bjørn mente han hadde, så likte han i alle fall musikk. Da tok mannen fram et par høretelefoner som var koblet til en bandspiller som sto tildekket i baksetet. Igjen ble Bjørn meget overrasket. Det han fikk høre var verken noe av Grieg eller Beethoven, men morsetegn: prikker og streker. Mannen ba ham lytte og gi til kjenne om han skilte mellom serier av prikker og streker etter hvert som de kom i økende tempo – inntil de nesten fløt sammen i ett. Det var tydelig at Bjørn klarte den prøven svært bra. Da den underlige seansen med prikker og streker var over, spurte mannen om Bjørn kunne tenke seg å jobbe med noe svært hemmelig. Det ville selvfølgelig Bjørn ikke svare på hvis han ikke fikk vite

hva det hele gikk ut på. Han er en mann som vil vite hva tingene dreier seg om her i livet. Mr. X sa at han der og da ikke kunne fortelle noe mer. Men han ga Bjørn adressen til et privat firma i Oslo med beskjed om at der kunne han henvende seg om han ville «gå videre».

Bjørn undret seg noen dager på hva det var han var utsatt for. Til og med tanken på at det var et rekrutteringsforsøk fra KGB streifet ham. Men han ville ikke ha vært den han er om han ikke ville ha klarhet. Etter noen dager tok han toget inn til Oslo. Fra Oslo Ø var det ikke mange skrittene til den adressen han hadde fått. Firmaet KØFF holdt til i Skippergata. Der traff han mr. X på nytt. Han gjentok at han ikke kunne gi noe mer informasjon utover at Bjørn var ønsket som medarbeider i noe svært hemmelig. Mannen sa videre at om han sa ja så var det ingen vei tilbake – det dreide seg om en både beinhard og farlig tilværelse. Bjørn lot seg ikke skremme av meldingen om det beinharde og farlige. Selv om han vanligvis ikke rømte unna, kunne han ikke innse hva det skulle være som han ikke skulle komme seg ut av, om han traff på noe som ikke passet ham. Han sa ok.

Han kunne trekke et lettelsens sukk. Det var i hvert fall ikke KGB eller noe annet på kanten av loven som ville rekruttere ham. Mr. X ga han nemlig beskjed om å møte ved vekten ved brua inn til Akershus festning på en bestemt dato. Han måtte være innstilt på å oppholde seg i Oslo i fjorten dager. Bjørn ble instruert om at han ikke skulle la et eneste ord komme ut av sin munn om møtet med mr. X, og det som videre skulle skje. Han måtte sørge for en dekkhistorie overfor familien og andre han hadde omgang med.

På den avtalte datoen stilte han på Akershus. En vakt fulgte ham til en undervisningssal. Der ble han og fem-seks andre ukjente personer møtt av en mann som ønsket dem velkommen. Mest sannsynlig var det Martens Meyer, muligens sjefen selv, Vilhelm Evang. Han fortalte dem at de skulle utdannes til telegrafister for et meget hemmelig militært formål. En slags okkupasjonsberedskap som var forberedt på å operere bak fiendens linjer – om det ble nødvendig. Og det kunne det – krigen truet rundt hjørnet.

Det første den lille gruppen måtte gjennomgå, var elementære klandestine instruksjoner. Hver enkelt ble gitt en identitet. Under kurs og øvelser måtte deres egentlige navn glemmes, personlige informasjonen om familie og bosted var «ikke-tema». Den dagen fikk Bjørn et dekknavn som fulgte ham i over 25 år. De som hadde dialekt fikk beskjed om å forsøke å endre på den. Det var blant annet tilfelle for Bjørn. For øvrig traff han aldri igjen de personene han hadde vært på kurs sammen med, på senere kurs og øvelser. Hver gang var det nye ansikter han møtte.

Når det gjaldt innkvarteringen under kursoppholdene i Oslo skulle de ikke bo på samme hotell lenger enn en uke, helst kortere. Kostnadene de hadde med reise og opphold, var det bare å be om å få dekket – uten at noen ba om bilag eller foretok annen form for kontroll. Forretnings- og ordensmannen Bjørn forundret seg alltid over hvor enkelt det med penger var. Etter hans mening ville dette opplegget ikke holde for en vanlig revisor, og slettes ikke for Riksrevisjonen.

Det ble også gitt instruks om at hver enkelt skulle inngå i en gruppe på hjemstedet. De andre i den gruppen fikk de ikke vite hvem var. De ble kun instruert om at kontakten med gruppen skulle skje gjennom dens leder. Kontakten skulle ikke foregå på det personlige planet, men via en «død postkasse». Den hemmelige postkassa til Bjørns gruppeleder lå midt på en liten plass i sentrum av hjembyen. Ikke noen som til daglig passerte postkassa med noen centimeters avstand kunne ha fantasi til å fatte hvilken hemmelighet de var i nærheten av . . .

Deretter ble det instruksjon i hvordan man skulle leve og fungere i en okkupasjonssituasjon – med fienden rundt seg hver dag, hele dagen. Det ble en tøff og hard instruksjon. Instruktørene var folk som kunne den businessen. De hadde omfattende erfaring fra illegalt arbeid under krigen.

Selve telegrafisttreningen startet med opplæring i morse-sending og tekniske instruksjoner med blant annet behandling og oppbevaring av utstyret. Da de hadde lært det elementære, begynte særutdanningen: hurtighet, koding, lytte-rutiner og ikke minst sikkerhetskoder.¹¹ Det siste vil si spesielle koder som

skulle legges inn i alle sendinger og mottak.¹² Sendingene *måtte* inneholde denne koden for at mottakerne skulle være sikre på at Bjørn var Bjørn, og at han ikke var tatt av fienden og sendte under tvang. Det han mottok *måtte* inneholde en kode som legitimerte at den virkelig kom fra basen, og ikke fra fienden som hadde klart å koble seg på radioopplegget, eller fra andre som ikke skulle ha adgang til det. Inneholdt ikke sendingene og mottaket disse spesielle sikkerhetskodene, skulle både sendinger og mottak neglisjeres. Det ble også lagt inn en dobbelt sikring ved at det ble gjort opptak av telegrafistenes sendinger slik at basen kunne identifisere hver enkelt «morse-håndskrift». Det ble mange reiser inn til Oslo og harde instruksjonsdager. Teori i kurslokalene, og praktiske feltøvelser. De foregikk som regel inne i Nordmarka, blant annet på hytter de fikk disponere av Løvenskiold. Når han reiste hjem hadde han ofte med seg «hjemmelekse». Han skulle øve seg kontinuerlig og lytte på bestemte tidspunkter, ta imot meldinger og rapportere dem videre. Og foreta sendinger etter en oppgitt sendeplan.

«Bjørn» var knyttet til Stay behind-systemet helt til begynnelsen av 80-årene. I mars 1982 fikk han et brev hvor den daværende sjefen, Sven Ollestad, takker for samarbeidet. (Se vedlegg 6.)

«Bjørn» ble sannsynligvis rekruttert på en typisk måte. Selvfølgelig skjedde det på litt ulike måter, alt etter hva slags talenter som skulle plasseres i de forskjellige nettene. Sabotasje- og geriljanettet Rock hadde sine kravspesifikasjoner, på samme måte som etterretningsnettet Lindus og evakueringsnettet Blue Mix hadde sine. Som rekrutteringsspeidere ble det brukt Linge-folk. De pekte ut kandidater som fylte de respektive kravene, men som samtidig var mennesker som ikke stakk seg særlig ut i miljøet de levde i. Politikere og andre sterkt eksponerte personer var ikke brukbare. Disse ville KGB sikre seg aller først ved en okkupasjon. Det ble på et tidlig tidspunkt innledet et samarbeid med Overvåkingspolitiet som sikkerhetsklarerte kandidatene før de ble kontaktet.

Fra første stund innså Martens Meyer og Ringvold hvor viktig utdanning og øvelser var for hele systemet. Linge-folk, XU-agenter, Shetlandsgjengen og Eksportgruppene hadde store kunnskaper å tilby på mange områder. De hadde gått krigens harde skole. Snart ble et lite «universitet» i klandestine fag stablet på beina. Primitivt og enkelt, men effektivt.

Utdanningskjeden startet ved at en plukket ut to fra hver av de gruppene en ville opprette. Disse ble satt på skolebenken i noen uker. Den ene ble utdannet for lederrollen, mens den andre skulle være gruppens telegrafist.

I den første tiden ble utdanningen drevet i nedre festningsområde på Akershus. Det var i alle fall tilfelle for den teoretiske delen. Blant «fagene» som det ble forelest i, fantes det også noen som må kalles politiske. En hyppig brukt foreleser om «trusselen fra den kommunistiske verden» var Chr. Christensen. CC ble senere organisasjonssjef i Libertas og redaktør i det meget konservative Morgenbladet.¹³ Også telegrafister ble utdannet på Akershus.

En annen type utdanning og øvelse foregikk midt i Oslo sentrum. Det kunne dreie seg om klandestine teknikker som å skygge fiendtlige objekter, eller å lære hvordan en selv kunne unngå å bli skygget. Overvåkingspolitiet og andre samarbeidspartnere stilte opp med personer som kunne spille de forskjellige rollene – som skygge eller spaner. Bruk av hemmelige postkasser ble også trent midt i Oslo. En slik øvelse ble mer realistisk enn det var meningen at den skulle bli. En hemmelig postkasse ble opprettet i Slottsparken i den nedre delen langs Drammensveien som ender i Abelhaugen. Der fant instruktørene et hull i et av de store trærne som skulle brukes for å trene opp de mindre erfarne. Så måtte elevene følge en flerleddet prosedyre. Blant annet fikk de signal på et annet sted i byen om at det lå post i postkassa som måtte plukkes opp. Et slikt signal kunne for eksempel være et lite blyantkryss på vindusramma rundt et utstillingsvindu i en bestemt forretning i Skippergata. Men det første leddet i denne konkrete øvelsen var at en agent skulle plassere en melding i postkassa. Av alle ting ble denne operasjo-

nen sett av en observant og fremmelig guttunge. Han gikk rett over gata til politivakten på Victoria Terrasse og fortalte om det mystiske han hadde sett i Slottsparken. Dette utløste full alarm i Overvåkingspolitiet. Her var KGB på ferde . . .

Agenten som hadde registrert melding i Skippergata om post i Slottsparken, fikk plukke den opp – uforstyrret. Men Overvåkingspolitiets fremste spanere observerte ham nøye. Så startet ballet. Politifolkene var helt overbevist om at de spanet på en KGB-agent. Og den arme Stay behind-agenten oppdaget at han ble skygget og trodde at dette var en del av øvelsen. Han gjorde mange krumspring for å riste spanerne av seg. Det klarte han da også – til slutt. Da alt sammen var over og alle ble fortalt hva det hele dreide seg om, skal lattersalvene ha runget ganske kraftig. Men noen ble lange i ansiktet. Hvem dette var forteller ikke historien noe om. Det historien derimot kan fortelle, er at det var en av Overvåkingspolitiets erfarne menn på kontraspionasjen, Ørnulf Tofte, som jaktet forgjeves på «KGB-agenten».

Dersom øvelsene krevde mer armslag, trakk instruktører og agenter ut i Oslomarka. Avtaler med forsvarsvennen godseier Carl Løvenskiold åpnet for fri bruk av tømmerkoier og kjøring på skogsveier. Gamle nedlagte jernbanestrekninger ble tatt i bruk når det skulle øves i sabotasjeaksjoner. I hele Østlandsområdet ble bruer, industrianlegg, kraftverk og andre installasjoner i stille og øde områder også brukt når det skulle øves i sabotasje. Da kunne følgende «fag» stå på timeplanen: Geriljateknikk og -taktikk. Geriljaorganisasjon. Feltmessig ledelse og kommando. Våpenbruk. Hvordan utstyr skal gjemmes. Fysisk fostring. Overlevingsteknikker. Observasjonsteknikk. Sprengning. Mottak av flyslipp – personer og materiell.

Etter at Stay behind tok over et kystfort i Vestfold, ble mange av disse fagene undervist i og øvet der fra begynnelsen av 70-tallet.

Da CIA kom sterkere inn på banen, tok de seg av den mer sofistikerte delen av utdanning og opplæring. I 1952 ble Sven Olle-

stad og Svein Blindheim sendt til Washington på et fire ukers kurs i CIAs regi. Som eneste deltakere på kurset og med topp ekspertise som lærere fikk de innføring i CIAs klandestine kultur. Ut fra Blindheims referat og opplysninger fra andre kilder kan essensen i CIA-undervisningen summeres opp i de «10 klandestine bud».¹⁴

1. Klandestin virksomhet er en måte å føre politisk og militær krig på.
2. Målet med Stay behind er å sikre en kontinuerlig og permanent operasjonell evne til å drive sabotasje, spionasje, gerilja, evakuering og flukt i områder/land som kan komme under sovjetisk og kommunistisk kontroll.
3. Prinsippet om «need to know» er hellig. Hvert ledd/person må vite absolutt minst mulig om helheten, og hvert ledd/person må være avskåret fra å kunne finne ut noe om den øvrige delen av organisasjonen og personer som er involvert.
4. Sideorganiserte enheter i en Stay behind-organisasjon må holdes fra hverandre og kun «møtes» på toppen (hovedkvarteret).
5. Når agentkandidaten skal vurderes og analyseres med sikte på rekruttering – benytt alle mulige og umulige kilder og midler til kontroll og sjekking: politi, skoler, foreninger, arbeidsplasser, venner, slektninger, naboer, avlytting, husundersøkelser. Det må drives kontinuerlig og langvarig overvåking av kandidaten før verving.
6. Før den endelige vervingen må en tenke igjennom hvordan en eventuelt skal bli kvitt vedkommende – om noe skjærer seg.
7. Lederen må kjenne de svake sidene ved sine agenter, og være konstant på vakt mot agentenes trang til å betro seg til hverandre.
8. Agentens egentlige identitet må skjules av en troverdig dekkhistorie og dekknavn.
9. Være konstant på vakt mot penetrering av virksomheten fra kollaboratører og fiendtlige agenter.

10. Ledere må på alle nivåer kreve jerndisiplin. Ledelsen skal være absolutt og totalitær.

Det kan selvfølgelig ikke herske noe vanlig «demokrati på arbeidsplassen» i et Stay behind-system. Derfor vil mange av disse «budene» neppe forundre så mange. Derimot er det grunn til å reflektere over hva som skjuler seg mellom og bak en rekke formuleringer. En av de tydeligste meldingene er at Stay behind ikke alene dreier seg om militær, men også politisk krigføring. Videre er det klart at det å velge ut agenter er et kritisk og ømt punkt, men bak budet om nitid gransking og overvåking kommer en mer detaljert innføring i hvilke områder som må avklares: sykdommer, snakkesalighet, alkohol, politiske holdninger, sjusk, sosial legning, private og personlige forhold som seksuell legning, forholdet til kvinner og familieforhold. CIA-foreleserne ga klar beskjed om at når en agent blir rekruttert, blir også hans privatliv og familien rekruttert samtidig.

CIA-foreleseren understreket også hvordan en skulle kvitte seg med en agent om det viste seg at han ikke passet inn i systemet. Han skisserte tre alternativer:

1. Agenten kan flyttes til noe annet og passende – innpakket i forklaringer om at den nye plasseringen er viktigere og at dette betyr avansement.
2. Agenten kan overtales til å godta at han må tre tilbake.
3. Det siste alternativet er å kvitte seg med agenten – det vil si likvidasjon.

Det ble påpekt at det alltid ville være svakheter ved de to første alternativene. En klandestin organisasjon blir aldri ferdig med personer som den av en eller annen grunn har satt utenfor – derfor må de aldri gå i glemmeboka. De vil slå tilbake – før eller siden, på en eller annen måte. CIA-instruktørene hadde resepten klar for slike tilfeller. Når en agentkandidat granskes eller er kommet i tjeneste, bør ledelsen sørge for å «ha noe» på ham. Dette bør være noe privat og personlig som agenten er redd skal

bli kjent for ektefelle, familien, naboene. Og agenten må vite at ledelsen vet . . .

CIAAs meldinger i undervisningen var med andre ord klare, svært klare. Kanskje ble ikke alle «budene» opplest, vedtatt og gjort til en del av det norske Stay behind-systemets kultur. Men mange av dem er lette å spore i systemet – fra «tidenes morgen» til i dag.

Hvordan var så nettene satt sammen sosialt og politisk fra starten av? Det er vanskelig å gjøre seg opp en sikker mening. Når det gjaldt ledelsen, kan Martens Meyer neppe kalles høyrevridd.¹⁵ Ringvold er borgerlig konservativ, men ikke det en forstår med høyrevridd. Nordlie ble etter hvert muligens sosialdemokrat av Jens Chr. Hauge-typen. De andre som sirkulerte rundt det sentrale miljøet, var først og fremst «gamle krigere», og i hovedsak borgerlige med innslag av såkalte høyrevridde. I alle fall ble miljøet i den første tiden preget av organisasjonen til Femmannsgruppen. Den var klart borgerlig, konservativ og med innslag av mer ytterliggående, høyrevridde personer. Historien om hvordan den ble til, er et vitnesbyrd om dette. Arbeidsgiverforeningen, Industriforbundet, Rederiforbundet, Rotary, Libertas – alle sto bak. I tillegg kommer mistilliten og mistroen til Arbeiderpartiet. Var partiet til å stole på? Husk det «brukne gevær». Husk 9. april 1940. Husk London-tiden. Glem ikke at de flørter med kommunistene. Blindheim sier i sin bok: « . . . dess meir eg tenkte over det heile, dess meir kunne eg ikkje sjå anna enn at gruppene var høgrevridde.»¹⁶ Det måtte være et og annet unntak fra den observasjonen: Bjørn var sønn av en kjent arbeiderpartimann som også var vararepresentant til Stortinget.

I alle fall ble den første tiden preget av stor entusiasme, evne til å improvisere og hardt arbeid. Bak det hele våket Evang. Han dukket opp plutselig – her og der. Hos Rock som holdt til ved Smestaddammen, hos Lindus i Odd Fellow-gården, i hovedkvarteret inne på Akershus hvor Blue Mix og telegrafistutdanningen også hadde sitt hovedkvarter. Evang dampet løs på pipa,

så og lyttet. Han grep lite inn i det Martens Meyer, Ringvold, Nordlie og de andre planla. Han interesserte seg minst for Rock og mest for Lindus.

Bak Evang skimtes Hauge. Som en grå eminense trengte han inn overalt – i hvert fall hans ånd. Han kunne selvfølgelig ikke være operativt aktiv selv om han aldri så gjerne ville. Men han var så tett innpå det hele at han deltok i Stay behind-møter og drøftet også spørsmål på det operative detaljplanet.¹⁷

Det som pustet aktørene i ryggen i startfasen, var krigsfaren. Den lå som en mare over alle engasjerte. Det var om å gjøre å være klar *når* krigen kom. Ikke *om* . . . Grensen mellom den reelle frykten og selv suggerert hysteri var flytende. Og det hang mye igjen fra krigens dager. «Vi levde videre med den situasjonen vi levde med under krigen.» Dette er Hans Ringvolds måte å beskrive den typiske følelsen som rådde grunnen.¹⁸

Lange skygger av noe uforklarlig la seg også innover mange av de involverte. Dette hadde ikke noe med trusselen fra Sovjet å gjøre, men noe som hang igjen fra krigens dager. Det var noe uoppgjort mellom «venner», fraksjonsstridigheter, trusler bak hemmeligheter som måtte forbli hemmelige, kunnskapene om at ikke alt av private grupper var blitt temmet og «sosialisert» av Evang. Det var mengder av våpen på avveier, i hendene på personer som hadde tatt seg til rette like før og like etter frigjøringen. En av de lengste og dystreste skyggene ble dannet av mysteriet Kai Holst. Holst var den kjente Milorg-mannen som ble funnet skutt under trappeoppgangen i et hus på Rindögatan i Stockholm 27. juni 1945 – over seks uker etter at freden var kommet til Norge.¹⁹ Mange av Holsts venner fra den illegale virksomheten avviste bestemt at det var selvmord. Holst var ikke mannen som løste problemer på den måten. De aller fleste mente, og mener – at det var tale om likvidasjon. Men hvem sto bak? Saken skapte uhygge og frykt også blant Stay behind-pionerene.²⁰

Arbeidet med å planlegge Stay behind-hæren var ikke en ren nasjonal øvelse i den aller første tiden – som enkelte hevder. Rik-

tignok kom ikke NATO på banen før langt ut i 1949. Og CIA og MI6 var ikke *offisielt* involvert før i slutten av 1950. Men de to etterretningsorganisasjonene meldte seg fra første stund. Dette skjedde til dels fordi MI6 og CIA hadde sterke egeninteresser i at det ble etablert Stay behind-nett i det strategisk viktig plasserte Norge. Dels fordi Evang og Martens Meyer var enige om at Stay behind måtte ha en base i eksil som de kunne operere ut fra når landet ble okkupert. De måtte også ha et opplegg utenlands for å ta imot VIPene som Blue Mix skulle evakuere. Dessuten var det behov for utstyr, som tross stor oppfinnsomhet, fiks-og-miks og offervilje, ikke kunne løses uten hjelp fra gode og gamle allierte venner. Adolf Harbitz Rasmussen nevnte tidlig i 1949 at det lenge hadde vært et samarbeid med MI6, og at CIA også var kommet inn i bildet.²¹ Det er også godtgjort at Martens Meyer og hans nære medarbeidere hadde faste kontakter med MI6 og CIAs «undercover»-representanter i den britiske og amerikanske ambassaden i Oslo.

*

Nøkkelpersonene bak Norges Stay behind-hær og pionerene i den første tiden kan beskrives slik: Jens Chr. Hauge var den politiske hovedpersonen og garantisten. Vilhelm Evang var den organisasjonsmessige strategen og arkitekten. Alf Martens Meyer og Hans Ringvold var entreprenører og byggmestere, Jens H. Nordlie var Hauges kontrollør og snekkerformann.

Opplegget for å etablere og organisere Stay behind kan kalles annen generasjons okkupasjonstenkning. Det vil si at dette var modifiserte erfaringer fra krigens illegale virksomhet hvor de negative erfaringene veide tyngst.

Entusiasmen var stor. Den kreative oppfinnsomheten løste de aller fleste vanskeligheter og problemer. Viljen til å stille opp, både i og utenfor selve Stay behind-kjernen, var enorm.

Det ble lagt stor vekt på utdanning og øving i klandestine «fag».

Miljøet var borgerlig-konservativt med innslag av klart mer høyrevridde personer og synspunkter.

Krigsfrykten var stor blant engasjerte. Spørsmålet var ikke om, men når Sovjetarmeen gikk til angrep.

Det ble fra første stund etablert et samarbeid med Overvåkingspolitiet, som deltok i sikkerhetsklarering av personer som ble rekruttert.

Helt fra starten av i den første perioden, 1948 til 1950, var det kontakt med MI6 og CIA.

CIA og MI6 på banen

De forlater Oslo hver for seg. Ingen av dem følger samme reiserute selv om de skal til samme sted. Én tar båt til København og toget videre. Én toget til København og båt videre. Én tar båt til Newcastle. Én drar via Brussel og en via Paris. Én via Bergen og én flyr fra Fornebu. De reiser «undercover». Ikke engang de nærmeste aner hvor og for hva. Men målet for dem alle er London.

I London ligger tåka tykk og tung. Den hviler helt nede på brusteinene. Bilene kjører med fulle lys og i sneglefart. På fortauene støter folk stadig borti hverandre i den dårlige sikten i halvmørket som tåkegrøten legger over byen – til tross for at det er tidlig på formiddagen. Det er i det hele tatt en dyster og grå novemberdag i 1950.

Adressen som disse sju mennene har fått oppgitt, er i Whitehall. Her er det politiske maktsenteret i England med Parlamentet, Downing Street og de viktigste regjeringskontorene og departementene. Gatedøra de går inn gjennom, er imidlertid anonym og lite bemerkelsesverdig. Men innenfor skifter inntrykket. Et par kraftige, sivilkledd vakter ber om legitimasjon som de studerer svært nøye og sjekker mot egne lister. Da den grundige sjekkeprosedyren er unnagjort, blir de hilst «Welcome, Sir» og vist videre innover til garderoben.

De sju nordmennene ankommer en for en. Med ujevne mellomrom kommer også en rekke andre personer. Da alle er samlet i salongene utenfor møterommet, er de i alt 28 personer. Sju

nordmenn, sju engelskmenn og fjorten amerikanere. De skal delta på en klandestin «high level»-konferanse. Det er britene og amerikanerne som i fellesskap står bak invitasjonen – nordmennene er «gjester».

Da invitasjonen kom til Vilhelm Evang, visste han hva temaet for møtet skulle være. Han vurderte nøye hvem som skulle være med i delegasjonen. Alf Martens Meyer og Hans Ringvold var selvsagte medlemmer. Så valgte han Jens H. Nordlie, Arne Engebretsen, Adolf Harbitz Rasmussen og Svein Blindheim. Det oppsiktsvekkende er at tre av dem ikke er offiserer på heltid. Ringvold er forsikringsdirektør, Nordlie direktør i Narvesen, mens Engebretsen har en ledende stilling i Jarlsberg-konsernet.

På London-møtet hilser noen vennskapelig på hverandre. Flere av nordmennene kjenner Keith Liversidge fra hans MI6-periode ved det britiske konsulatet i Oslo. Nå er han sjef for «Norwegian desk» ved MI6-hovedkvarteret i London. Og Bill Shanks, som er stasjonert i Oslo som kontaktperson i den britiske ambassaden. Og Joe Burke, som er kontaktperson i USA-ambassaden. De andre hilser høflig, men «no name». De aller fleste i forsamlingen foretrekker å være anonyme.

I ettertid er det avdekket at lederen for amerikanerne var Louis C. Sheerer, på den tiden sjef for CIAs Western Europe Division's Scandinavian Branch. (Dette offentliggjorde Svein Blindheim i 1981.)

Dørene til det store møterommet blir lukket opp, og forsamlingen blir bedt om å sette seg til det store konferansebordet. Det er et staselig rom. Møblene i mørk mahogni, silketapet i blått, store engelske landskapsmalerier, prismelysekroner og lampetter, speil med gullornamenter. Et representativt møterom, beregnet på «high level», noe denne forsamlingen så utvilsomt er. En engelskmann presenterer seg som Sir John White og ønsker velkommen – spesielt den norske delegasjonen. Noen av dem er stilltiende enige om at Sir John White nok ikke er Sir John White, men et passende og imponerende dekknavn. Seg imellom kaller de ham Harry. Sir John er militær – selv om han

opptrer i sivil som alle de andre. Men hans stil og opptreden røper høy offisersrang. I alle fall har han en topposisjon i SIS. (Secret Intelligence Service, hvor MI6 inngår.)

Sir John White introduserer det som er møtets egentlige tema med en analyse av den sikkerhetspolitiske situasjonen. Han tegner opp den kommunistiske ekspansjonen i Europa, hvor Sovjetunionen har lagt Øst-Tyskland, de baltiske statene, Romania, Bulgaria, Polen, Ungarn, Tsjekkoslovakia direkte under Kreml og Stalin. Jugoslavia og Albania er også tegnet inn i Moskva-sfæren. Finland er blitt lammet gjennom en vennskapsavtale med Sovjet. Han minner også om at Moskva rekker lenger enn til de statene Sovjet har underlagt seg direkte eller indirekte. Den kommunistiske bevegelsen blomstrer i de vesteuropeiske landene, mener Sir John White. De infiltrerer viktige samfunnsmessige funksjoner, fagbevegelsen og organisasjonslivet, og de organiserer femtekolonnevirksomhet. På toppen av det hele krigen i Korea. Sir Johns konklusjon er at de frie landene i Vest-Europa, spesielt de som står sammen i NATO, må forberede seg på det verste. Og blant dem – spesielt Norge. Norge kan bli Moskvas neste bytte. Derfor er Stay behind det temaet CIA og SIS ønsker å drøfte med nordmennene.

*

Det er vanskelig å rekonstruere eksakt hva som skjedde før og under møtet i London. Chr. Christensen hevder at Evang oppfattet det å bli innkalt til møtet som en invitasjon til overlegninger hos «seniorpartnerne».¹ Han hevder videre at den norske delegasjonen ble meget overrasket da Sir John White sa at de ønsket å drøfte etablering av et norsk Stay behind-nett.

Som om dette ikke eksisterte i Norge allerede. Dette skulle ha forbauset Martens Meyer, som hadde hatt nær kontakt med MI6-mennene Keith Liversidge og Bill Shanks og CIA-mannen Joe Burke i Oslo. Martens Meyer hadde blant annet anmodet sine MI6-kontakter om å ta opp med sin ledelse i London spørsmålet om utebase i England for det norske Stay behind-

nettet. De tre visste med andre ord svært så godt at Stay behind-arbeidet var i gang i Norge. Hadde Liversidge, Shanks og Burke ikke informert sine sjefer? Hva var dette for slags teater?

De engelske og amerikanske delegasjonene ble tilsvarende overrasket – i alle fall tilsynelatende – da Evang reiste seg og fortalte at et norsk Stay behind-nett allerede var på plass. Samtidig holdt han en glitrende orientering om Norges strategiske beliggenhet i forhold til Sovjet, og om norske forsvars- og sikkerhetspolitiske vurderinger. Evangs intellektuelle og analytiske begavelse imponerte stort.²

Det kan være at Evang ikke hadde briefet sine folk godt nok slik at oppfatningene av møtet ble forskjellige. Det ville i så fall ikke være ulikt ham. Alle de norske var vel heller ikke trenet i det «spillet» og den formen som hersker på såkalt «high level»-møter på det internasjonale planet. At møtet i London hadde klandestine temaer som berørte svært følsomme politiske spørsmål, gjorde det ikke enklere. Dessuten gjaldt prinsippet «need to know» også på høyt nivå.

Det Evang visste svært godt, var at vilkåret for Norges medlemskap i NATO var at det måtte bygges opp et system for «unorthodox warfare». I klartekst betydde det Stay behind.

Han visste også at MI6 og CIA hadde omfattende planer for hvordan de skulle gå inn i de europeiske NATO-landene og innlede samarbeid om støtte og hjelp til det som måtte finnes av Stay behind-systemer. De hadde også planer om hvordan de skulle delta i å opprette Stay behind der hvor en ikke var kommet i gang. Det er innlysende at både CIA og MI6 visste hva som hadde skjedd i Norge og hvor langt en hadde kommet. En ikke utenkelig påstand er at CIA og MI6 var langt inne i det initiativet som skulle danne den private overvåkings- og beredskapsorganisasjonen.

I juni 1948 godkjente USAs National Security Council (NSC) et direktiv til CIA som ga det politiske signalet for «covert operations» og hvordan disse skulle finansieres.³ Begrepet «covert operations» omfattet også Stay behind. Som i Oslo, så i Wa-

shington. I den klandestine verden kommer som regel de politiske direktivene og godkjent-vedtakene på etterskudd. Stay behind-arbeidet som OSS hadde startet like etter at krigen var slutt og som CIA overtok fra starten i 1947, skjøt fart etter NSC-direktivet. Og det akselererte enda sterkere etter at NATO var dannet. Fram til da var arbeidet drevet under tredobbelt «undercover»: For egne myndigheter i Washington, for myndighetene i de landene som de så smått begynte å operere i, og selve Stay behind-virksomheten.

At CIA også drev opp tempoet i arbeidet med Stay behind, kan illustreres med William Colbys skiftende posisjoner.⁴ I den samme måneden som møtet i London fant sted, sluttet han i sin jobb i National Labor Relations Board og begynte i CIA. Hans oppgave var å etablere og utvikle Stay behind-nett i Skandinavia. Kvalifikasjonene for jobben i CIA knyttet seg til krigserfaringene hans. Under krigen var han OSS-agent og opererte sammen med illegale grupper i okkuperte områder. I Norge er han kjent for sin deltakelse i Operasjon Rype i Nord-Trøndelag.⁵

Colby ble plassert i Stockholm, hvor han oppholdt seg fra 1951 til 1953. Chr. Christensen angriper den samme Colby fordi han mener å ha lest og hørt at Colby tok æren for at Stay behind-systemet ble opprettet i Norge.⁶ Han hevder sågar at Martens Meyer mente Colby var en bløffmaker.

Men det finnes ikke noe i Colbys bok, eller i et intervju med ham nylig, som kan tolkes i slike sterke vendinger.⁷ Han har slett ikke hevdet at han etablerte den norske Stay behind-organisasjonen. Men han har god dekning for å hevde at han spilte en viktig rolle fra begynnelsen av 50-årene. Dette har direkte forbindelse til London-møtet i november 1950.

Det er også et viktig politisk poeng som kan knyttes til Colbys person – mannen som senere avanserte til å bli CIAs øverste sjef. Det han har sagt og skrevet er et klart vitnesbyrd om at CIA hadde tette forbindelser og samarbeid med det norske Stay behind. Dette er blitt benektet av norske myndigheter, til og med fra Stortingets talerstol.⁸

Colby kan ha dekning for å hevde at han var med på å opp-

rette Stay behind-nett i ett eller to andre skandinaviske land – selv om han er nøye med ikke å fortelle noe som kan røpe hvilke land det dreier seg om.⁹ For CIA fant fort ut at Skandinavia ikke var et entydig begrep. Sikkerhetspolitikken sprikte. Norge og Danmark hadde gått med i NATO, mens Sverige hevdet en nøytralitetspolitikk. I den grad CIA også definerte Finland som en del av Skandinavia, var landets sikkerhets- og utenrikspolitikk svinebundet av vennskapsavtalen med Sovjet. I tillegg eksisterte det jo kulturforskjeller og store geografiske ulikheter. Derfor lå det ikke an til noe standardopplegg. Hvert land måtte bearbejdes på ulikt vis. Til og med mellom de to NATO-landene var det ikke bare geografiske ulikheter en måtte ta hensyn til.

Politisk gikk likevel hovedskillet mellom de to NATO-landene hvor Stay behind kunne drives i forståelse med myndighetene, og Sverige, hvor nøytralitetspolitikken ikke tillot noe slikt. Finland sto i særklasse. I Sverige ble derfor Stay behind etablert på rent privat basis. Mannen som kunne trekke det hele i gang ble forsikringsdirektøren Alvar Lindencrona i forsikringsselskapet Thule, en mann med tette kontakter til Marcus Wallenberg og det øvrige toppsjiktet i svensk næringsliv.¹⁰ At det for øvrig også ble tett kontakt mellom Wallenberg og Jens Chr. Hauge i Norge, hører neppe til de store tilfeldighetene. CIA etablerte Stay behind-systemet i Sverige etter den norske startmodellen med sterkt privat innslag. Og med privat finansiering. Hvor mye den svenske regjeringen visste om det hele på den tiden, og om den godtok det stilltiende, er uklart. Men helt uvitende var den nok ikke.¹¹

Politisk var det en grei måte å bygge opp Stay behind på, nettopp for å omgå nøytralitetspolitikken i det stille. Men ettersom myndighetene ikke kunne delta helhjetet, ble det svenske opplegget ikke så avansert som i Norge. Til gjengjeld søkte de å forsterke det, blant annet ved å organisere et evakueringssamarbeid med Norge. Det norske Blue Mix skulle ta vare på og bringe svenske nøkkelpersoner til England. Hans Ringvold forteller at han tidlig i 50-årene tilrettela et møte på farens eieendom i Singlefjorden utenfor Halden.¹² Stedet ble valgt fordi det

var lett å komme dit sjøveien – ubemerket. På møtet deltok Vilhelm Evang og Alf Martens Meyer, folk fra CIA og MI6, den svenske e-tjenesten og Stay behind-systemet. Ringvold har en vag erindring om at Jens Chr. Hauge og William Colby også var med på møtet. Selv deltok han ikke i selve møtet. Temaet var åpenbart samarbeid mellom norsk og svensk Stay behind, spesielt «joint» – felles – Blue Mix-operasjoner.

I Finland hadde CIA de største problemene. Der kunne de heller ikke bruke den svenske modellen, men måtte gå inn direkte. De lette opp enkeltpersoner som gjerne hadde positive relasjoner til USA, det være seg på grunn av familie, forretning, studier, sport. Disse ble selvfølgelig ikke rekruttert. Men gjennom dem fikk CIA tips om personer som kunne være kvalifiserte og sikkerhetsmessig troverdige nok til å bli rekruttert til et Stay behind-nett, modell Suomi.

CIA's virksomhet spente over hele spekteret. I Norge gikk det mest på å legge til rette infrastrukturen, analysere hva slags utstyr som måtte til, og så skaffe det. Det viktigste var våpen, og radio- og sabotasjeutstyr. Viktig var også trening og utdanning av instruktører som skulle føre videre kunnskapene til de «menige» Stay behind-agentene.¹³ CIA deltok også som observatører ved øvelser. Videre gjorde CIA organisasjonsmessige vurderinger av hvilke typer enheter det var behov for.¹⁴ De utførte strategiske analyser av innsats-objekter; det vil si hvilke bruer, jernbanestrekninger, demninger, veier og oljelagre som burde sprenges, og hvilke metoder og teknikker som burde brukes. De pekte ut punkter og objekter for geriljaframstøt og observasjon. De var med på å vurdere innholdet i dumpene og hvor de burde plasseres. De plukket ut steder som egnet seg for flukt – «escape and evasion» – og flyslipp med forsyninger. Colby forteller at han også beregnet hvor lang tid det ville ta å gjøre Stay behind-nettet operativt – når alarmen gikk.¹⁵ Og hvor mye det hele kostet, slik at det kunne bli budsjettet. Stay behind kostet penger – svært mye penger.

MI6s virksomhet var ikke ulikt opplegget til CIA, men den var mer konsentrert om forsyning, utdanning og trening. Dess-

uten var de opptatt av å legge til rette basefunksjonen for Stay behind-ledelsen når den dro i eksil. Det viktigste av alt var at denne basen hadde et avansert og godt innarbeidet opplegg for radiokommunikasjon som gjorde at meldingene kunne sendes uhindret mellom basen og sambandsagentene. Dessuten arbeidet MI6 med å legge planer for mottak og transport av kongefamilier og regjeringsmedlemmer som ble brakt i eksil til Storbritannia.

Det var to viktige forskjeller på MI6 og CIA. Den ene dreide seg om klandestin kultur og tradisjon – som CIA ikke hadde. Den andre var penger – som MI6 hadde lite og CIA vesentlig mer av. De to forskjellene burde vanligvis oppveie hverandre. Men på det klandestine området er det også pengene som teller mest når det virkelig gjelder.

Tilbake i London-møtet viser det seg at det CIA og MI6 ønsker å drøfte med nordmennene, ikke er hvordan en skal komme i gang med å bygge opp Stay behind i Norge. De ønsker en oppgradering av det som allerede finnes. De vil heve nivået og øke takten i utbyggingen. De mener at pionertiden nå er over og at forholdene må bli mer profesjonelle. Dette er et budskap de vil gi til alle NATO-landene og noen av de nøytrale landene som blir definert å tilhøre Vesten. Men Sir John White og Louis Sheerer vil ha Norge først ut:

– Gentlemen, sier Sir John og henvender seg til den norske delegasjonen. – Vi mener å vite at Norge står øverst på listen til herrene i Kreml. Dere har egne erfaringer fra krigens dager, og vi har erfaring fra illegalt samarbeid oss imellom. Vi kjenner hverandre godt, meget godt. Dessuten er dere kommet godt i gang. Vi vil prioritere dere. Vi er beredt til å gjøre en avtale for alt dere måtte trenge av assistanse og utstyr.

Evang avviser ikke denne invitasjonen. Han var klar over at den ville komme. Han foreslår at detaljene i samarbeidsopplegget blir drøftet i mindre grupper og mellom de rette personene.

Svein Blindheim beskriver møtet slik: «På møtet drøfta vi status og vidare planar for dei komande åra. Alt blei klubba igjen-

nom, usemje var det ikkje på noko punkt, det eg hugsar.»¹⁶

Etter møtet inviterer Sir John til middag i de tilstøtende lokalene. De fleste nyter den tilfreds sammen med den gode vinen. Det har vært et vellykket møte. Bare enkelte av de norske er i villrede. Ikke har de helt forstått hva som har skjedd. Enda mindre klarer de å tolke hva dette vil bety for den Stay behind-virksomheten de har bygd opp. Skal alt det de har gjort hives på skraphaugen? Noen prøver å roe ned den mest urolige av dem alle, Martens Meyer. Han synes hele møtet har gått over hodet på seg, og er sur fordi Evang ikke har forberedt ham bedre.

– Vel, alt blir ikke som før. Men til gjengjeld får du nå alt du ønsker deg av smash-and-bang stuff – og money, money. Nå kan du stenge den gamle isenkramsjappa di og starte big business.

Martens Meyer lot seg overhodet ikke muntre av den spøkefulle trøsten.

*

Møtet i London november 1950 markerte slutten på den improvisasjonsperioden som det norske Stay behind-systemet hadde vært igjennom etter at Evang «sosialiserte» den private overvåkings- og beredskapsorganisasjonen. Det ble også startskuddet for å fase ut det frivillige og sivile innslaget i den sentrale ledelsen og staben.

CIAAs sterkere engasjement i de europeiske Stay behind-nettene skyldes også den politiske klareringen som hadde blitt gitt i og med NSC-direktivet av juni 1948. CIA fikk en frihet de ikke hadde hatt i det tidligere Stay behind-arbeidet.

Norsk medlemskap i NATO¹⁷ stilte krav til at Norge skulle ha et opplegg for «unorthodox warfare» i sitt beredskapsopplegg. Det var naturlig at det skjedde en samordning i NATO-landene. Det var heller ikke unaturlig at USA og Storbritannia tok initiativet til det.

MI6 og CIAs ønske om å tre enda sterkere inn i bildet var i stor grad bestemt av den betente politiske situasjonen i Europa, og den ekstra nervøsiteten som Koreakrigen skapte.

For Norge betydde London-møtet et nytt nivå i Stay behind-virksomheten og en ny fase i utviklingen. Det betydde større ressurser og økt profesjonalitet. Og – mer innsats og styring fra CIA og MI6.

London-møtet og William Colbys inntreden i CIA slår fast at fra da av var CIA og MI6 offisielt – og i dyp hemmelighet – med i norsk og skandinavisk Stay behind-virksomhet. Fra november 1950. Og det var ikke slutt i 1978.¹⁸ Ei heller i 1981.¹⁹ Og i dag?

Europas hemmelige hær

– Du vet, generaler planlegger for å utkjempe den siste krigen på nytt, og etterretningsfolk planlegger for det absolutt verste. Syntesen av dette blir ofte en tilstand av paranoia.

Ordene kommer fra en tidligere CIA-mann. Om dette er en helt objektiv beskrivelse av situasjonen i Washington i de første etterkrigsårene, er heller tvilsomt. Men likevel . . .

Da utenriksminister og tidligere general George Marshall kaller inn forsvarsminister James Forrestal, CIA-sjefen Roscoe Hillenkoetter og sin spesielle Sovjet-ekspert George Kennan til sitt kontor, er det for å følge opp president Trumans doktrine av mars 1947. USA skal støtte «alle frie krefter» som setter seg til motverge mot undertrykkelse « . . . fra væpnede mindretall eller press utenfra». Mennene rundt møtebordet i utenriksdepartementet drøfter blant annet klandestine militære forsvarstiltak i Vest-Europa. Alt i alt ligger det nok mer klarsyn og enklere motiver enn paranoia bak de drøftelsene som ender opp i USA og CIAs anstrengelser for å bygge opp en hemmelig hærstyrke – et Stay behind-nett – i Vest-Europa. Men erfaringene fra siste krig spiller sin rolle. Og etterretningsinformasjonene forteller om det verste av alle scenarier. Sovjet kan når som helst gå til angrep . . .

*

I Washington ble det besluttet at arbeidet med å opprette Stay behind måtte prioriteres. Arbeidet skulle skje først og fremst gjennom NATO.¹ Alt kunne ikke gjøres på én gang. Det skyldtes mangel på ressurser, men også politiske forhold. Det politiske dreide seg om hvordan trusselen fra Sovjet skulle vurderes. Men det handlet også om innenrikspolitiske forhold i enkelte vesteuropeiske land. Noen av NATO-landene var ikke ferdig med «etterraksten» fra uryddige forhold under krigen.² Andre hadde en altfor uklar innenrikspolitisk situasjon.

Det betydde også en del for CIAs prioritering at CIA var involvert i separate klandestine operasjoner i enkelte land.³ Dette var operasjoner som de helst ville ta hånd om uten innblanding og forstyrrelser fra andre allierte.

Resultatet av det hele ble at CIA i starten skulle satse på to hovedgrupper av land. 1. I nord de tre skandinaviske landene Norge, Danmark og Sverige. 2. I sør de tre «low countries», BeNeLux-landene: Belgia, Nederland, Luxembourg. Blant de prioriterte ble Norge plassert i første rekke. London-møtet i november 1950 var et uttrykk for dette. Det samme var William Colbys beordring til Stockholm.

I neste runde kom Frankrike, Vest-Tyskland og Italia med. Det betyr slett ikke at det ikke skjedde noe i disse landene før lenger ute i 50-årene. I Frankrike spores systemet allerede i 1948 med dekknavnet Wind rose. I Konrad Adenauers Vest-Tyskland spores en Stay behind-forløper til noe som ble kalt Bund Deutscher Jugend og Technische Organisation. I Italia kan forløperen til Gladio spores til 1947.

Det fører også Stay behind-spor inn i land som ikke er med i NATO: Østerrike, Sveits, Finland og Sverige. I Østerrike kom det fram informasjonen i 1991 om et Stay behind-system som opererte under kodenavnet Sambandssystemet. I Sveits er det sporet opp en organisasjon med dekknavnet Harpene eller P-26. Av NATO-landene ligger Portugal, Hellas og Tyrkia mest i mørke. Men vurdert ut fra den politiske situasjonen i disse landene og deres strategiske beliggenhet kan en gå ut fra at Stay behind-aktiviteten var minst like, om ikke mer, omfattende enn

i de øvrige NATO-landene. Men aktiviteten utfoldet seg altså på det bilaterale planet mellom det enkelte land og CIA. Det er antydning at et Stay behind-system var på plass i Tyrkia i 1953, men det er mer sannsynlig at også det har hatt tidligere forløpere. I Hellas er det registrert et system med dekknavnet Schafsfell. Spania kom ikke med i NATO før i 1980, men det betyr neppe fravær av et Stay behind-system i landet før den tid.

Stay behind-systemet strakte seg utover Europas grenser. Også i Iran hadde CIA bidratt til å bygge opp et Stay behind-apparat. Mye tyder på at dette var intakt helt til Sjahens regime ble styrtet i 1979. Opplysninger fra topphemmelige NATO-dokumenter tyder på dette.

Den tidligere CIA-veteranen, mannen som hadde hovedansvaret for å bygge opp Stay behind-systemet i Italia, Mark Wyatt, beskriver hvilken «wonderful» reaksjon de møtte i de seks start-landene: «Den var velvillig og entusiastisk . . .».⁴

Malen for konseptet var smidig. Det viktigste var at det ble opprettet Stay behind-nett. Nøyaktig hvordan det skulle gjøres, måtte besvares med å se på den konkrete situasjonen i hvert enkelt land. Men noen grunnelementer skulle en holde fast ved – så langt som mulig:

Samarbeidspartneren i det enkelte land burde være en av de hemmelige tjenestene. Der var den klandestine kulturen opprettet. Der fantes «old friends from WW2».⁵ Der kunne en få etterretningsmessig «spin off» – litt ekstra. Og der fantes det «hellige» klandestine prinsipp om «need to know» – at ingen skulle vite mer enn nødvendig.

Den formelle ledelsen av det nasjonale Stay behind-nettet skulle være nasjonal, men CIA og MI6 skulle ha alle muligheter åpne for overstyring og strategiske korrektiv.

Gjennom en formell avtale påtok CIA og MI6 seg ansvaret for tilførselen av våpen og utstyr og knowhow gjennom utdanning og trening.⁶ Dessuten skulle de sikre det utenlandske base-opplegget som de nasjonale Stay

behind-stabene skulle bruke i eksil.⁷

Det skulle sikres backup-systemer, det vil si Stay behind bak Stay behind. Årsaken var at det egentlige Stay behind-systemet kunne rakne som følge av infiltrasjon, avsløringer eller politiske sammenbrudd.

Politiske myndigheter skulle informeres og involveres minst mulig – og helst mindre enn det.

I enkelte land kunne det svikte på alle disse punktene. Da gikk CIA og MI6 inn på egen hånd og bygde opp Stay behind-systemer uten noen forbindelser til militære eller sivile myndigheter.

Blant de seks landene som tilhørte «startgruppen», ble konseptet gjennomført noenlunde likt – på alle punkter.

Et unntak var Sverige. Der satte den svenske nøytralitetspolitikken en stopper for bruken av hovedmalen til CIA og MI6. Starten ble, som tidligere skissert, et privatisert opplegg. I 1958 endret dette seg ved at statsminister Tage Erlander og hans innenriksminister Rune Johansson tok den overordnede styringen av systemet. Men fortsatt ble det svenske Stay behind-systemet holdt på en armlengdes avstand fra det offisielle Sverige og nøytraliteten. Og fortsatt lå den daglige ledelsen hos forsikringsdirektør Alvar Lindencrona.⁸ Men når det ble holdt sjefsmøter i Stockholm, på hans kontor på Sveavegen eller i hans hjem på Stureplan, dukket det opp personer som forsvarsminister Tors-ten Nilsson, LO-sjefen Arne Geijer, arbeidsgiversjefen Bertil Kugelberg, noen militære toppsjefer og en representant fra bondebevegelsen. Fra da av ble det svenske Stay behind-systemet tilført større deler av CIA og MI6s hovedkonsept. 150 «motståndsledare» ble utdannet i Stay behind-pensumet og spredd utover hele Sverige – antakelig som ledere for et tilsvarende antall grupper av Stay behind-agenter. Dumper med våpen og utstyr ble plassert ut. I 1960 ble det svenske Stay behind-systemet etablert enda noe tettere opp til det offisielle Sverige. Da ble forsikringsdirektøren Lindencrona avløst av en generalmajor Grafström,⁹ og et nytt hovedkvarter ble etablert på Norrmalm i Stockholm. I 1968 ble Stay behind koblet vekk fra innenriks-

departementet og over til forsvarsdepartementet. En ny sjef overtok, oberst Gunnar Areskoug. I løpet av Olof Palmes sju første regjeringsår gjennomgikk det svenske Stay behind-systemet flere omorganiseringer.¹⁰ Dette skjedde i nær kontakt med CIA.¹¹ Det hele endte opp i noe som var svært likt det CIA og MI6 ville ha, og slik de fikk det til i de andre Stay behind-landene i Europa.

Om den svenske nøytraliteten bemerket CIA-veteranen Mark Wyatt tørt: «Sverige var ikke særlig nøytralt – absolutt ikke.»¹²

Investeringene og den øvrige bruken av ressurser i Europas hemmelige hær har vært enorme. Når det gjelder CIA, kan dette illustreres ved Office of Policy Coordination, avdelingen som hadde ansvaret for «verdensomspennende operasjoner», også Stay behind-engasjementet i Europa. I tidsrommet 1949 til 1952 mangedoblet OPC sitt budsjett, og økte bemanningen fra 302 personer til 6954.¹³ Bare verdiene av våpen, ammunisjon og utstyr som bokstavelig talt ble gravd ned i dumpene, må ha kostet enorme beløp. I enkelte dumper ble det til og med lagt ned gull. Dette skulle benyttes som betalingsmiddel i gitte situasjoner.¹⁴

Omfanget av Europas hemmelige hær er umulig å slå fast nøyaktig. Men det er rimelig å anta at seksten land hadde Stay behind-systemer, i ulikt omfang og karakter.¹⁵ Dette var Norge, Sverige, Danmark, Belgia, Nederland, Luxembourg, Vest-Tyskland, Frankrike, Portugal, Spania, Italia, Hellas, Tyrkia, Østerrike, Sveits og Finland. Basert på konkrete tall og kvalifiserte gjetninger har om lag 50 000 personer – pluss/minus 10 000 – vært med i Stay behind i Europa. Med andre ord har Europa i over førti år hatt en hemmelig hær på 50 000 personer, fullt bevæpnet, trent og utstyrt for de mest hemmelige og delikate operasjoner som tenkes kan.

CIA-veteranen Dave Whipple sier noe som er interessant om den amerikanske støtten i dette intervjuet:¹⁶

– Kan du fortelle på hvilken måte dere hjalp til med å bygge opp Stay behind?

– Penger, utstyr, kommunikasjon, støtte – det vil si støtte på en svært konkret og praktisk måte. Etter annen verdenskrig bygde, som dere forstår, etterretningstjenestens grunnleggende tenkemåte på erfaringene fra krigen. Ikke minst i den første tiden – da trusselen fra landene bak jernteppet var stor – fikk ideen om å opprette et Stay behind-nettverk i Europa et særlig gjennomslag. I virkeligheten oppnådde vi to fordeler. Selve nettverket ble bygd opp. Og vi kunne nyte godt av velviljen fra menneskene som organiserte nettverkene. Som regel var det ikke vertskapsregjeringene som organiserte dem, men etterretningsfolk som vi hadde nær forbindelse og samarbeid med. Så – ved å hjelpe landet med å opprette sitt eget Stay behind-nettverk, hjalp vi også dem.

Etter en tid utviklet disse Stay behind-nettverkene seg til å bli en meget, meget god forsikring. Moralen var svært høy, og etter hvert fikk de karakter av en form for selskapsklubber, en type sosiale møtesteder. Menneskene som kom med i disse nettverkene, hadde blitt personlig anbefalt av ledere i etterretningstjenesten. De visste å holde kjeft. De visste hvordan de skulle leve med prinsippet «need to know», og ikke snakke om hva de holdt på med.

Noe som bekymret oss var hva som ville skje dersom kommunistene kom til makten i noen av de landene hvor vi hadde Stay behind-nettverk. Hvis folk i regjeringen visste om det, og regjeringen overga seg til kommunistene, kunne de identifisere medlemmene av nettverket. Men hvis nettene bare var kjent av etterretningstjenestens folk, var det lite trolig at det ville skje.

En måte vi også kunne hjelpe dem på, var gjennom hyppige møter mellom de forskjellige landenes Stay behind-nettverk. Da lærte de hverandre å kjenne, og i en krigssituasjon – som for eksempel i 1950-årene – begynte de å føle seg så sikre at de kunne begynne å stole på hverandre. De kunne begynne å samarbeide og vite hvem de kunne regne med hvis de fikk bruk for hverandre.

Whipple har solid bakgrunn for egne meninger. Han har tjenestegjort for CIA i mange land, blant dem Finland. Her var han stasjonssjef fra 1972 til 1978. I Helsinki fulgte han godt med i hva som skjedde på den skandinaviske etterretningsfronten, også Stay behind. Nå er han daglig leder for AFIO, Association of Former Intelligence Officers. I praksis er dette den «etabler-te» organisasjonen for tidligere e-offiserer i USA. Den ble stiftet som et mottrekk mot organisasjoner som ble dannet av tidligere, men mer kritiske e-offiserer.

Dave Whipple bekrefter i dette intervjuet at Stay behind-systemet i det enkelte land ikke har vært helt isolert. Systemene ble tvert om koblet sammen i et europeisk system som i sum utgjorde Europas hemmelige hær.

Da spørsmålet om å opprette Stay behind ble drøftet og forbedret i Washington, dreide det seg ikke bare om «edle tanker» om å assistere europeiske land mot Sovjet og kommunistenes frammarsj. Den siste krigen hadde igjen vist at fronten for forsvaret av USA lå nettopp i Europa. Den våpentekniske utviklingen i krigens siste år åpnet også et perspektiv for at angrep kunne settes i verk over svært lange distanser. Atlanterhavet var ikke lenger en uovervinnelig forskansning for det amerikanske kontinentet. Fiendens langtrekkende bombefly og undervannsbåter på vei mot USAs østkyst måtte spores opp, overvåkes og stanses før de kom i angrepsposisjon. Europa var blitt USAs framskutte forsvarslinje.

Ytterligere en faktor veide tungt: den politiske og ideologiske. Kommunismen var en trussel mot USAs kapitalistiske system og frihetsidealer. Og framfor alt var den en trussel mot USAs enorme økonomiske makt som blant annet bygde på ulikt fordelt handel og overforbruk av ressursene til egen fordel over store deler av verden.

At USA satset så sterkt på Stay behind i Europa må forstås i et slikt perspektiv. Tankegangen i Washington strakte seg lenger og dypere enn til å hjelpe europeiske allierte med å etablere okupasjonsberedskap. Dette kan illustreres på enkelt og høyst

konkret vis. Den amerikanske hær hadde en «field manual» – en slags felthåndbok – med retningslinjer for såkalte stabiliserende operasjoner i land der USA var til stede på ulike vis.¹⁷ Hvis ikke vertslandet var tilstrekkelig aktpågivende og offensivt i kampen mot kommunistene, skulle det settes i verk USA-kontrollerte aksjoner. Voldelig eller ikke voldelig – det avgjorde situasjonen. At USA hadde et høvelig redskap i slike situasjoner gjennom sitt Stay behind-engasjement er åpenbart. Og bekreftet – i Italia.

I enhver hemmelig struktur ligger det en åpen mulighet for misbruk og pervertering. Det er ikke spørsmål *om* det har skjedd i det europeiske Stay behind-systemet, men i hvor stor grad. I Belgia har det blitt virvlet opp solide porsjoner grums, så mye at det er all grunn til å tro at systemet har vært på ville veier. Belgias Stay behind-system ble som i Norge plassert som en avdeling, SDRA-8, inne i den militære etterretningstjenesten. Det la-ter for øvrig til at MI6 var sterkere involvert i Belgia enn CIA – i hvert fall fra starten av. I 1990 ble sjefen for den belgiske kontraspionasjen sparket fordi det ble avslørt et samrøre mellom SDRA-8 og nynazistiske grupper. I pressen har det også versert påstander om forbindelser mellom belgiske etterretningsfolk, NATO-tjenestemenn og høyreekstreme grupper. Påstander har også kommet fram om infiltrasjon av en kommunistisk terrororganisasjon som ble manipulert til provokasjonsangrep på NATO-mål.¹⁸ De belgiske indikasjonene er likevel bare krusninger på overflaten mot det som etter hvert er blitt avslørt i Italia.

Men før vi tar for oss den italienske tragedien Gladio, skal vi tilbake til norske forhold for å se nærmere på noe av det som har skjedd med det norske Stay behind-systemet i tiden fram til dagen i dag.

*

Stay behind-opplegget i Europa sprang ut av behovet for en okupasjonsberedskap i en rekke europeiske land. Men det var også i stor grad diktert av USA og delvis Storbritannias egne sikkerhetspolitiske interesser. USAs interesser var åpenbart de dominerende.

USA bar hovedbyrden av finansieringen. CIA var den operative hovedkraften, med MI6 som den viktigste samarbeidspartnere.

CIA og MI6 satset først og fremst på at e-tjenesten i det enkelte land skulle være samarbeidspartneren, og på et minimum av politisk innblanding.

Opplegget var fleksibelt og tok hensyn til behovene i de enkelte landene. Det aller viktigste var at et Stay behind-system ble opprettet, ikke hvordan det ble ordnet i detalj.

Europas Stay behind-nett kan anslås å ha vært en hemmelig hær på om lag 50 000 personer.

Norges Stay behind var modell for det opplegget som CIA og MI6 helst ville satse på. Med variasjoner ble dette opplegget gjennomført i NATO-landene. Opplegget i Sverige illustrerer hva slags system en satset på i land som offisielt holdt på nøytraliteten, som Østerrike og Sveits. Finland var et særtilfelle, og Italia noe spesielt.

Hovedkvarter, nett og agent

Året er 1962. En pent antrukket mann spaserer rolig forbi Majorstuhuset, Oslo Vest. Grå frakk og hatt, svart paraply og dokumentveske. Været er som det ofte pleier være i slutten av oktober, en merkelig blanding av lett duskregn og kuldedrag i lufta. Mannens tanker er preget av Cubakrisen, av Khrusjtsjovs utplassering av mellomdistanseraketter på Fidel Castros karibiske øyrike. Det hele uroer ham sterkt. Likevel må hans eget gjøremål gå sin gang. Frekt og irregulært er det han skal gjøre, ja, ulovlig. Men han har gjort det så mange ganger. Han handler på rutine. Og – er det ikke en stor og viktig sak han kjemper for?

Mannen fortsetter rolig over plassen, over gatekrysset, svinger så inn på postkontoret i Kirkeveien. Vel inne i det nokså beskjedne postkontoret ser han seg rolig rundt, lar blikket stanse ved en luke lengst inne i lokalet. Joda, han er på plass, tenker den velkleddede mannen. Ingen kø heller. Han går bort, nikker lett til mannen i luka, som gjengjelder nikket. Han legger veske og paraply på skranken. Tar opp en ferdig utfylt postgirotalong, skyver den – sammen med en enkel legitimasjon – inn til mannen bak skranken. Ingen andre enn de to ser de viktige detaljene i det som skjer. For utbetalingskortet manglet den ene talongen. Utbetalingstalongen kan med andre ord ikke sjekkes mot den andre delen. Likevel henter mannen bak skranken 20 000 kroner i kontanter. Mannen utenfor skranken takker,

ifører seg hatt, knepper igjen veska, nikker høflig og med et «Ha en fortsatt god dag» forlater han postkontoret.

Et rutinemessig gjøremål er utført, gud vet for hvilken gang. Som vanlig går det hele greit, bare hjelperen bak skranken er på plass. Et høyst fiktivt utbetalingskort, uten kontrolltalong. Og en hjelper i Postverket som er innforstått med at mannen som kommer skal ha beløpet, uansett.

*

Slik ble 20 000 kroner brakt ut av det norske Postverket denne oktoberdagen i 1962 uten at det siden var mulig å spore opp hva som var skjedd. Eller mer presist: at det hadde skjedd noe som helst.

Det hevder i alle fall kilder som mener å ha greie på hva de snakker om.¹ De hevder at det var slik en del av pengene som skulle finansiere Stay behind-systemet i Norge ble skaffet til veie både i 50- og 60-årene. Hvor mange millioner som ble tappet ut av det norske Postverket på denne enkle måten, er det neppe noen i dag som kan eller vil fortelle. Men dersom postgiro og bankgiro er blitt hjemsøkt på denne uortodokse måten gjennom et par tiår, må det ha betydd solide bidrag til den tredelen av Stay behind-utgiftene som nordmennene skulle betale.

Trepartsavtalen² fra 1950 slår fast at amerikanerne skulle betale en tredel, britene en tredel og nordmennene det samme. Pengene skulle ikke kunne spores tilbake til noen kilde. Revisjonen foregikk ytterst diskret, i den grad en kunne snakke om revisjon. Den spesielle omgangen med postgiroblanketter kunne i alle fall ikke gås etter i sømmene av en revisor.

De som deltok i dette systemet, var selv hellig overbevist om at det ikke var noen vanlig svindel. For dette skulle jo tjene en stor sak, bidra til å hindre et nytt 9. april.

Tidligere skipsreder Hans Otto Meyer var aktivt med i den hemmelige hæren fram til 1964. Han bekrefter at han i sin tid fikk høre om den uhyre delikate operasjonen «postgiro-lekkasje».

– I det offentlige fantes det jo en stor strøm av penger. Og hvis man kjente systemet i detalj, var det mulig å kanalisere noen av disse pengene ut av systemet slik at det var vanskelig å spore dem. Betalings- og finansinstitusjoner er som man vet ikke ufeilbarlige. Jeg har et bestemt inntrykk av at Stay behind-systemet fikk god hjelp til å kanalisere penger fra slike institusjoner for å dekke nødvendige utgifter. Jeg har fått forståelsen av at man fikk særlig god hjelp fra postgirosystemet, sier Meyer megetsigende.

– Det er helt klart at det ble gjort ting som under andre omstendigheter ville ha blitt betegnet som ulovlige. Jeg vil kalle en del av det vi gjorde irregulært etter vanlige regler. Men slik er det jo i all hemmelig virksomhet. Det ligger i sakens natur. Skal en ting være hemmelig, så er man nødt til å ta andre hensyn enn de vanlige, føyer han noe tenksomt til.

Pengestrømmen som skulle finansiere hele den hemmelige hæren kom med andre ord ikke bare fra skjulte kilder, men også fra høyst uortodokse sådanne. Med disse, og langt større midler fra CIA og MI6, ble Stay behind-systemet bygd opp.

Fra første stund ble Stay behind-hæren i Norge lagt inn under den militære etterretningstjenesten. Trass i at dette var en okkupasjonsberedskap, ble ikke Forsvarsstaben den direkte overordnede.

Nettene ble bygd opp med hver sin nettsjef sentralt. Først tre, siden et fjerde. I den fåtallige sentrale ledelsen i Oslo fikk hver nettsjef utstrakt myndighet på sitt område. I prinsippet skal ingen andre enn nettsjef og nestkommanderende ha fullt innsyn i det enkelte nett.

Lokalt rundt om i landet ble det bygd små Stay behind-grupper. Vanligvis besto gruppene av bare tre personer. Hver enkelt representerte sitt nett: Lindus, Rock og Blue Mix. Etter hvert kom også et fjerde til – Argus-nettet.³ Disse navnene bar nettene helt fram til 1978, da Meyersaken førte til at mye måtte endres i Stay behind-systemet, også navnene.

Nettsjefen var den eneste som hadde oversikt over hele grup-

pen. De to andre medlemmene visste vanligvis ikke om hverandre. Disse medlemmene ute i distriktene blir omtalt som «agenter». Agentene hadde gått gjennom korte kurs før de var klar til innsats lokalt. Her hadde de blant annet fått lære om alt fra overlevelsesteknikker til KGB og kommunismen, og om hvordan de skulle beskytte seg mot KGB og deres mulige norske medløpere.

De ulike nettene har gjennomgått en kraftig utvikling fra den første pionertiden til i dag.

Lindus, med andre ord etterretningsnettet, skulle rapportere om hva som foregikk lokalt.⁴ Noen *Lindus*-agenter ble pålagt å rapportere om «uregelmessigheter» i sitt område i fredstid. I praksis betydde dette at agenten skulle følge med i det meste av det som foregikk i bygda, tettstedet eller distriktet. Det «uregelmessige» kunne bety at noen begynte å pleie sosial omgang med «suspekter» elementer. Tidligere betydde det vanligvis personer som hadde et positivt syn på Sovjetunionen. Eller sterkere: De kunne pleie omgang med personer som kanskje hadde en eller annen øst-kontakt eller hadde reist en eller flere turer i østerled. De suspekter kunne også ganske enkelt ha en sterkt kritisk holdning til myndighetenes sikkerhetspolitikk. Eller de var rett og slett opprørske, radikale personer med sterke meninger.

Rutinemessig advarte nettsjefen agentene i sitt nett mot å omgås radikale eller «ultraradikale» krefter.

Påstanden om at *Lindus*, etterretningsnettet, skulle ligge i ro i fredstid, står ikke til troende. Dersom *Lindus* ikke samlet informasjon i fred, ville det bli vanskelig å planlegge for krig. For et viktig spørsmål i krise og krig er hvordan folk flest stiller seg til den fremmede makt som truer, og som i neste omgang kanskje invaderer. Dersom de som er satt til å drive etterretning i krig bak fiendens linjer overhodet ikke samler informasjon om hvem som kan tenkes å bli medløper eller kollaboratør for fremmed makt i krise og krig, starter de med et enormt handikap når Alvoret melder seg.

Den som skal forberede seg på krig, må med andre ord plan-

legge krigen i fred. Så også for Lindus. Men dermed oppstår også de mange og vanskelige dilemmaene. Hvor går grensene for illegitim politisk kartlegging og nødvendige observasjoner – av hensyn til rikets sikkerhet?

Sikkert er det at rapportene fra de lokale Lindus-agentene i tiår på tiår strømmet inn til de høyst anonyme postboksene rundt om på Oslos vestkant og Oslo sentrum. Posten ble sortert omhyggelig i E-14. Raskt gikk en god del av rapportene i kopi til Overvåkingssentralen.

Det var Andrew Torp som tok over ledelsen av Lindus da Hans Ringvold syntes han hadde gjort sitt. Andrew Torp var nevø av Oscar Torp, som avløste Einar Gerhardsen som statsminister en kort periode i 50-årene. Helt på slutten av 70-tallet tok så Steinar Østgaard over og satt som Lindus-sjef til 1983. Da tok major Finn Horvei, som i dag er oberstløytnant, over. Han satt som nettsjef fram til 1988.

Rock, eller gerilja- og sabotasjenettet, skulle som navnet sier sette små grupper i stand til å føre væpnet kamp bak fiendens frontlinjer.⁵ Derfor ble våpen, ammunisjon, plastisk sprengstoff, klær, medisiner, narkotika for medisinsk bruk og nødproviant lagt ned i de mange dumpene over store deler av landet. Etter Meyersaken ble dumpene omorganisert, i stor grad plassert innenfor militært område og rasjonalisert ned til minst mulig volum.

De gamle dumpene som ble skiftet ut først i årene 1978 til 1982 var sårbare. Ofte var de svært store, mange av dem så store at de utgjorde et digert billass. Ikke minst tok det plastiske sprengstoffet mye plass. Uansett hvor godt bortgjemt og kamuflert dumpa var, var risikoen alltid til stede for at noen kunne oppdage den. De nye dumpene ble langt mer beskjedne i volum. En meter lange PVC-rør fylt med håndvåpen, ammunisjon og litt plastisk sprengstoff representerer tross alt ikke den samme faren for å bli oppdaget.

Bare den sentrale Stay behind-sjefen, den sentrale Rock-lederen, kanskje nestkommanderende i Rock og den lokale Rock-

agenten skulle kjenne til hvor dumpa var plassert. Verken den lokale gruppelederen eller Lindus-agenten skulle vite om dette.

Helt i starten var den tidligere Narvesen-direktøren, Jens A. Nordlie, sjef for Rock. En god stund senere overtok Odd Didriksen. Dette ansvaret satt han med helt fram til 1993.

Blue Mix var som tidligere omtalt evakueringsnett⁶. Her skulle to – om ikke flere – kategorier personer tas hånd om i tilfelle krise og krig for å føres ut av landet. Dels dreide det seg om et nett som kunne hente fram, ut og vekk amerikanske og andre lands piloter og annet mannskap som hadde havnet bak fiendens linjer. Ikke minst USA og Storbritannia hadde stor interesse av å bruke evakueringsnett⁶ på denne måten. Dels skulle medlemmer av kongehus, regjering, storting og en del andre såkalte VIPer – svært viktige personer – evakueres så raskt og sikkert som mulig. Ulike fluktruter hadde vært klare siden Stay behind-systemets aller første tid, det være seg til vanns eller på land, unntaksvis også i luftrommet. Rutene var utstyrt med klær, mat og annet nødvendig utstyr. Kjøretøyer, fly, båter, alt var øremerket. Utskipingsstedene var for lengst lokalisert.

En *Blue Mix*-øvelse fra 1981 illustrerer hva nettet skulle ta seg av. Den gang skulle Paul Thyness forsvinne fra landet. Thyness satt på Stortinget for Høyre fra 1965 til 1981. En gjenganger i forsvars- og utenrikskomiteen. Visepresident i Odelstinget. Siden fikk han høye FN-verv.

Slik foregikk «eksfiltreringen» av Thyness: Først ble han fraktet raskt ut fra Oslo. Via diverse «sluser» stanset ferden like utenfor Kristiansand. Her ble han tatt om bord i fiskeskøyta til «Per Wang», aktiv i Heimevernet 07 i Kristiansand. Og Stay behind-mann. Skøyta gikk et kort stykke ut mot havgapet sent på kvelden. Like utenfor den norske territorialgrensa ga skipperen de avtalte signalene. Han lot kort sagt propellen gå et visst antall omdreininger i en avtalt rekkefølge. Dermed kunne disse «morsesignalene» fanges opp av en ubåt som lå under havflaten på avtalt sted.

Så steg ubåten rolig opp til overflaten akkurat så høyt at dek-

ket kom til syne. Fiskeskøyta gled helt inntil.

Nå var det bare for Thyness å hoppe ned på ubåtdekket. Vennligstemte, men lett ironiske innsidere vil ha det til at den dresskledd høyremannen nektet å hoppe. Vegringen ble brakt til opphør da skipperen tok en godt grep om mannen og regelrett kastet ham ned på ubåtdekket.

Siden bar det over til England.⁷

Blant enkelte som mener å kjenne Stay behind godt, diskuteres det om evakueringsnettet kanskje ser noe annerledes ut nå enn i de første tiårene. Noen mener at kongehuset, regjeringsmedlemmene og andre VIPer skal evakueres ved hjelp av et annet «forsvarsledd» enn det vanlige evakueringsnettet, som skal ta seg av nedskutte piloter og annet mannskap bak fiendens linjer.

I så fall betyr det at det finnes to evakueringsnett i dag: et for piloter og andre som skal bringes ut av okkupert område, og et for kongehus og andre VIPer.⁸

Evakueringsnettet har alltid krevd mye og dyrt utstyr. Derfor har det sannsynligvis vært flere skipsredere, velbeslåtte forretningsmenn og direktører i Blue Mix enn i de andre nettene. En av Norges rikeste menn i sin tid, Hans Otto Meyer, faller naturlig inn som en del av Blue Mix.

Fra starten av var det den dyktige Linge-mannen Gunnar Bjålie som var nettsjef. Dette ansvaret satt han med i mange, mange år. Først på 80-tallet overtok den tidligere telegrafisten Alf Bekker som sjef. Han gikk av for få år siden.

Argus var observasjonsnettet i første linje.⁹ Dette nettet førte om mulig en enda mer anonym tilværelse enn de øvrige tre. Det ble utviklet noe langsommere enn de andre.

Lindus-nettet skulle tre i aktivitet i den andre fasen av en invasjon – når landet var okkupert. Observasjoner skulle da rapporteres. *Argus*-nettet derimot skulle være i aktivitet allerede fra invasjonens første stund. Nettets oppgave var å observere hvordan fienden rykket fram. Så skulle *Argus*-agentene ved hjelp av avansert sambandsutstyr rapportere om hva som

skjedde. En Argus-agent var med andre ord en feltetterretnings-agent. Agentene var som oftest rekruttert fra basepersonellet ved lyttestasjonene, særlig i Nord-Norge.

Argus var med andre ord en førstelinje-organisasjon som var ulik alle de andre nettene i Stay behind som skulle tre i aktivitet bak fiendens frontlinjer når okkupasjonen var et faktum. Argus-nettet sørget for operativ etterretning mens kamphandlinger foregikk. Det finnes naturlig nok erfarne agenter som mener at denne operative delen av Argus egentlig var et fremmedelement i Stay behind-systemet.

Argus skulle ta vare på kommunikasjonen lokalt fra og inn til senteret – i den grad det fantes et senter etter at invasjonen var i gang – og skulle binde nettene sammen.

Argus skulle også sikre kommunikasjonen fra hovedkvarteret i utlandet, i første rekke fra basen i Storbritannia, nærmere bestemt i Wales. Men dette kunne bety at det norske senteret i denne andre fasen hadde brutt sammen, og at kommunikasjonen gikk mellom Wales og den enkelte Argus-agent lokalt i Norge. Den som satt med den sentrale kontakten i utlandet fikk i en slik situasjon stor makt over den hemmelige hæren i Norge.

Fremmedelement eller ikke, man brukte i alle fall enorme summer på å fornye kommunikasjonsutstyret. Det sentrale utstyret var blant det absolutt mest avanserte i verden. Hver enkelt agent lokalt hadde også godt utstyr. Rundt om i landet fantes det sannsynligvis flere enn hundre Argus-agenter. Da det gamle sambandsutstyret ble samlet inn i perioden 1978-82, ble mer enn hundre spesialkofferter kjøpt inn og utstyrt med det som den gang var svært avansert sambandsutstyr. Disse ble kjøpt inn fra et firma i Grenseveien i Oslo.

Hvert år ble det kjørt en Argus-øvelse. Ofte var den knyttet til en større militærøvelse i Nord-Norge.

I svært mange år var Leif Egil Bye nettsjef. Først for få år siden tok oberstløytnant Ole Bakkehaug fra Vestfold over som sjef for Argus. Men som sekretær for Nygaard Haug-utvalget som gransket om e-tjenesten hadde begått ulovligheter, kom Bakkehaug til de grader i rampelyset at han neppe kan brukes

mer som en dypt hemmelig Argus-sjef.

Nettsjefene var alltid nøkkelpersonene i den sentrale ledelsen i Oslo. Denne har alltid vært fåtallig. Det ligger i sakens natur. Jo flere involverte, desto verre blir det å holde en virksomhet skjult. Etter hvert stabiliserte tallet seg på tolv-tretten ansatte, med to-tre sekretærer i tillegg.

Det var altså oberstløytnant Sven Ollestad som i 1957 overtok som Stay behind-sjef etter Alf Martens Meyer. Han satt som sjef helt til april 1982. Meyersaken i 1978 var et stort nederlag for rogalendingen.

Fra da av har sjefene sittet i korte perioder før de har forsvunnet – inn i sentrum eller ut i periferien. Oberstløytnant Roar Haugen var sjef fra 1982 til 1988. Siden ble han nestsjef i e-tjenesten noen få år. Etter ham overtok nok en yrkesmilitær, major Finn Horvei, som ble oberstløytnant i løpet av kort tid. Men i desember 1992 ble han raskt fjernet fra sjefsjobben og «omplassert». Det skjedde etter at en høyst delikat hysj-sak – en operasjon mot irske IRA med Horvei i en viktig rolle – ble avslørt i november samme år.¹⁰ Selv om verken navn eller bilde av Stay behind-sjefen ble brukt, hadde mannen med ett slag gjort seg ubrukelig som klandestin leder.¹¹

I dag er oberstløytnant Anders Fossesholm fra Hokksund sjef for tjenesten.

Den sentrale ledelsen har skiftet hovedkvarter bare fire ganger i løpet av det nesten halve århundret som systemet har eksistert. Helt fra starten av holdt den til på Akershus festning, og i enkelte kontorer i sentrum. Ganske snart ble det bygd opp et nytt hovedkvarter i noen gamle tyskerbrakker på Smestad, Oslo Vest, like ved Smestadkrysset der Ringveien rundt Oslo passerer.

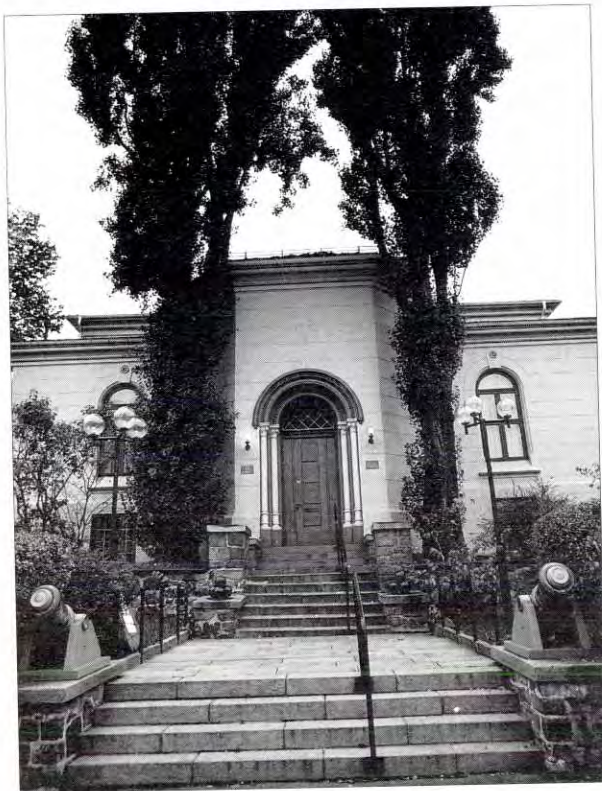
I løpet av få år sørget en av Stay behinds trofaste støttespillere, entreprenør Olav Selvaag, for at Stay behind fikk seg et bedre hovedkvarter. Sven Ollestad og hans stab kunne flytte til beste vestkant på Frogner, nærmere bestemt Thomas Heftyes gate 6. At tømmervillaen hadde den britiske ambassaden som nærmeste nabo, var ingen tilfældighet. På inngangsdøra til vil-

Over: Tidligere skipsreder Hans Otto Meyer ble støtt ut i mørket da politiet i 1978 fant et stort våpenlager i kjelleren hans. «Privat» lager, sa de som burde vite bedre. Men våpnene stammet fra Meyers tid i Stay behind. Her sitter han i avhør hos politiet. (Foto: NTB)

November 1978. Politiet og forsvarsets folk i Hans Otto Meyers bunker. Her var våpen og annet utstyr til flere enn hundre personer. (Foto: NTB)

Oslo Militære Samfund. På loftet møttes framstående og bekymrede borgere i 1947. De ville ta Norges skjebne i egne hender. (Foto: Ola Sæther)

Hans Ringvold anno 1995. En av de virkelig store entreprenørene og byggmestrene bak Stay behind. (Foto: Ronald Bye)

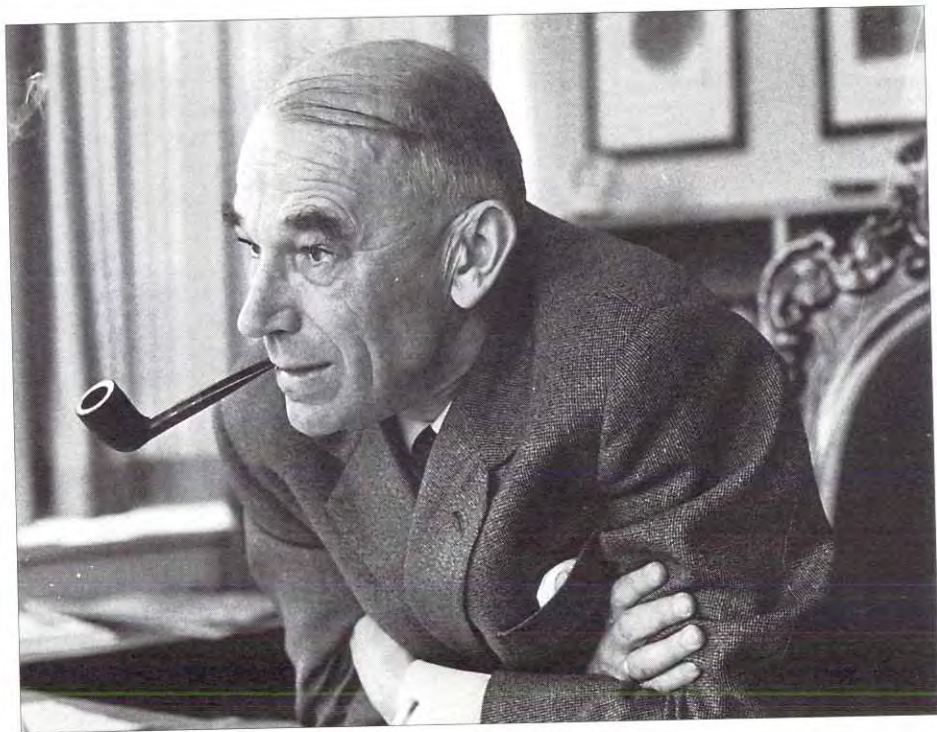

Vilhelm Evang i retten 1949. Evang er den e-sjef som har sittet suverent lengst, fra 1946 til 1966. Også Stay behind hadde han kontroll over fra første stund. (Foto: NTB)

Jens Chr. Hauge var forsvarsminister 1945-52 i Einar Gerhardsens regjering. Her er begge i Stortinget mars 1948. Hauge var en entusiastisk pådriver bak Stay behind. (Foto: Arbeiderbladet)

Over: Asbjørn Bryhn ledet Overvåkingstjenesten 1947-66. Sammen med e-sjef Evang stanset han de største private beredskapsgruppene. Men i det stille pleiet han kontakt med andre private grupper. Bildet er tatt i 1967. (Foto: Scanfoto/Billedsentralen)

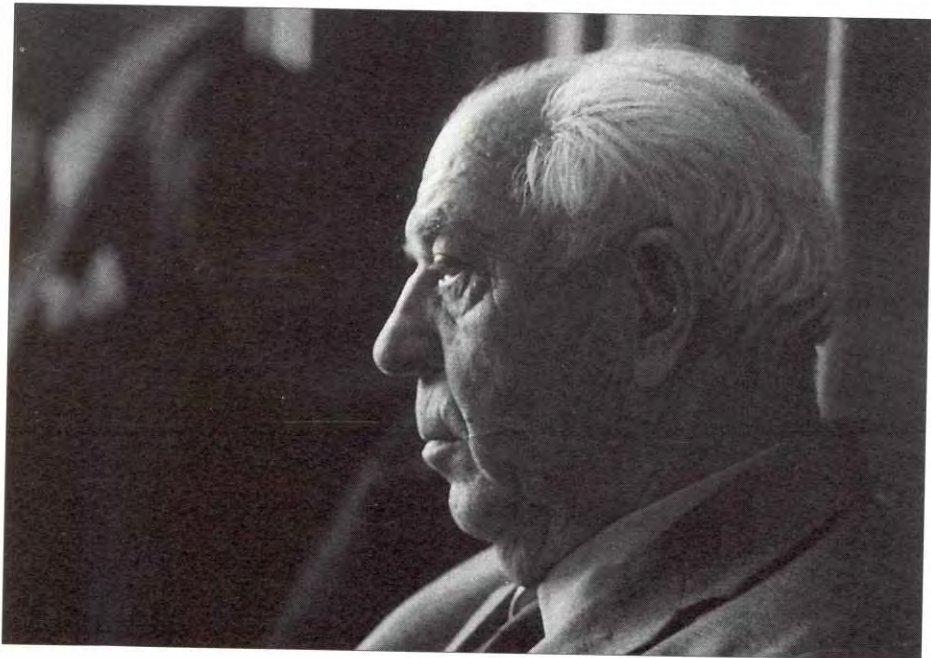
Direktør Jens Lien, her avbildet på sin femtiårsdag. En nøkkelperson i arbeidet for å bygge opp en mektig, privat beredskaps- og overvåkingsgruppe i Norge på slutten av 40-tallet. (Foto: NTB)

Direktør Theodor Platou, en annen nøkkelperson bak Lien/Platou-gruppene. Dette var den sterkeste private beredskapsorganisasjonen mot slutten av 40-tallet.

(Foto: NTB)

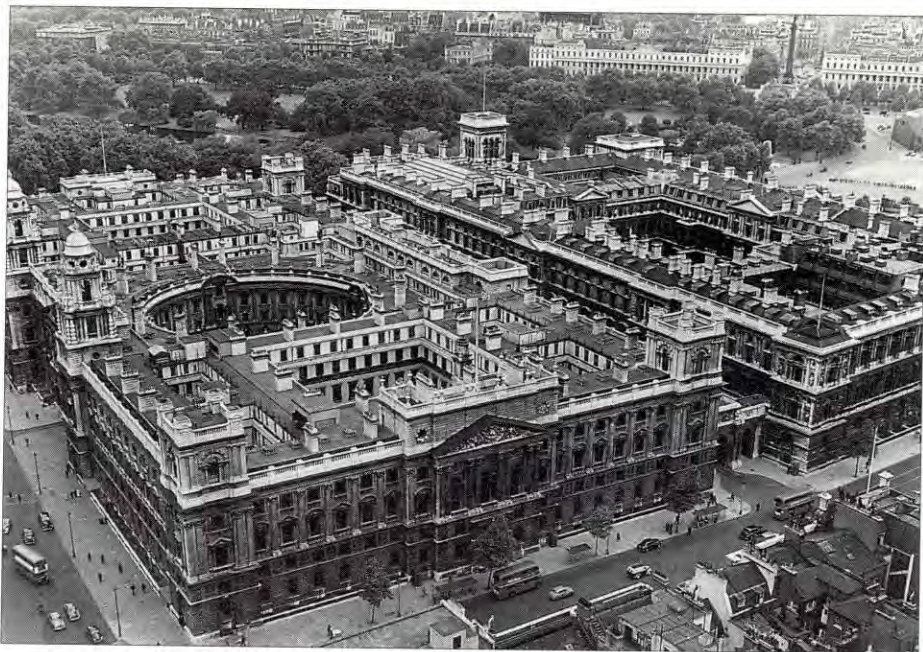
Under: Alf Martens Meyer var en av de sentrale skikkelsene bak Stay behind. Kanskje var han likevel mer en aktiv snekker enn arkitekt. (Foto: Arbeiderbladet)

En klandestin – hemmelig – teknikk besto i å bruke hemmelige postkasser. Her er et «postkasse-tre» i Slottsparken i Oslo brukt under en Stay behind-øvelse. Men Overvåkingspolitiet trodde det var KGB som var på ferde. (Foto: Ola Sæther)

Skipsreder Erling Lorentzen var med i Kompani Linge under krigen. Siden ble han med i Stay behind. Bildet er tatt i 1953 da han giftet seg med prinsesse Ragnhild. (Foto: Scanfoto)

Whitehall i London, det politiske makt-senter i Storbritannia. I 1950 møtte sju nordmenn med MI6 og CIA som vertskap nettopp her. De ønsket et Stay behind i Norge. Men det var allerede i gang. (Foto: Scanfoto/Billedsentralen)

William Colby, CIA-sjef 1973-76. I begynnelsen av 50-årene var han stasjonert i Stockholm. Hans oppgave var å sette fart i Stay behind-arbeidet i både Norge, Sverige, Finland og Danmark. (Foto: Gerhard Helskog)

Stay behinds freds-hovedkvarter ble i 1974 flyttet til Jens Evensen-gården på hjørnet av Grønlandsleiret og Platous gate i Oslo. Ledelsen har holdt til i tredje og deler av fjerde etasje i over tjue år. (Foto: Ola Sæther)

Fort Monckton, like ved Portsmouth i Sør-England. Dette er det britiske utdannings-senteret for personell i sikkerhetstjeneste og klandestin virksomhet. Mange norske Stay behind-ledere har også gått spesialkurs her. (Foto: Ronald Bye)

laen sto det i alle år «Forskningsinstituttet». Men til daglig kalte de innvidde hovedkvarteret for «Seksern».¹²

Mot slutten av året 1974 var Stay behind-ledelsen på flyttefot igjen. En av de som arbeidet i «Seksern» forteller hva som fikk fart på flytteplanene:

– Sommeren 1973 hadde svenske myndigheter opplevd sitt store sjokk, ikke minst den sosialdemokratiske partiledelsen. De to journalistene Jan Guillou og Peter Bratt hadde klart å avsløre IB, den spesielle, sosialdemokratisk styrte etterretningsorganisasjonen i Sverige. Rettsapparatet belønnet deres innsats med et halvt år fengsel. Men snart var de i gang igjen, det vil si – i første rekke Guillou. Da han tidlig på høsten 1974 kom på besøk til Oslo, gikk det nærmest en sjokkbølge gjennom «Seksern». For ledelsen visste jo utmerket godt at IB-sjefen Birger Elmer ikke bare hadde hatt kontakt med betrodde folk i Overvåkingssentralen og e-tjenesten, men også e-tjenestens spesielle avdeling E-14, Stay behind. Bare det faktum at Guillou var i Oslo, skapte nerver hos ledelsen. For når Guillou hadde klart å avsløre IB, visste han kanskje også hvem IBs norske kontakter var? Om svaret var ja, kunne «Forskningsinstituttet» raskt bli avslørt og gå ned for telling. Kort sagt, Jan Guillous besøk i Oslo førte til at flytteplanene ble kraftig påskyndet. Jeg vil ikke si at hovedkvarteret ble flyttet i hui og hast. Men at det var nerver ute og gikk, det er mildt sagt, forteller den tidligere ansatte i «Seksern».¹³

Hva Ollestad og hans stab ikke visste, var at Jan Guillou ikke var i Oslo for å ta kvelertak på den norske hemmelige hæren. Han var rett og slett i Oslo for å besøke norske Palestina-venner og for å kaste glans over en Palestina-utstilling på Universitetsplassen.

Men besøket førte altså til at hovedkvarteret ble flyttet raske enn planen var. Denne gangen rykket de inn i Holtan-gården i Grønlandsleiret. I dag kalles bygningen Jens Evensen-gården – etter eieren. I tredje etasje, deler av fjerde etasje og i kjelleren

har ledelsen ført en anonym tilværelse i vel tjue år. Her – i nabobygningen til e-tjenestens hovedkvarter i Platous gate 14-16, har Norges mest hemmelige tjeneste holdt hus.

Skjønt hemmelig og hemmelig. At hovedkvarteret i over tjue år har levd kinn til kinn med e-tjenestens hovedkvarter, må i beste fall være en grov brist på den mest elementære sans for sikkerhet.

Beredskapshærens kommandosentral i krig er imidlertid langt bedre og sikrere plassert. Vi er vel kjent med nøyaktig hvor Stay behinds «Krigs-Ko» befinner seg. Denne kommando- og sambandssentralen er godt sikret og rikelig utstyrt. Her har blant annet hvert nett sitt eget utstyr.

Selv om det alltid har vært få ledere og andre ansatte i hovedkvarteret, har det vært desto flere agenter ute i felten. Informerte kilder regner med at dette utepersonellet har vært så mange som vel tusen agenter på det meste. I et land med vel fire millioner mennesker er dette et stort Stay behind-system om en sammenlikner med de fleste andre europeiske landene. Toppen ble nådd i midten av 80-årene. I dag teller nok systemet noen færre agenter, og en del har gått over i passivitet, men reduksjonen er likevel liten.¹⁴

De aller fleste av disse om lag tusen personene har hatt sitt eget yrke. Flesteparten har vært sivile personer som har vært underlagt militær ledelse. Stay behind har alltid utgjort en spesiell del av den militære e-tjenesten, en svært stor del.

Det sier ikke så lite, for den norske militære e-tjenesten har vært og er stor. I 1986 var ganske nøyaktig 2000 ansatt i e-tjenesten. I dag er antallet redusert noe – til nærmere 1550.¹⁵ Likevel er tjenesten svært stor, både absolutt og relativt, i forhold til den militære e-tjenesten i mange andre europeiske land. Glasnost, Sovjetunionens sammenbrudd og en ny internasjonal situasjon har ført til at også de hemmelige tjenestene må bruke sparekniven. Først og fremst skyldes dette at amerikanerne og CIA nå har skåret ganske kraftig ned på sine hemmelige «gaver» – også til Stay behind.

Lett er det neppe på kort varsel å finne nye rike kilder. Anno 1995 er det neppe fristende å ty til nye «postgiro-operasjoner» for å kompensere tapet av milde gaver fra vest.

At Stay behind-hæren har krevd enorme pengesummer, er de mange dumpene rundt om i Norges land gode nok bevis for.

*

Den hemmelige hæren i Norge ble fra starten av finansiert av USA, Storbritannia og Norge, en tredel fra hver.

En del av den norske tredelen kan ha kommet fra høyst uortodokse kilder, via illegitim bruk av postgiro- og bankgirosystemet. Kilder hevder at Stay behind-personell hadde hjelpere innad i bankvesenet som sørget for store utbetalinger som ikke kunne etterspores. Dette systemet ble benyttet både i 50- og 60-årene.

Hæren ble fra første stund bygd opp som en totalt klandestin, hemmelig, organisasjon. Den var og er en beredskapshær, en hær som skal sette i gang operasjoner – motstandskamp – bak fiendens linjer.

Fire nett utgjorde – og utgjør – byggverket. Lindus var etterrettingsnett. Rock var sabotasje- og geriljanett. Blue Mix flukt- og evakueringsnett. I dag består det muligens av to deler: et nett for evakuering av piloter og annet mannskap som må bringes ut av okkupert territorium, og et nett for kongehus og andre VIPer. Det fjerde nettet, Argus, var observatør- og sambandsnett, et nett ulikt de øvrige ettersom det skal fungere i første linje. Det vil si at det skal rapportere om fiendens framrykking mens invasjonen ennå ikke er fullført. Nettene finnes fortsatt, om enn navnene er endret.

Utepersonellet kalles agenter, og var organisert i små grupper, til vanlig bare tre eller fire personer.

Hovedkvarteret er flyttet fire ganger i løpet av den hemmelige hærens 45-årige eksistens. I 1974 ble hovedkvarteret flyttet fra Thomas Heftyes gate 6, den britiske ambassadens nærmeste nabo. En viktig grunn var frykt for at den svenske journalisten Jan Guillou, som nylig hadde avslørt den svenske hysj-organisasjonen IB, skulle avsløre det norske Stay behind-hovedkvarteret.

Kommandosentralen i krig ligger på et langt bedre sikret sted enn hovedkvarteret i fred.¹⁶ Fredshovedkvarteret preges av utrolig dårlig sikkerhet.

På sitt største talte Stay behind-systemet om lag 1000-1200 personer. I dag er tallet redusert. Beordret mannskap har begynt å erstatte de gamle «livsvarige» agentene i Stay behind. Mange av disse veteranene ligger nå «på været» og avventer hva som vil skje med den hemmelige hæren. Stay behind befinner seg i en overgangsfase. Likevel er den fortsatt en tallrik styrke.

Denne spesielle tjenesten har alltid utgjort en betydelig del av den totale e-tjenesten. Den ordinære e-tjenesten hadde på sitt meste 2000 ansatte. Det var i 1986. I dag teller e-tjenesten 1550 ansatte. Med andre ord fortsatt en svært stor tjeneste, både absolutt og relativt.

Dumpene

24. april 1973. Kvelden er fortsatt lys. En journalist og en fotograf fra Rogalands Avis nærmer seg den bratte fjellsida like ovenfor Ollestad gård i Urdalen, Lund kommune i Rogaland.

Det er ikke gått mer enn fire dager siden langfredagen da den elleve år gamle jenta fra Skien oppdaget depotet. Hun var på tur i Urdalen sammen med faren. Plutselig – godt skjult under store steiner oppe i steinura ved den østre bredden av Urdalsvatnet, finner hun et militært depot. Våpen, uniformseffekter, sanitetsutstyr, Nesquik-kaffe fra 1951, hvitmalte ski og proviant til fem personer lå under en presenning.

Faren ringer politiet. Det hele er i gang. Folk i bygda observerer snart livlig trafikk der oppe. Politimester K. N. Stilloff har raskt avvist det hele som «grepet ut av lufta». Han ber pressen droppe saken.

Med andre ord, tampen brenner. Når øvrighetspersoner griper til den slags formuleringer, da er noe på gang.

Etter å ha fulgt en sti tre-fire kilometer opp forbi Ollestad gård, oppdager plutselig reportasjeteamet tre menn høyt oppe i steinura. De kjenner igjen den ene. Det er bonden, Gudmund Ollestad. De to andre virker som fremmedkarer, svært så upraktisk velkledde til turgåere å være.

Alle tre ser ut til å jobbe hardt med å flytte på noen gjenstander akkurat der hvor teamet regner med at våpendepotet ligger. Fotograf Tor Bjarne Bringeland tar et bilde med telelinse av

bonden. Da med ett blir de tre herrene klar over at de ikke lenger er alene. De to velkleddede gjemmer seg raskt bak noen store steiner i ura, mens Ollestad-bonden kommer i fullt firsprang ned mot reportasjeteamet.

Han forlanger bryskt at fotografen skal gi fra seg fotoapparatet. Svaret er selvsagt nei. Deretter ber han de to om å ha seg vekk fra stedet. Svaret er igjen nei.

Da sprekker det for bonden. Han blir rebelsk, slår og sparker. Reportasjeteamet ber bonden være mer forsiktig, ellers blir han anmeldt for overfall. Ollestad fnyser at det kan de gjerne gjøre, og setter så på nytt i gang med slag og spark. Da det heller ikke denne gangen nytter, griper Ollestad til siste praktiske utvei. Med stor glød kyler han steiner mot den arme fotografen og journalisten. Da finner teamet ut at tiden er inne for retrett. Bonden trekker seg opp i steinura igjen. Han og de to velkleddede har fått nok en god grunn til å rydde lynkjapt opp i våpendepotet.

*

Det ingen visste den gang, var at våpendepotet var en av den strengt hemmelige hærens mange dumper. Det var en liten dump, fylt med Stay behind-systemets våpen, ammunisjon og annet utstyr som skulle brukes bak en okkupants frontlinje. Kort sagt utstyr tilpasset en liten geriljagruppe for sabotasje mot en okkupant.

Det heller ingen visste og som aldri kom fram, var at en av de velkleddede herrene som la seg i dekning oppe i steinura mens Gudmund Ollestad kastet stein på pressens representanter, var ingen ringere enn oberstløytnant Sven Ollestad. Han var bror til bonden, og Stay behind-hærens leder siden 1957.¹ Først i 1988, fem år etter at han hadde gått av, sto han fram på TV.²

I 1973 vakte våpendepot-saken stor oppmerksomhet i lokalpressen.³ Oberst Bjørn Egge, pressetalsmann i Forsvarets overkommando, dro sporenstreks fra Oslo til Stavanger for å helle olje på opprørt hav.

Han slo fast at dette nok var et våpenlager som hadde blitt liggende igjen fra krigens siste år. Men raskt ble han konfrontert med et liten «detalj» – det faktum at både sanitetsutstyr og proviant, blant annet Nesquik-kaffe – var datert 1951. Krigsdepot-påstanden falt død til jorda.

Så kom Egge med en forklaring som var mer plausibel. Det var «ikke mer enn naturlig at våre myndigheter og forsvaret bygde videre på Heimefrontens geriljastrategi . . . Men etter hvert som årene gikk, ble de fleste av disse lagrene inndratt.» Noe var sant, men det meste var desinformasjon.⁴

Først i mai 1978 kom det for en dag at våpendepotet var en del av Stay behind-systemet. På nytt virvlet saken opp da CIA-direktøren fra 70-årene, William Colby, ga ut sin memoarbok «Honorable Men. My Life in the CIA». Her fortalte han hvordan han i 1951-53 var med på å bygge opp Stay behind-nettene i Skandinavia, inkludert Norge. Plutselig passet Urdal-depotet inn i en begripelig sammenheng.⁵

Men også denne gangen startet dementi-maskinen med et rykk. Blant annet var den tidligere så mektige e-sjef Vilhelm Evang så dristig å hevde at det Colby la fram, var de reneste «røverhistorier».⁶

Knapt et halvt år etter, i november 1978, var dramaet i skipsreder Hans Otto Meyers kjeller i gang. For tredje gang gikk dementi-maskinen for fullt. Og hver gang hadde det vist seg at evnen til å ta hånd om den slags kriser har vært langt under pari.

Det tok med andre ord svært lang tid før et minimum av sannhet om dumpene kom for en dag. Riktignok kunne det ha gått galt langt tidligere. Allerede på midten av 50-tallet oppdaget noen samer et våpendepot midt ute på Finnmarksvidda. De meldte fra til forsvaret lokalt. Og før saken rakk å komme ut i en ellers forsiktig og lydig presse, hadde e-sjef Vilhelm Evang og Lindus-mannen Andrew Torp kastet seg på første fly nordover. De rakk fram i tide, før kommandanten i forsvarsdistriktet gikk

i fistel og vranglås – uvitende som han var om våpendepotet i eget distrikt.

Viddas hemmeligheter forble den gang hemmelige.⁷

Det var i særdeleshet avsløringen av Meyers operasjonsdump i skipsrederens kjeller som førte til at Stay behind-systemets sabotasjenett og dumper fikk ny fasong. Dumpenes historie kan derfor deles inn i to store faser: før og etter Meyer-skandalen.

Opp gjennom 50-årene ble de første dumpene i Rock-nettet plassert ute i land- og kystområder. Fra nord til sør ble dumpene lagt ute i terrenget, fylt og dekket over – fra Øksfjord og Alta helt i nord, Bindalen helt sør i Nordland, langs kysten og rundt Bergen på Vestlandet, i Urdalen i Rogaland, flere steder i nedre Telemark og rundt om på Østlandet.

Etter hvert ble det et anselig antall dumper. Erfarne veteraner i den hemmelige hæren regner med at det må ha vært minst hundre dumper rundt om i landet.⁸ De fleste befant seg i Nord-Norge. En del dumper ble plassert ved strategiske punkter, ved for eksempel store fabrikkanlegg og kommunikasjonssentra. Men en del ble lagt i ganske uveisomt terreng et godt stykke unna folk og fe. Ikke sjelden ble de plassert i steinrøyser. Og svært ofte var de å finne på eiendommene til «bekjente» av en eller annen ukjent størrelse i Stay behind-systemet. Slik sett var dumpa i Urdalen typisk, ettersom den ikke lå så langt unna gården til selveste Stay behind-sjefens bror.

Vanligvis var det Stay behind-sjefen, Rock-sjefen og nestsjefen i Rock som sammen godkjente hvor dumpene skulle plasseres. Alt det praktiske måtte Rock-sjefene ordne. Hensikten var å ikke trekke inn flere enn strengt nødvendig. Jo færre som visste hvor dumpene var, desto mindre var risikoen for lekkasje og avsløring.

For de få personene som skulle plassere utstyr i dumpene, betydde dette at de til tider fikk voldsomt tunge og krevende oppgaver. Store mengder tungt utstyr skulle plasseres i løpet av en mørk natt på et kronglete sted. Som oftest var de opprinnelige dumpene fylt med så mye utstyr at det fylte planet på en stor

lastebil. Mye av utstyret kom fra britene, siden kom en del fra amerikanerne og også fra norske produsenter.

Den som hadde fått være med på å åpne og hente inn en stor dump, ville blitt imponert over hvor mye utstyr som fantes der. Her var godt med håndvåpen og maskingeværer. I de såkalte operasjonsdumpene som inneholdt utstyr som skulle brukes i spesielle operasjoner, fantes det også tyngre våpen, som 57 mm rekylfrie kanoner som skyter granater. Her var også såkalte PVRK, det vil si panservern-rakettkastere. Disse skulle brukes mot sabotasjemål som var pekt ut på forhånd, som for eksempel store tankanlegg. I de vanlige dumpene fantes store mengder ammunisjon i tillegg. Mye av plassen gikk videre med til plastisk sprengstoff, i første omgang britiske PE 2 og PE 3. Her var proviant, uniformer og annen konfeksjon, skomakerlest, primuser, telt, enkelte steder også skiutstyr. Medisiner, samt betydelige mengder narkotiske stoffer for medisinsk bruk: amfetamin, Valium, Vival. Alt utlevert i dypeste hemmelighet fra Rikshospitalets apotek. Kort sagt, en ytterst følsom og risikofylt del av utstyret i dumpene.⁹ Dersom de narkotiske stoffene fra alle dumpene hadde blitt solgt på gatenivå i dag, ville inntektene vært flere titalls millioner kroner.

Når en dump var lagt ut og kamuflert, ble området fotografert. Dumpa fikk nummer, og det hele ble arkivert. Slik skulle det bli mulig å finne tilbake til den selv om de ytterst få som kjente til dumpa plutselig skulle lide av hukommelsestap eller det som verre var – om de skulle miste livet.

Til vanlig var det bare den lokale Rock-mannen som ble informert om hvor dumpa lå. Men han fikk ikke lov til å inspisere den. Skulle noe som helst inspiseres, måtte det skje ved at han tok seg en «jakttur» forbi for å sjekke at verken terreng eller kamuflasje var blitt endret.

Men det var den gang, ikke nå. Da Meyer-bunkeren ble avslørt, gikk Stay behind-systemet – og dumpene med det – inn i en ny fase. Skandalen utløste nervøse rykninger både i e-tjenesten, Overvåkingspolitiet, ikke minst Stay behind-nettene og helt

opp på politisk topplan. Noe måtte gjøres. Systemet måtte bevares, men revideres noe.

Revisjonen og omorganiseringen var i gang allerede før julen ble sunget inn i 1978 – det skjebnesvangre året for Stay behind-systemet i Norge.

En episode fra 1979 forteller på sin måte at arbeidet med å fjerne dumper kunne være en jobb med livet som innsats.

En svær Bedford lastebil raser fram på sin lange vei gjennom Trøndelagsfylkene. Våren har ennå ikke fått virkelig tak i disse fruktbare distriktene. Bilen ligger tungt på veien. Under høyt presenningtak og stramme vegger ligger en last som veier langt flere tonn enn veiloven tillater. En stor dump i Gratangen nord for Narvik er åpnet, tømt og hentet inn. Den søkklastete bilen er på sin lange vei til målet nede på Tjøme i Vestfold. Der skal en del utstyr brennes, sprengstoff lagres, og en del annet brukbart utstyr også tas vare på. Etter Meyer-skandalen må dumpene dels fjernes, dels skifte plassering, og innholdet skal moderniseres.

Trass i at bilen er fullastet med våpen, ammunisjon og sprengstoff, bærer den intet varselsskilt om at den frakter farlig last. Stikk i strid med norsk lov skjer denne frakten – slik den har pågått i lang tid.

Sjåføren kjører fort, men sikkert. Åpenbart svært rutinert. Han er vant til å ferdes i stor fart langs det ganske land. Vanligvis er det nesten ikke tid til en stans, kun lynkorte mat- og kaffe-pauser.

Det er blitt sen kveld. Det nytter ikke lenger å klaske hender mot kinn for å holde den snikende søvnen unna. Her er bare én ting å gjøre før det går galt. Sjåføren parkerer den store bilen i Steinkjer sentrum, delvis inne på fortauet like utenfor politistasjonen. Han tør ikke sette fra seg bilen utenfor byen. For hva om noen begynner å fikle med presenningen til den svære og to-talt fremmede bilen i det grågrindte strøket der alle kjenner alle? Bilen er langt mer anonym inne i byen. Sjåføren tar inn på hotellet midt i sentrum og brekker den utslitte, støle og stive

kroppen over ende i senga. Nå kan søvnen overmanne ham – risikofritt.

Men søvnen vil ikke komme. En gjenganger av en tanke begynner å kverne rundt og rundt. Hva om noe skjer med lastebilen? Hva om nysgjerrige personer fikler med presenningen? Og tenk om noen kaster en glødende sneip mot bilen? Selvsagt er risikoen for at sneipen skal brenne seg gjennom en fold i presenningen, minimal. Enda mindre er risikoen for at sneipen finner veien inn gjennom en liten sprekk hist eller her. Likevel, tanken slipper ikke taket. Om det nesten umulige likevel skulle skje, ville den glødende sneipen antenne det plastiske sprengstoffet. De enorme mengdene ville utløse århundrets smell i Steinkjer. Mange liv ville gå tapt, de fysiske ødeleggelsene ville bli enorme.

Det tar flere timer før sjåføren faller i en urolig søvn. Morgen etter føler han seg uggen, men som det typiske A-menneske han er, likevel nokså pigg.

Han entrer lastebilen, starter opp og ferden går raskt forbi Levanger og Verdal. Snart er også Trondheim passert. Bilen fortsetter i god fart over de sørtrønderske flatbygdene og begynner å klatre oppover. Så nedover til høyre ved Berkåk, med Oppdal som neste mål.

Sjåføren har lært seg å leve med disse lange turene med farlig last. Han trives godt med jobben og er egentlig ganske stolt av å være en del av den hemmeligste av de hemmelige tjenestene i Norge.

Men hundrevis av ganger har han tumlet med plagsomme tanker. De enorme lassene må fraktes raskt. Bilen er kraftig overlastet. Den er ikke sertifisert for sprengstofftransport. I det hele tatt skjer det meste på ulovlig vis. Én ting er å bli stanset i politikontroll. Da finnes det måter å vri seg ut av det hele på. Men hva om bilen velter, om søvnen overmanner sjåføren og lastebilen går rett i elvedypet? Og – tilsynelatende langt mindre dramatisk: Hva om bilen skulle støte borti ett eller annet langs veien i stor fart slik at det oppstår et kraftig støt? Sjåføren er ikke bare en dyktig sjåfør. Han er også våpen- og sprengstoff-

ekspert. Han vet utmerket godt at dersom tett lastet plastisk sprengstoff blir utsatt for et kraftig, dumpt støt, kan de svære, ødeleggende kreftene utløses.

– Ikke før jeg på nytt har tenkt tanken, så skjer det. Like før Oppdal går det plutselig et jernbanespor tvers over veien. Skinnene ligger høyt opp over asfalten. En tunglastet bil i bra fart får en skikkelig smell når sporene passerer. Plutselig kjenner jeg at den ekstremt overlastete bilen smeller hjulene i skinnegangen. Den enorme vekten presser bilen ned slik at det hele føles kraftig ubehagelig. Noen sekunder står verden helt stille for meg. Jeg tør ikke puste, bare venter på at siste sekund er kommet. Sekundene føles som måneder. Men bilen ruller videre, det store smellet kom ikke likevel. Svetten driver på panne, bryst og rygg. Hadde smellet kommet, ville ikke bare jeg blitt blåst til himmels i hundrevis av biter. Da hadde store deler av terreng og mennesker i nærheten fått omtrent samme medfart. For så kraftig og farlig last var det tale om, den gang og ofte ellers. Det er for jævlig å tenke på det . . .

Det er Frank Siljeholt, først altnuligmann i E-14, siden nestkommanderende under Rock-sjefen, major Odd Didriksen, som på denne måten minnes en av sine mange, slitsomme og slett ikke ufarlige turer fra nord til sør.¹⁰

Det hendte at slike livsfarlige, umerkede laster braste rett inn i en vanlig politikontroll. For å forhindre at politiet undersøkte lasteplan og presenning, visste sjåføren at det fantes en «nødbrem»». Dersom alle former for snikksnakk eller overtalelse prelltet av på UP-folkene, var det bare én ting å gjøre. Da ba sjåføren politiet ringe Overvåkingssentralen i Oslo. Her skulle de spørre etter en navngitt person. Ofte var det politiinspektør, senere politiavdelingssjef, Ørnulf Tofte. Også politiinspektør og senere politiavdelingssjef Erik Næss var aktuell i rollen som reddende engel. Når Tofte eller en annen hadde gitt sin myndige beskjed om at alt var i orden, slo UP-folkene hælene sammen, førte hånden til lua og ønsket sjåføren god tur videre.

Slik forsvant norsk lov i svart eksos langs våre langstrakte

veier. Den spesielle klandestine elitekulturen hadde seiret.

Men så risikofylt var denne måten å fjerne utstyr fra dumpene på at en del av frakten til slutt ble utført av Herkules-fly. Det skjedde uten at flygerne fikk vite hva slags farlig last de hadde med å gjøre. Det eneste de fikk vite var at de burde behandle lasten så forsiktig, så forsiktig. . .

Det som de derimot virkelig fikk kjenne, var den fryktelige stanken fra råttent utstyr som lå sammen med sprengstoff og ammunisjon.

I perioden fra 1978 til 1982 ble i alle fall nitti prosent av utstyret i de gamle dumpene hentet inn og kjørt til oppsamlingsstedet nede i Vestfold. Her ble dumpene «sprettet», som det heter på fagspråket. Noe ble brent, noe tatt vare på.

Nye dumper ble lokalisert og nytt utstyr kjørt ut. Denne gangen ble de lagt slik at de lettere kunne holdes under oppsikt og slik at de var vanskeligere å oppdage. Mange ble lagt til militære nøddepoter, disse små og mellomstore betongbunkerne som det finnes så mange av rundt om i landet.

En del dumper ble fortsatt lagt ved eiendommer til Stay behind-familier og bekjente. Men det ble langt færre privatbaserte dumper. Erfaringene hadde vist at dette var for risikofylt.

Større våpen-, ammunisjons- og sprengstoffdumper ble også flyttet inn på militært leiområde med vakthold. Her ble de plassert i en egen bunker eller spesielle rom der bare sjefen kunne ta seg inn dersom den lokale Stay behind-ansvarlige kom og ville inn. Der hvor dumpa ble plassert inne i et militært lager på denne måten, fikk den lokale lederen ofte et avrevet spillkort som identifikasjon for å få adgang til dumpa. For den nye regelen var nå at den lokale Rock-ansvarlige skulle kjenne dumpa, kunne ta seg inn til den og kontrollere den.

Det ble nå plassert dumper av den nye kaliberen også i byene, ikke bare i kyst- og landdistriktene.

Norsk plastisk sprengstoff, merke HMX, ble hentet på fabrikken på Gullhaug og lagret i operasjonsdumpene i stedet for det gamle britiske sprengstoffet. De fleste av de øvrige dumpene

ble langt mindre omfangsrike enn 50-årsmodellen. For nå ble PVC-rør på vel en meter og med solid dimensjon fylt med håndvåpen, ammunisjon, medisiner og litt spesialutstyr for øvrig. Når rørene var fulle av utstyr, ble lokket skrudd på. De ble pakket på et militært fort nede på Tjøme i hundretall, fraktet til Eggemoen og lagret i en bunker for så å bli fraktet ut etter hvert og plassert på sitt nye sted. PVC-rørene var lette å plassere og lette å skjule.

Derfor er det i dag langt flere dumper enn det var de første tretti årene. De nye moderne, solide gummirørene med skrukort, merket «militært nøddepot», har langt mindre volum enn de gamle. Men supplert med større dumper inne på militært område er dagens sabotasjenett neppe mindre effektivt enn det gamle.¹¹

Skjønt, hvor lenge var de gamle dumpene brukbare? For å si det på fagsjargongens anglosaksiske språk – var de noen gang fit for fight?

Sikkert er det imidlertid at enorme mengder utstyr er brent, mens like store mengder sprengstoff og våpen fra dumpene er blitt lagret – på Torås fort. Dette gamle kystfortet nede på Tjøme i Vestfold er blitt mye brukt til den slags virksomhet. I det hele tatt har Torås fort vært en viktig del av Stay behind-systemet i Norge, først og fremst som utdanningssenter for den hemmelige hærens agenter.

*

To dumper fulle av utstyr til den hemmelige hæren ble oppdaget før skipsreder Hans Otto Meyers operasjonsdump ble avslørt i 1978. Den ene ble oppdaget på Finnmarksvidda i 50-årene. Saken ble dysset ned. Den andre ble oppdaget i Urdalen i Rogaland hos broren til Stay behind-sjef Sven Ollestad. De ansvarlige brukte den gang desinformasjon for å dekke over hva dette var. Først i 1978 – like før Meyer-bunkeren ble avslørt – kom det fram opplysninger som viste at dette var en del av Stay behind-systemet i Norge.

De gamle dumpene var plassert i kyst- og landdistriktene. Mange av dem var svært store. De var fylt med våpen, ammunisjon, plastisk sprengstoff av britisk merke, nødproviant, klær og narkotiske stoffer til medisinsk bruk. Gammelt utstyr og risikoen for at flere ble oppdaget førte til at nitti prosent av de gamle dumpene ble åpnet, utstyret transportert vekk og ødelagt, dels tatt vare på ved Torås fort på Tjøme i Vestfold.

Den gang fantes det minst hundre dumper rundt om i landet.

De gamle dumpene ble hentet inn i perioden 1978-82. Mye av frakten foregikk under tidspress, i umerkede lastebiler og ofte med stor overlast. Frakten langs landeveien var så risikabel at deler av den til slutt ble ført over på Herkules-fly.

De nye dumpene ble i langt mindre grad lagt ut i terrenget. Mange ble lagt i militære nøddepoter eller inne i spesielle bunkere på militært område. Her ble mye av det nye, norskproduerte plastiske sprengstoffet plassert. De nye dumpene ble også plassert på utvalgte steder i byene. Bare spesielt autoriserte personer har adgang til de nye dumpene.

Det nye standardutstyret i form av håndvåpen, ammunisjon, narkotiske stoffer og annet spesialutstyr er pakket i en meter lange PVC-rør. De er vanskeligere å oppdage enn de gamle, store dumpene. I dag er det plassert et stort antall slike rør rundt om i Norge.

Agentsenteret Torås fort

Det er en fin og varm ettermiddag i august 1973. Vinden leker seg i ujevne, kjappe kast og rykk over bergknauser og løvtrær. Solgangsbrisen fra havet i sør kommer alltid tidlig på ettermiddagen på Tjøme. Mot sørøst rager Færder fyr, mot sør ligger Verdens Ende med sitt vippefyr, gamle tyske bunkere og mange knauser som alle ender brått her i Ytre Oslofjord. Det er en riktig fin dag for det sentrale personellet i E-14, sentralledelsen i Stay behind. Noen korte augustdager er de samlet på Torås fort, det gamle sjømilitære beredskapsfortet som i 1969 var blitt tatt over av Stay behind-avdelingen E-14. I løpet av et par tre år ble det bygd om til å bli det viktigste utdanningssenteret for Stay behind-agenter i Norge. Kort sagt, de er samlet i agentsenteret på sørenden av det velstående ferieparadiset Tjøme.

Men dagen er ikke bare idyll. Atmosfæren er riktignok hyggelig og jovial blant de sju-åtte personene, men samtidig noe ladet.

Stay behind-staben har gjennomgått diverse forelesninger om utvalgte faglige hysj-temaer. Men det er spesielt én sak alle ønsker å få vite noe om: Mossads drap på den marokkanske kelneren Ahmed Bouchiki på Lillehammer. Sommerens brennhete sak i Norge. Da saken bringes på bane, ser de to foreleserne lett nølende på hverandre. Skal, skal ikke? Hvem av oss?

De to er ikke noen hvem som helst-er, ei heller i Stay behind-miljø. Politiafdelingssjef Erik Næss og politiinspektør Ørnulf

Tofte er veteraner fra Overvåkingssentralen. I årevis har de vært populære forelesere på Torås fort for Stay behind-personell og vordende agenter. De er svært ulike. Tofte fra kontraspionasjen er den noe lukkede, kjølige. Næss fra Politisk avdeling er den utadvendte, engasjerte. Begge er kunnskapsrike. Og de utfyller hverandre, Tofte som kontraspionasjemann, Næss som infiltrasjonsekspert.

Etter blikkveksling er det Næss som tar initiativet.

Orienteringen om det israelske drapet som med ett satte Lillehammer på verdenskartet og Mossad i vanry, blir tydelig tatt godt imot i det eksklusive selskapet.

Likevel, noe forblir usagt. Derfor begynner spørsmålene å hagle.

– Men var dere involvert? Og uansett måtte det vel være mulig å stoppe Mossad-agentene før de klarte å flykte fra Norge?

En kjørerute på om lag 200 kilometer gjennom tre politidistrikter burde sant å si ikke være den letteste fluktruta like etter at skuddene smalt på Lillehammer denne sene lørdagskvelden.

Parhestene nøler. Bevegelsene blir ekstra langsomme. De veksler igjen blikk. Sekundene blir lange og mange. Ved hjelp av talende kroppsspråk og få ord er det igjen Næss som svarer:

– Vi kunne nok ha sørget for at noen av dem ikke hadde kommet seg om bord på Jahre Lines Kiel-ferje.

Han antyder også noe om at de, det vil si de innvidde på Overvåkingssentralen, hadde fått et «signal» om å la dem gå. Mer blir ikke sagt. Det er helt klart at mer vil ikke bli sagt om denne saken.

Alle skjønner at punktum er satt. Svaret er for så vidt klart nok. For selv ikke i dette svært hemmelige utdanningssenteret for agenter kan alt sies i klartekst. Ikke engang den mest betrodde kjernen i den mest hemmelige hysj-tjenesten får vite mer enn disse få, om enn megetsigende ordene om norske tjenesters forhold til den følsomme Lillehammer-saken.

*

Men hadde de ikke vært blant de mest edsvorne og hadde de ikke vært i agentsenteret på Torås fort, ville kanskje veteranene fra Overvåkingssentralen holdt helt og fullt kjeft om en så delikat sak.¹

Agentsenteret, som ligger skjult inne i det høyst synlige Torås fort, har kort sagt hatt en helt spesiell status i utvalgte etterretnings- og overvåkingsmiljøer. Det er alltid blitt oppfattet som et stort privilegium å slippe inn her. Det har gitt et slags usynlig adelsmerke.

Sett fra kloss hold tar fortet slett ikke pusten fra en, snarere tvert om. Men fra godt hold på sørsiden, fra knausene som stikker opp nede på Verdens Ende, rager likevel fortet opp med sin karakteristiske profil. Som en del av Ytre Oslofjord sjøforsvarsdistrikt er det lett å se at fortet ligger strategisk til. Lett tilbake-trukket peker de store kanonmunningene ut mot Ytre Oslofjord. Selv om fortet var påbegynt før krigen, var det typisk nok de tyske okkupantene som sprengte ut fjell og bygde opp fortets indre og ytre. Sett fra Verdens Ende stikker en kanonstilling opp i retning vest. Lenger inn mot fortets sentrum rager en rund fjellknaus med nok en kanonstilling opp. Lenger mot øst og mot fjorden dominerer den høye kommandosentralen synsbildet. Fra denne sentralen skal en eventuell ildgiving styres.

I det hele tatt ser anlegget ut som et sjømilitært fort – et fort i beredskap. Her finnes ikke noe tegn til liv, verken i eller utenfor fortet. Kun en vaktmester passer på og tar imot ved hovedporten like overfor Tjøme Radio om det skulle komme gjester med spesiell adgangsrett.

Alt i alt er det lite å se fra kloss hold. Bak de høye nettinggjerdene sørger steile fjellknauser og løvtrær som er plantet tett i tett, for at det aller meste av innsyn blir blokkert.

Men dette sjømilitære beredskapsfortet har altså fungert som et cover, et skalkeskjul, for den virkelige aktiviteten som her har fått utfolde seg fra inngangen til 70-årene.

Grovt sett har fire slags aktiviteter foregått i utdannings-senteret:

- Opplæringskurser for agenter, betrodde menn og noen få kvinner som utgjør Stay behinds celler rundt om i landet.
- Lagring av våpen, ammunisjon og annet utstyr.
- Skytetrening.
- Viktige møter med få, men eksklusive deltakere.

På oppstillingsplassen, godt skjermet for innsyn av de steile fjellknausene, ligger undervisningslokalene og messa. Her er også den gamle sykestua, omgjort til overnattingssted for elevene, de kommende agentene.

Ikke langt unna ligger Majorstua. Her bor instruktørene. Her er også Generalrommet. Et flott rom, det største av dem alle. Her bor de aller øverste i systemet når de er på visitt, det være seg e-sjef, forsvarssjef eller forsvarsminister. I Majorstua finnes også en stor og hyggelig peisestue. Det er her isbitene alltid må være klar for kveldens gratis drinker etter at kursdagen er over.

Men det er det aller innerste i fortet som er egnet til å imponere, også de VIPene som en sjelden gang kommer på besøk. Store deler av fortets fjell og knauser skjuler enorme hulrom. Grunnflaten i de indre rommene og hallene er større enn hundre store OBOS-leiligheter, mer enn 10 000 kvadratmeter.

I øvre magasin like ved Majorstua ligger store mengder plastisk sprengstoff, ditto fenghetter og lunter av ulike slag. Her finnes også store mengder annet utstyr, fra medisiner og narkotika for medisinske formål til overlevelsedrakter.

Mye av sprengstoffet og det øvrige utstyret er blitt hentet inn fra dumpene rundt om i Norges langstrakte land. Nesten alt det gamle sprengstoffet er blitt tatt vare på, mens mye av det gamle, illeluktende utstyret er brent.

Nytt sprengstoff, det norske HMX, og mye annet nytt utstyr har så erstattet det gamle rundt om i de nye, moderniserte dumpene.

I nedre magasin finnes et imponerende arsenal av nesten alle slags håndvåpen, automatvåpen, maskingeværer og ammunisjon. Her har alle nettene hvert sitt lager.

Her finnes håndvåpen fra svært mange land. Noen er sinnrikt ombygd av norske eksperter, ikke minst er lyddemperne perfekte. En selvlært, uvanlig dyktig mann, Bjørn Grøtting, har bidratt sterkt til at Stay behind-systemet har fått særdeles gode lyddempere til sine våpen – især til maskinpistolene.²

Like ved finnes også en utendørs skytebane, godt plassert mellom fjellknausene og skjermet for innsyn for de som måtte ferdes utenfor de høye gjerdene. Det finnes også en annen populær og velbrukt skytebane inne i et murhus et stykke unna Majorstua. Her er skytebanen laget etter britisk mønster, med stort filmlerret og bevegelige objekter.³

Vanligvis har skytingen ligget på et høyt nivå. Men det har nok hendt at enkelte har skutt både i hytt og vær. Det skjedde særlig når enkelte sjefer og VIPer hadde tatt vel godt for seg, ikke bare av isbitene i Majorstua, men også av whiskyen. Det var noe som skjedde både titt og ofte.

Hvor mye whisky som er blitt konsumert på Torås fort de siste 25 årene er det neppe noen som har oversikt over. Men lite er det ikke. Hadde militære sjefer skutt i mer eller mindre animert tilstand på en vanlig militær skytebane, ville skytteren fått en alvorlig reaksjon på nakken – uansett militær grad. Men i den hemmelige hæren kunne den slags overtramp passere uten påtale. Vitnene var få. En ønsket ikke å stresse systemet. En var vant med å få ting gjort, ikke nødvendigvis først og fremst få ting til å skje i samsvar med norsk lov. Det var kort og godt snakk om at en elitekultur rådde grunnen.⁴

Men det meste av det som foregikk der, bar preg av seriøse og edruelege holdninger. Først og fremst ble stadig nye kull av vordende agenter tatt inn til fortet for å gjennomgå en ukes intensivkurs om «klandestin virksomhet». Fortet var slett ikke det eneste stedet for opplæring. Men fra begynnelsen av 70-årene var det nok et av de viktigste, kanskje det aller viktigste.

År ut og år inn ble «kandidatene» hentet inn til ukekurs, stadig nye kandidater. Sjelden eller aldri mer enn fire-fem. Unntaket fra denne regelen representerte de såkalte Argus-kursene. Her kom kanskje så mange som tjue personer i Argus-nettet for

å delta på kurs. Argus er, som tidligere beskrevet, et førstelinjennett som skal varsle om hvordan fienden rykker fram under en invasjon. Det er med andre ord et kommunikasjonsnett som er ulikt de andre nettene.

Argus-agentene var basepersonell fra de ulike stasjonene som skulle finpusse og fornye kunnskapene sine.

Kursdeltakerne ble alltid hentet inn fra høyst ulike distrikter. Slik ble sjansen for at de skulle kjenne hverandre fra før, redusert til et minimum. Hit kom de, en personalsjef i Norsk Hydro, trafikksjefen i Trondheim, en forretningsmann fra Kirkenes, en direktør fra Falconbridge i Kristiansand og en entreprenør og HV-entusiast fra Oslo.

I to-tre år hadde hver enkelt av dem gått på gress, uten engang å vite at de hadde blitt sirklet inn for å bli en mulig agent i Stay behind-systemet. Følgelig visste de heller ikke at de hadde blitt håndplukket av en talentspeider i distriktet eller miljøet. I løpet av disse årene skulle talentspeideren vurdere om kandidaten holdt mål, politisk, moralsk, personlig. Etter at «prøvetiden» var over og Overvåkingspolitiets betrodde folk hadde gjort sin sjekk, var det opp til Stay behind-sjefen sammen med talentspeideren og en annen erfaren Linge-mann å trekke konklusjonen.

Den erfarne Linge-mannen Gunnar Bjålie dro ofte rundt i landet under dekke av å være selger for Elektrolux. Det var ikke få hotellrom han demonstrerte støvsugere på, for så å ta en utvalgt, invitert person til side etter at det hele var over. Personen ble informert. Han hadde passert nåløyet. Da tok det sjelden lang tid før kandidaten ble innkalt til kurs på fortet.

Det vanlige opplegget var å møte på et avtalt sted i Oslo, uten annen beskjed enn at oppholdet ville ta en uke. De fra den sentrale staben i Stay behind som hentet den potensielle agenten visste hvordan han så ut, og hentet ham med bil på det avtalte gatehjørnet. Så bar det ned til fortet. Det var nesten alltid en han. Kvinner var og er det få av i dette kryptiske systemet.

Så langt var prosedyren for opphenting av kandidatene solid klandestint, «underjordisk». Men etter et par timers kjøretur

endte de altså opp gjennom en og samme sluse, opp den smale veien forbi Tjøme Radio, opp til hovedporten, så inn gjennom porten etter at vaktmester Sverre Ruud eller andre på vakt hadde sjekket at alt var i orden.

Men å lage et sikkert og desentralisert opplegg for frammøte for så å sende de dypt hemmelige agentkandidatene inn gjennom en og samme høyst sentraliserte sluse, må ut fra enhver sikkerhets-ABC kalles dårskap. Den KGB-mann som hadde bestemt seg for å holde øye med fortet en ukes tid for å se hva slags virksomhet som egentlig ble drevet her, kunne skaffe seg en rik fangst ved hjelp av en brukbar telelinse og god tålmodighet. For terrenget og løvskogen rundt fortet var nærmest for en invitasjon å regne for en tålmodig «turgåer» eller «fugleelsker».⁵

Vel inne på fortet fikk deltakerne dekknavn. Hver enkelt skulle vite minst mulig om de andre. Så satte instruktører fra forsvaret, fra andre deler av e-tjenesten eller Overvåkingssentralen i gang med sine kurs. Politiske foredrag om Sovjetunionen, kommunismen og KGB, overlevelsesteknikk og klandestin virksomhet var blant gjengangerne.

Skyteøvelser inngikk også i enkelte kurs. Men det var i første rekke for dem som skulle rekrutteres til sabotasje- og geriljanettet.

På kveldstid ble agent-kandidatene tatt godt vare på. Utsøkte middager med indrefilet og dyre viner. Utover kvelden gratis whisky og andre drikkevarer uten restriksjoner.

Etter at ukekurset var over, var rutinen siste kvelden at et par av instruktørene tok enkelte agenter til side. Som oftest var det et par erfarne karer fra Overvåkingssentralen. Om Erik Næss og Ørnulf Tofte var til stede, tok de seg alltid av den slags «business». Ikke bare var de populære forelesere på fortet. De tok også vare på sine overvåkingsinteresser og knyttet kontakter med enkelte agenter for eget bruk.

– Her ble enkelte agents oppdrag nærmere spesifisert. Både hvordan han skulle kontaktes, og ikke minst hva slags lokale forhold han skulle innrapportere, forteller en veteran som har hørt og sett mye av det som har foregått på Torås fort.⁶

– Offisielt er det jo blitt sagt at Stay behind-systemet skal ligge i ro i fredstid. Men det er en sannhet med store modifikasjoner. For skal systemet kunne forberede seg på hvem som blir venn og fiende i en krig, må de også avklare i fred hvem som kan havne på venn- eller fiendeside. Dette er for så vidt naturlig. Men dermed oppstår en rekke «gråsoner» i rapportarbeidet. Hva er det som dreier seg om strengt strategisk arbeid for krig? Og hvor ender det hele opp i politisk kartlegging og rapportering? Er det å sende inn rapporter til Overvåkingssentralen om suspekter, mistenkelige eller upålitelige nordmenn og andre personer i lokalmiljøet uproblematisk for en tjeneste som er underlagt den militære e-tjenesten?

Spør veteranen. Han har solid bakgrunn for egne meninger og spørsmål. Torås fort er en del av denne bakgrunnen.

Fortsatt peker kanonmunningene ved Torås fort ut mot Ytre Oslofjord. Fortsatt ligger våpen og ammunisjon i enorme mengder inne i fjellknausenes store hulrom. Fortsatt er det begrenset virksomhet på fortet.

*

Siden begynnelsen av 70-årene har Torås fort på Tjøme blitt brukt som senter for å utdanne agenter i Stay behind-systemet. Som regel har fire-fem håndplukkete personer deltatt på ukekurs.

Veteraner fra Overvåkingspolitiet har vært faste og populære forelesere på kursene. De tok også vare på sine overvåkingsinteresser og knyttet kontakter med enkelte agenter til eget bruk.

Inne i fjellknausene er det enorme lagre med våpen, ammunisjon, sprengstoff og annet utstyr. Her er også skytebaner. Flateinnholdet inne i fjellet er større enn hundre store OBOS-leiligheter.

Her er store mengder sprengstoff, ammunisjon og annet utstyr fra de gamle dumpene blitt ødelagt.

Israel Krupp

Denne sommervarme junidagen i 1973 ligger Gudbrandsdalen badet i sol. Lågen flyter rolig forbi Vinstra, Hundorp, Ringeby, Fåvang, Tretten, Øyer og ut i nordenden av Mjøsa ved Lillehammer. Turister passerer en og annen saktekjørende bonde på traktor. Dalen døser. Verdens fredeligste plett.

En stor stasjonsvogn med gardiner i vinduene svinger av hovedveien ved Hundorp og glir opp mot Tofte gård. Et følge med israelere befinner seg i bilen, to av dem sitter i forsetet. Snart møter de en mindre bil. Israel Krupp sitter bak rattet. Bonden på Tofte gård er på vei ned i bygda, med Oslo som mål. Men da han ser de to i forsetet på den store stasjonsvogna, skjønner han at dette er det israelske følget som kvelden før meldte sin ankomst. Da hadde en kvinne ringt og spurt etter «farmer Krupp». Hun hadde sagt at de kom direkte fra Israel og at de ville besøke ham.

Israel Krupp snur og drar tilbake til gården. Her venter israelerne på tunet. Krupp er en middels høy, kraftig kar som beveger seg med vuggende gange fram mot de ankomne. Under det kraftige, grå håret åpner det grovskårne ansiktet seg i et bredt smil. Han håndhilser på hver enkelt, og ber dem inn i våningshuset.

*

Hva som siden skjedde, kan intet levende vitne berette om i dag. Den eneste som har gitt sin versjon er Israel Krupp, nesten femten år senere.¹ Og det er en noe merkelig beretning. Krupp fortalte at han hadde blitt urolig etter telefonen kvelden før besøket. Men han syntes ikke at han kunne avvise dem, forteller han. Dagen etter fikk han likevel kalde føtter og bestemte seg for å dra til Oslo. Det var da han møtte stasjonsvogna på vei opp til gården.

– Jeg kunne jo ikke være feig. Jeg snudde.

Men hva var det så israelerne ville? Ifølge Krupp ga de ingen forklaring på det.

– Men jeg skjønte hele tiden at det var noe de ville, at de hadde noe på hjertet. Og det var trivelige folk. Jeg tilbød dem å overnatte, men det kunne de ikke. De skulle treffe noen på Birkebeineren i Lillehammer senere på dagen. De dro, og jeg har aldri hørt fra dem igjen.

Dette var i det hele tatt et besøk som neppe ville fortjent en historisk fotnote om det ikke hadde vært for skuddene som falt en måned senere i Lillehammer. 21. juli ble marokkaneren Ahmed Bouchiki skutt ned og drept av israelske Mossad.² Da kom plutselig israelsk besøk kort tid i forveien hos Israel Krupp på Hundorp i et helt annet lys. For tilfeldig var det ikke at gårdbrukeren bar navnet Israel, at han var norsk jøde, forsvarsvenn og Israel-venn.

Derfor var det – i ettertid – naturlig å tenke at dette israelske besøket til Krupp noen få uker før Lillehammer-drapet kunne ha noe med udåden å gjøre.

Skjønt interesse, det tok altså svært lang tid før besøket ble en offentlig sak. Nesten femten år tok det før saken havnet i avisspaltene. Like mange år etter at seks av Mossad-teamets medlemmer var blitt arrestert og ti hadde klart å flykte fra landet, inkludert han som løsnet skuddene. Og vel tretten år etter at fem av de arresterte hadde blitt dømt til relativt korte fengselsstraffer. Men da saken endelig kom i spaltene, kom den ikke lenger enn til lokalavisa.

Ifølge Krupp fikk han – pussig nok – aldri noe svar på hva is-

raelerne ville. Like pussig er det at han følte uro og fikk kalde føtter da han visste at de skulle komme på besøk. Hvorfor?

Nesten femten år etter koblet Krupp selv dette merkelige besøket sammen med drapet på Lillehammer kort tid senere:

– Jeg har aldri vært i tvil om at de israelerne som besøkte meg sommeren 1973 hadde noe med drapet på Ahmed Bouchiki å gjøre.

Etter at skuddene hadde falt på Lillehammer, ringte Krupp til Oslo for å si fra om besøket og om den mulige sammenhengen det kunne ha hatt med drapet.

– Jeg ringte Forsvarsstaben, og meldte fra.

Det må sies å være et merkelig sted å melde fra om en drapsmistanke. Aviser spør da også hvorfor han ikke i stedet meldte fra til politiet?

Krupp: – Jeg er ikke ansatt i politiet.

Hva skyldtes så denne hans forkjærlighet for forsvaret? Hva lå bak hans merkelige rapportering til forsvarets ledelse og ikke til politiet? Kunne det skyldes en sammenheng mellom det israelske besøket og udåden på Lillehammer en måned senere? Eller var årsaken Krupps gamle refleks, hans nære forhold til forsvaret? For ikke å snakke om hans intime forbindelser med forsvarets hemmelige tjeneste? Fortsatt er det ikke mulig å fortelle hele sannheten verken om besøket på Hundorp eller om norske hysj-tjenester på noen måte ga assistanse til Mossad-kollegaer.

Derimot er det klart at Israel Krupp har vært en verdifull mann for Mossad i Norge. Samtidig viste han en varm fedrelandskjærlighet for Norge. Han pleide også et nært forhold til den militære etterretningstjenesten.

Og et spesielt nært forhold hadde han til Stay behind. Krupp var en av den hemmelige hærens viktigste støttespillere i Norge. Han var både en del av systemet og en del av Stay behinds nærmiljø. Å fortelle Stay behinds historie uten å berette om Israel Krupp ville derfor være som å sette opp et hus på bare trekvart grunnmur.

Hvem var han så, dette merkelige mennesket der oppe på Hundorp i Gudbrandsdalen? Som klarte å holde seg unna ram-

pelyset praktisk talt hele sitt liv? Bare en mindre del av livet hans har det til nå vært mulig å grave fram. Men den er desto mer interessant.

Familien kom østfra. Bestefaren var soldat under den russiske tsaren. Om oppveksten fortelles det lite, bortsett fra at han var fra beskjedne kår. På 30-tallet dukket han opp som habil fotballspiller. Så dyktig var han med lærkula at han fikk spille landskamp mot Sverige i juni 1930. Som indre venstre hadde han æren av å sørge for ett av Norges tre mål.

Så kom krigen. Israel Krupp måtte flykte til Sverige, og gikk inn i de norske troppene der. Snart fikk han kureroppdrag inn i Norge. Flere ganger ble han bedt om å utføre viktige oppdrag for en av Arbeiderpartiets sentrale lederskikkelser, Martin Tranmæl. Dette var en forbindelse som skulle komme godt med etter krigen.

Sommeren 1948 dukket så Krupp opp i en «helseleir» for unge jødiske jenter og gutter. Det skjedde like etter at staten Israel var proklamert 14. mai. Tilfeldige turgåere som passerte leiren, ble i alle fall fortalt at dette var en helseleir. Aktivitetene utfoldet seg på en slette i Bærum, ikke langt fra Skui. Her var en rekke norske militærtelt satt opp rundt Jødisk Ungdomsforenings hytte.

I virkeligheten var «helseleiren» en militær treningsleir for jødiske kvinner og menn mellom 17 og 45 år.³ Flere av deltakerne kom fra oppsamlingsleire i utlandet, personer uten hjem og land. Noen få kom fra Norge. Arrangøren var Haganah, den jødiske undergrunnshæren i Palestina som hadde kjempet for en egen jødisk stat – mot britisk kolonimakt og ikke minst mot Palestinas arabiske innbyggere.

Til sine nære og betrodde forbindelser kalte Krupp leiren ved Skui for «Utdanningscenteret».

Det var Krupps gode og sentrale venner i Arbeiderpartiets ledelse som hadde gjort leiren mulig, ikke minst Martin Tranmæl, Haakon Lie og Trygve Bratteli. Det var ikke tilfeldig at Tranmæl var den første Ap-leder fra Youngstorget som besøkte den nye staten Israel.

Våpen og annet utstyr til leiren var lånt ut fra Jegerkompaniet, Infanteriregiment 2 (IR-2), som den gang holdt til på Akershus festning.

Det har tidligere vært hevdet at avtalen om «Utdanningssenteret» ble inngått mellom enkelte i forsvaret og Haganah – uten at den norske regjering visste om det. Men blant de få gjenlevende kildene som kjente det hemmelige opplegget nærmest fra innsiden, hevdes det at regjeringen hadde godkjent det hele.⁴

Men var dette senteret egentlig noe mer, noe viktigere og langt mer eksklusivt enn en leir som skulle skaffe våpenkyndige rekrutter til den nye israelske hæren?

En veteran med store kunnskaper om det nære samarbeidet hevder at senteret slett ikke handlet bare om våpenopplæring. Det var på mange måter starten på det som snart skulle bli Israels mest kjente hemmelige tjeneste med operasjonsfelt i utlandet, Mossad – eller Institusjonen for etterretning og spesielle oppdrag. Det hevder i alle fall denne veteranen, en person som bør vite hva han snakker om.⁵

Dette stemmer godt overens med hva Krupp i 1979 fortalte en av Stay behinds veteraner og en av de første sjefene for Blue Mix-nettet, nå avdøde Gunnar Bjålie. Kursene og våpenopplæringen ved Utdanningssenteret i Bærum tok sikte på «å skolere unge jøder for spesielle oppdrag».⁶

I så fall betyr dette at rekruttene som fikk sin våpenopplæring ved Skui, var en del av den første kjernen i det nye Mossad. At de kom fra leire i mange og ulike land, kan også være en indikator på at rekruttene ble håndplukket. Allsidige kunnskaper om Europa ble sikret allerede i starten.

Dersom dette viser seg å være riktig, dreier det seg ganske enkelt om en sensasjon. Det ville bety at personer i den aller innerste sirkelen av arbeiderpartiledere i Norge har en viktig historisk «aksje» i Mossad. Dette ville kaste nytt lys over det uvanlig tette forholdet mellom Israels og Norges sosialdemokratiske ledelse i så mange tiår. Fra norsk side har Haakon Lie og Jens Chr. Hauge uten tvil vært nøkkelpersonene i dette samspillet.

Dette ville også forklare hvordan det kunne være et så uvanlig tett og fortrolig forhold mellom en norsk jøde på Hundorp i Norge og sentrale ledere i det israelske arbeiderpartiet, Mapai. Først og fremst dreide dette seg om landets statsminister i 60- og 70-årene, Golda Meir.

På sin enkle, selvfølgelige måte bekreftet Israel Krupp dette nære forholdet mellom Golda Meir og ham selv senhøstes 1973:

- Har du hørt om Israel Krupp? spurte Stay behind-sjef Sven Ollestad den ferske altmuligmannen i E-14, Frank Siljeholt.

- Ikke det, nei. Ollestad smilte, akkurat slik en kunne forvente det når han fikk mulighet til å demonstrere sine forbindelser med «særdeles viktige personer» overfor en fersking i tjenesten.

- Han er norsk jøde, en meget viktig mann, fortsatte Ollestad.

- Han er en meget viktig støttespiller for vår avdeling. Du skal snart få treffe ham.

Samtalen var over. Snart var bilen med sjåfør og sjef på vei fra Grønlandsleiret med kurs for Oslo sentrum.

- Vi kaller ham bare Ivar, understreket Ollestad. Mer var ikke å si om den saken.

På et hjørne i Rosenkrantz gate ba Ollestad sjåføren stanse, og åpnet døra. En tett og kraftig, gråhåret mann, kledd i jakke, rutete sportsskjorte og litt side bukser steg inn.

Gjensynet mellom de to var hjertelig, sjåføren ble raskt presentert. Så startet turen, rundt og rundt i byens gater. Samtalen løp lett som den gjør mellom fortrolige. De snakket om dumpene, og utstyr til dumpene, om plassering. Om likt og ulikt i tjenesten. Om enkelte sensitive e-forhold. Krupp ga en rekke interessante opplysninger om forholdene i Israel. Det var tydelig at han var særdeles godt informert. Nå kunne han gi eksklusiv informasjon om Yom Kippur-krigen, også kalt Oktoberkrigen. I 1973 var Israel blitt tatt fullstendig på senga av et egyptisk lynangrep – et forsøk på å ta tilbake den israelsk-okkuperte Sinai-halvøya.

Som den mest selvfølgelige ting på jord sa Krupp plutselig, som en forklaring på hvorfor han visste så mye:

– Golda og jeg snakker ofte sammen. Ofte ringer hun hver dag. Hun formidler informasjonen fra blant annet Moshe Dayan.

Dayan var Israels forsvarsminister, mannen som ble kjent over hele verden for sin svarte «sjørøverlapp» over høyre øye.

«Golda og jeg snakker ofte sammen.» Ordene festner seg for livstid i sjåførens hukommelse. Denne «Ivar» var sannelig litt av en kar. At han var en «meget viktig støttespiller», var neppe noen overdrivelse, tenkte sjåføren.

Så tok kjøreturen slutt. De to herrene steg av, med restaurant Blom som neste, mer avslappende mål for dagen. På bilturen kunne de utveksle sensitiv informasjon. Så åpent kunne de ikke snakke på en restaurant.⁷

Det var neppe tilfeldig skryt Krupp serverte i E-14-bilen den dagen. Han hadde så mye og gjorde så mye at skryt hadde han ikke særlig behov for, selv om han nok var kjent for å være stor i kjeften av og til.

Enkelte andre veteraner som lærte Krupp å kjenne, bekrefter at ingen annen nordmann hadde så nært forhold til Golda Meir som Hundorp-bonden. Den eneste som spilte i samme divisjon, var Haakon Lie.

Dette var en viktig forklaring på at norsk e-tjeneste ofte var bedre informert om forhold i Israel og Midtøsten enn andre lands tjenester, til og med bedre enn CIA. For Krupp hadde slett ikke bare et godt forhold til Stay behind og Sven Ollestad. Om trent hver gang han var i byen, og det var ikke sjelden, tok han en tur innom Platous gate 14-16. Ikke sjelden var det Arbeiderpartiet og tjenestens dyktige Trond Johansen han skulle slå av en prat med.⁸

I 1973 ledet statsminister Golda Meir personlig den eksklusive ledergruppen som styrte Operasjon Guds vrede. Operasjonen ble satt i verk etter at palestinske Svart September hadde aksjonert mot israelske idrettsmenn og -kvinner under sommer-OL i München 1972.⁹ «Guds vrede» skulle være et svar, en

systematisk hevn, for tapte israelske liv i München. Framtredende palestinske representanter, talsmenn, intellektuelle over hele verden, især i Vest-Europa, skulle likvideres. 21. juli 1973 var turen kommet til den mannen som Mossad trodde var Al Fatahs og Yasir Arafats sikkerhetssjef, Abu Hassan Salameh. Men skuddene på Lillehammer drepte i stedet Ahmed Bouchiki.

Hva Israel Krupp visste om Lillehammer-likvidasjonen er fortsatt et spørsmål uten sikkert svar. Sikkert er det derimot at skulle overhodet noen person i Norge ha visst om operasjonen på forhånd, måtte bonden på Hundorp være en av ytterst få.

Dette var i sannhet en meget viktig mann. Men i forhold til Stay behind var han neppe viktig fordi han hadde et så nært forhold til Israel. Den viktigste grunnen var nok at han spilte rollen som «grossist» for E-14. Han leverte kort sagt konfeksjon og andre sivile effekter til dumpene landet rundt.

Krupp kjøpte også en nedbrent eiendom på Hundorp og bygde opp Tofte gård. Etter hvert startet han med hønseri, skogsdrift, hester og fiske og jakt i eiendommene oppe på fjellet. Da han kjøpte gården, skal han ha sagt de bevingede ord: «Jeg vil dyrke Norges annen etasje.»

Krupp var allerede skilt fra sin første kone Lilly da han kjøpte gården. Det hører med i Krupps lange livsløp at deres eneste sønn døde bare sju år gammel mens de var i Sverige under krigen.

Krupp kjøpte en del bygårder og boliger i Oslo, blant annet i Ebbells gate. Også på andre måter var han aktiv på hovedstadens boligmarked. Blant annet kunne han i 1965 yte e-tjenesten stor hjelp da staben flyttet inn i nytt hovedkvarter i Platous gate 14-16. Da opptrådte han som mellommann og leide lokaler rundt hovedkvarteret.¹⁰ Hensikten var å få ut eller hindre at andre fremmede leietakere slo seg til i nærheten av e-tjenestens bastion.

Krupp eide også Oslo Linsømfabrikk, som han startet ganske tidlig. Likeså en konfeksjonsfabrikk som produserte skjorter på Hundorp. På toppen av det hele monterte og solgte han den

svenske støvsugeren Ultra. Kort sagt, allerede få år etter krigen var Krupp en høyst rastløs og geskjeftig herre på varemarkedet.

Men særlig mye penger virket det aldri som Krupp tjente på alt det han drev med. Krupps juridiske rådgiver gjennom mange år, advokat Einar Wellen, uttaler:

– Krupp var en snill mann, men med et sterkt temperament. Med stor bekjentskapskrets. Økonomien hans var til tider høyt oppe, lavt nede til andre tider. Det virket som pengene brant i lommene hans. Han måtte kjøpe et eller annet. Så gikk det bra en stund, siden nedoverbakke.

Det var nok «Ivars» leveranser av konfeksjon, uniformer, sivile klær og andre effekter til Stay behinds dumper som skaffet ham sikrest inntekter.¹¹ Utstyret kom dels fra egne fabrikk-er. Dels kjøpte Krupp store varepartier fra Brødrene London og solgte videre til E-14.

Hvorfor hadde Israel Krupp et så tillitsfullt, og innbringende, forhold til nettopp Stay behind-systemet?

Det spilte nok en stor rolle at han under krigen fikk et nært forhold til en så sentral lederskikkelse i Arbeiderpartiet som Martin Tranmæl. Dette fungerte åpenbart som en døråpner til resten av den indre Ap-kretsen. Etter krigen oppsto det for eksempel ganske raskt et positivt og nært forhold til en annen viktig person i Arbeiderpartiet, sekretær Haakon Lie.

Det spilte nok også en viss rolle at han kom ut av krigen med kapteins grad. Med sine gode forbindelser, bakgrunn i forsvaret og som aktiv forretningsmann pekte han seg ut som en viktig ressursperson for den hemmeligste av alle tjenester, Stay behind-hæren. Fra tidlig på 50-tallet var han med og bygde opp Stay behind. Senere CIA-direktør William Colby deltok for øvrig også i en Stay behind-øvelse i Krupps skogsterreng. Det var i 1951 mens Colby var stasjonert i Stockholm. At CIAs representant allerede tidlig deltok i en øvelse i Krupps hjemlige trakter forteller i klartekst hvor sentral posisjon – i eller utenfor Stay behind – Krupp må ha hatt.

Enkelte mener at han var Rock-kaptein. Andre tror han var talentspeider og ressursperson for Stay behind, at han altså sto

utenfor, men bidro sterkt til å bygge opp systemet.

Det mest sannsynlige er at han var med i systemet nesten helt fra starten av.¹²

– Jeg husker at jeg i 1954 ble invitert opp på Tofte gård på Hundorp for å være med i et jaktlag. Her deltok også tre-fire kjente personer fra næringslivet. Det var godt kjent at jeg hadde store ressurser på grunn av rederivirksomheten min, forteller tidligere skipsreder Hans Otto Meyer.

– Vi jaktet både vel og lenge, og førte siden hyggelige samtaler over leirbålet. Siden, etter en tid, fikk jeg en henvendelse fra mannen som tydeligvis eide gården og som arrangerte jaktlaget. Da fikk jeg vite at dette var Israel Krupp. Jeg ble spurt om jeg ville være med i det nye beredskapsarbeidet, i Stay behind.

Det gikk opp for meg at den langvarige jakten nok var stelt i stand for å se hvordan vi som var invitert med, fungerte under forholdsvis krevende forhold.

Det var altså Israel Krupp som rekrutterte Hans Otto Meyer til Stay behind-hæren.

Men det ser ut til at Krupp, sammen med sentrale lederskikkelser, snart fant ut at han burde «fase ut» sitt innside-engasjement. Kanskje var grunnen Krupps nære forhold til Mossad. Om dette ble kjent, ville det skape komplikasjoner. Fra da av deltok han med kanskje enda større kraft fra utsiden – som talentspeider, ressursperson og «grosserer», først og fremst for Rock, sabotasje- og geriljanettet.

Nå var ikke Krupps forhold til tjenesten uten problemer. At han etter få år kom på kant med Hans Otto Meyer fordi skipsrederen ikke ville låne ham noen millioner for å få ham ut av en pengeknipe, betydde neppe så mye.¹³ Viktigere var det nok at Krupp i første halvdel av 70-årene forsøkte å oppnå et mer direkte forhold mellom Mossad og Stay behind i Norge. Dette oppfattet «Knut», som da var nestkommanderende, som et utidig framstøt. Det skapte konflikter en tid. Men ikke større enn at Ollestad holdt kontakten med Krupp, og snart sørget for at den på ny ble tett og solid.¹⁴

25. oktober 1991 døde 83 år gamle «Ivar». Han ble minst 33 år eldre enn hva han hadde regnet med – og sagt til venner i 1953. Det året lot han seg feire både stort og flott på Hotel Continental i Oslo. 45 år skulle ikke gå upåaktet hen. Da enkelte av hans nære venner spurte hvorfor han til de grader feiret dagen, bemerket han: – Jeg regner ikke med å bli femti.

Det var ikke slik at han fryktet at døden skulle innhente ham på grunn av sykdom. Årsaken var at han skulle ut på et farlig oppdrag. Sammen med en amerikansk oberst skulle han inn på et territorium som var okkupert av Sovjetunionen. Krupp spilte med andre ord aktivt på flere av de hemmelige arenaene.

Men overleve oppdraget som ble gjennomført på midten av 50-tallet, det gjorde han. Ganske mange år senere fortalte han til en av sine venner:

– Slapp jeg levende fra dette oppdraget, så hadde jeg lovet meg selv å drikke en hel flaske cognac på styrten. Det gjorde jeg – i Bodø – da vi kom tilbake.¹⁵

Dette var muligens første oppdrag av det slaget, men ikke det eneste.

Da han ble begravet på den jødiske kirkegården ved Østre gravlund i Oslo, var det svært mange prominente ledere fra de hemmelige tjenestene til stede. Blant de svartkledde eldre menn var også daværende seksjonssjef i e-tjenesten, Trond Johansen, og den tidligere Stay behind-sjefen Sven Ollestad.

I et halvt århundre var Israel Krupp en viktig støttespiller for e-tjenesten, særlig den hemmelige hæren. Det fantes, og finnes, flere andre ressurssterke støttespillere. Men at Krupp nok var den mest originale, kan det neppe herske tvil om.

Til syvende og sist var nok likevel de utenlandske tjenestene CIA og MI6 de kreftene som hadde størst innflytelse på det norske Stay behind-systemet. Men denne innflytelsen skapte også konflikter. Så skarp var konflikten med MI6 i 70-årene at det hele endte med en «frysperiode» på fire år.

*

Hundorp-bonden Israel Krupp var en av den hemmelige hærens viktigste støttespillere i mer enn førti år.

Israel «Ivar» Krupp var blant annet storleverandør av konfeksjonsutstyr til de første dumpene.

Krupp hadde et svært nært forhold til Israels tidligere statsminister Golda Meir.

Krupp var sannsynligvis en av Mossads aller viktigste menn i Norge.

Den såkalte «helseleiren» som ble holdt ved Skui i 1948, var ikke bare et utdanningssenter for unge jøder som ville ha militær opplæring. Mye tyder på at senteret i virkeligheten var ett av flere tiltak for å etablere Mossad. Senteret skulle utdanne for «spesielle operasjoner».

I konflikt med MI6

E-sjef Johan Berg er ikke den typen som bruker mange og store ord når viktige meldinger og direktiver skal gis. Direkte, kort, uten å heve stemmen. Det er Bergs stil.

Han sitter på sjefskontoret i hovedkvarteret i Platous gate. Vi skriver året 1970. Han kaster et blikk på klokka. En erfaren offiser skal plasseres for å løse en viktig oppgave. Og som ventet, presis ti sekunder før offiseren skal møte hos Berg, banker sekretæren på døra. Hun melder at den besøkende venter. Berg vinker bydende, la ham komme inn.

Presis på sekundet går offiseren inn, hilser militært, men avslappet, og blir bedt om å sette seg. Han er major av militær rang. Han lyder dekknavnet «Knut». Han er en kortvokst, rakrygget, mørkhåret mann, tydelig vant med å opptre som leder. Rolig, bestemt. Den som ser godt etter, aner også at mannen må ha en lun humor og glimt i øyet.

«Knut» vokste opp i Finnmark og gjorde tjeneste allerede fra tidlig i 50-årene i ulike deler av forsvaret. Lenge var han stasjonert langs grensa til Sovjetunionen som E & S-offiser (etterrettings- og sikkerhetsoffiser) i forsvaret. I 1967 avslørte han Selmer Nilsen fra Bakfjord som Sovjet-spion. Nilsen hadde helt fra 1949 gitt sine sovjetiske oppdragsgivere opplysninger om militære forhold i Nord-Norge. Han hadde også sendt beskjed østover om de amerikanske spionflyene U-2 som kom til og fra Bodø flyplass. Men i 1967 møtte han sin banemann. «Knut»

hadde vist seg som en tålmodig systematiker og taktiker. Noen ville si at han var sta, andre at han var utholdende. Men alle som kjente ham var enige om én ting: Han var en dyktig feltoffiser.

For dette arbeidet opplevde «Knut» å bli høyt dekorert.

Det er med andre ord ikke tilfeldig at e-sjef Berg har håndplukket «Knut» til denne nye og viktige jobben. «Knut» har allerede fått et signal om at han skal bort fra den vanlige e-tjenesten i hovedkvarteret. Her har han tjenestegjort de to siste årene. Han skal overføres til en av e-tjenestens underavdelinger, E-14. «Knut» skal bli nestkommanderende i den hemmelige hæren. Nestsjef i avdelingen for den hemmelige okkupasjonsberedskapen. For styrkene som skal styre operasjonene bak fiendens linjer.

E-sjef Berg mønstrer offiseren. Så kommer direktivet, klart og direkte:

– Din oppgave blir å skaffe orden på visse forhold. Du skal sørge for at avdelingen får en bra opplæring. Og ikke minst, du skal sørge for at Stay behind gjenvinner sin nasjonale kontroll.

«Knut» tar imot ordren med stoisk ro. Kanskje hadde han ventet at det var nettopp dette Berg var ute etter. Berg er ingen reddhare. Han vet hva han vil.

Etter litt småprat er møtet over. «Knut» er klar for å flytte over til «Forskningsinstituttet» ved den britiske ambassaden på Frogner. I første omgang som nestkommanderende. Mye tyder på at han siden er tiltenkt rollen som sjef etter Sven Ollestad.

*

Bergs ord var neppe bare en marsjordre for «Knut».¹ De kunne vanskelig tolkes som noe annet enn et ønske om at Stay behind skulle ledes på en noe annen måte enn Sven Ollestad hadde gjort. Yrkesoffiseren fra Rogaland hadde tatt over i 1957. Mange hadde lært å sette pris på mannen og syntes han passet godt til jobben. Men enkelte syntes nok at han hadde en viss hang til å strebe oppover. De mente han trivdes best i selskap

med direktører og andre VIPer. Men viktigere enn det: Mange mente at Ollestad var blitt for probritisk. De følte nok at de mange kursene, møtene og mottakelsene i Portsmouth, London og andre steder hadde satt sitt preg på ham.

Det er en kjent sak verden rundt at en sterk hemmelig tjeneste i en stormakt ikke nøyer seg med å samarbeide på lik linje med den tilsvarende tjenesten i et lite land. I alle fall ikke dersom det lille landet befinner seg innenfor stormaktens interessesfære. Oversatt til norske forhold betyr det at særlig CIA og MI6 ikke bare har samarbeidet med norske tjenester. De har også forsøkt å skaffe seg innflytelse ved å penetrere – infiltrere – tjenestene. De har bygd opp egne nett. Og de har skaffet seg et ikke ubetydelig antall agenter og informatører i Norge.

At MI6 hadde oppnådd et nært og tillitsfullt forhold til Ollestad, er det ingen tvil om. Neppe noen ville finne på å kalle ham britenes mann. Til det var rogalendingen altfor selvstendig. Men probritisk var han. Nesten til det irriterende, ville nok en del av hans kollegaer si. De syntes han burde skjerme tjenesten bedre – også mot penetrering fra allierte tjenester.

I løpet av sine knappe fire år i Stay behind fikk «Knut» erfare at det ikke er noen spøk å utfordre sterke krefter.

Snart oppdaget han at alle viktige opplysninger om de norske nettene i Stay behind ble oppbevart ved hovedbasen i Wales og reservebasen i USA. Hvert år gikk det rapport om alle nettene til hovedbasen. Nettlederne i Rock, Lindus og Blue Mix sendte rapporter direkte til basen i Wales, ikke til den norske ledelsen.

Det var heller ikke gjennomført noen egen norsk sikkerhetsjekk av radiooperatørene ved de to basene i utlandet.

Og om «Knut» hadde trodd at det norske Stay behind-systemets hovedbase i Wales var ledet av nordmenn, måtte han raskt skifte tro. Hovedbasen i utlandet for det norske Stay behind var kontrollert og ledet av britene.

«Knut» fikk en sterk mistanke om at den britiske basen kunne aktivere de norske nettene uten at norske myndigheter visste om det. Mye tydet på at britene kunne sette i gang både etterretningsnettet og sambandsnettet på egen hånd.

Han ventet ikke lenge med å fortelle sine forbindelser i MI6 hva han mente om dette systemet. Hans krav om at Stay behind skulle være en selvstendig tjeneste under full nasjonal kontroll, ble mottatt både med overraskelse og sterkt negative reaksjoner.

E-sjef Bergs ord om at den nasjonale kontrollen måtte gjenvinnes, var med andre ord ikke tomme fraser. Om denne kontrollen noen gang har eksistert fullt og helt, er et spørsmål som kan diskuteres. Men at kontrollen var svak i 1970, er mange som har gjort tjeneste i Stay behind sentralt, enige om.

Ikke bare fikk «Knut» erfare hvor sterk kontroll MI6 og til dels CIA hadde over det norske Stay behind. Snart fikk han også bryne seg mot en annen fremmed tjeneste, israelske Mossad. Mossad prøvde å få delta med egne offiserer i en klandestin Stay behind-øvelse hvor blant annet ubåtoperasjoner utgjorde en viktig del. Slike øvelser har ofte fulgt et fast mønster. Agenter er blitt plassert et sted i Nord-Norge, for så å bli hentet ut av det fiktive «fiendelandet» med ubåt. Mossad hadde fått støtte til å delta fra dem som skjøttet forbindelsene med utenlandske tjenester i e-tjenesten. Men «Knut» sa nei. Han mente at dette ville krenke det norske Stay behinds uavhengige status.

Så ble «Knut» oppsøkt av Israel Krupp fra Hundorp – mannen som etter hvert viste seg å være Mossads kanskje fremste mann i Norge. Krupp hadde helt fra starten et nært forhold til de norske tjenestene. Han var også leverandør av utstyr til dumpene og hadde et godt forhold til sentrale ledere i e-tjenesten, også i E-14. Trass i disse gode kontaktene ønsket åpenbart Krupp å skaffe seg et godt forhold til den nye nestsjefen. Han visste nok også at «Knut» kunne bli den nye sjefen i Stay behind. Men også denne gang var «Knut» klar i sine meldinger, noen ville si sta. Han ønsket ingen spesiell kontakt med Krupp. For i praksis ville dette bety at «Knut» etablerte en delikat forbindelse med en mann som hadde en vel tett kontakt med Mossad.²

Også andre spørsmål bidro til å skape en viss strid mellom «Ola» og «Knut». Ollestad ønsket tidlig at hans nye nestsjef

skulle ta over kontakten med en av de private gruppene som fortsatt drev overvåking og etterretning. Men «Knut» mente at det ville være galt å samarbeide med en gruppe som førte sin egen krig og som i realiteten brøt norsk lov.³

Det tok ikke lang tid før enkelte ledere lenger oppe i systemet begynte å reagere. De likte ikke den kursen Stay behinds nest-sjef hadde slått inn på – uansett hvor mye han handlet i tråd med e-sjef Bergs ord. Men mange på lavere plan i tjenesten som oppdaget hva han sto for og gjorde, satte pris på hva de hørte og så.

I 1973 kjølnet forholdet mellom den norske nestsjefen og MI6 noen ekstra grader. Det skjedde da Ollestad og «Knut» skulle delta på den hemmelige NATO-konferansen om «uortodoks krigføring». Hvert år ble en slik konferanse om Stay behind avholdt i Brussel. I løpet av dette møtet var det tydelig at MI6 ville løse problemet de hadde fått i og med at «Knut» kjørte Stay behind med fastere tøyler. Et «fortrolig» møte var planlagt mellom den norske sjefen og nestsjefen for Stay behind og to representanter for MI6. Stramme muskler skulle løses opp, på britisk vis. Den som har opplevd britisk kurtise, vil vite at britene kan strekke seg langt og tilby mange privilegier – bare du er villig til å bli en del av kretsen. Men før «Ola» og «Knut» dro fra Oslo, hadde den nye e-sjefen Reidar Torp gitt dem en klinkende klar ordre. De skulle ikke diskutere norsk etterretning og Stay behind mens de var i utlandet. Slike diskusjoner fikk en føre hjemme, i planlagte former. Da britene ble fortalt at nordmennene ikke ønsket å møte dem under møtet i Brussel, ble de ganske oppbrakte. De tolket nok dette som en uvennlig handling. Dette innledet en fire år lang «frysperiode» mellom britene og det norske Stay behind.⁴

Under reisen hjem til Oslo forsøkte Ollestad å motivere «Knut» til å fortsette samarbeidet med britene. Men nestsjefen aktet ikke å kompromisse. Noen ville si han var prinsippfast. Andre ville mene han var en sribukk. Uansett – han fulgte opp e-sjef Bergs ord.

I slutten av mars 1973 leverte han en rapport om sitt syn på

norsk Stay behind og den britiske og amerikanske overstyringen av systemet. Det gjorde han etter en samtale med forsvarssjef Folke H. Johannessen. Forsvarssjefen var klar: Skriv rapport, skriv hva du mener.⁵

«Knut» skrev rapporten og sendte den i ett eksemplar til e-sjef Reidar Torp, som hadde tatt over etter Berg.⁶

Nestsjefen fikk støtte også fra Torp. Rapporten ble sannsynligvis tatt alvorlig av mange andre høyere sjefer. Men av grunner som det har vært vanskelig å skaffe innsikt i, fikk ikke rapporten noen synlige konsekvenser. Bergs ord om at tjenesten måtte gjenvinne sin nasjonale kontroll hadde ikke lett for å trenge gjennom oppover i systemet. «Knut» fant sannsynligvis at tiden ikke var moden. Derfor valgte han å forlate Stay behind frivillig. Siden fortsatte han sin militære karriere i Nord-Norge.

Skismaet som var skapt mellom norsk Stay behind og MI6 ble ikke uten videre skrinlagt. Det tok flere år før forbindelsene ble «normalisert». I 1977 var tiden moden for aktivitet av gammelt, «normalt» slag. Da ble fire nordmenn fra Stay behind invitert over til Storbritannia. Som ventet ble de behandlet som grever av det britiske vertskapet. Men oppholdet forløp ikke uten dramatikk.⁷

*

Ved inngangen til 70-årene var daværende e-sjef Johan Berg bekymret for det norske Stay behind-systemet. Han mente det var blitt for avhengig av britiske MI6. Den daværende nestsjefen ble beordret til å sørge for at systemet gjenvant sin nasjonale kontroll.

Dette førte til en betydelig konflikt mellom den norske Stay behind-ledelsen og MI6. En «frysperiode» varte fra 1973 til 1977.

Stay behind-sjefen Sven Ollestad var en selvstendig og sterk sjef. Men han var sterkt probritisk og ønsket å unngå konflikten.

Da nestsjefen oppsummerte sin kritikk i en rapport, fikk han støtte fra den nye e-sjefen Reidar Torp. Likevel førte ikke kritikken til synlige endringer. Nestsjefen følte at tiden ikke var moden, og forlot Stay behind frivillig.

I 1977 dro en norsk Stay behind-delegasjon til Storbritannia. Forbindelsene ble på nytt «normalisert».

Farlig spill i Sør-England

1977. Våren er kommet til Hampshire. Isle of Wight demper vindene fra Kanalen og Atlanterhavet, og sender en mild sørlig bris inn over Portsmouth og det sørengelske landskapet omkring. Tvers overfor Portsmouth ligger Gosport. Et område som kanskje kan kalles en by, men som bærer sterkt preg av militære aktiviteter. Gamle festningsvoller, garnisoner og nye avanserte installasjoner som strutter av antenner, forteller om stedets strategiske posisjon i forsvaret av Sør-England. Og det sier også noe om Storbritannias militære kontroll med Den engelske kanal og porten til Atlanterhavet. Historie og nåtid lever side om side. Portsmouth og Gosport er viktige baser for Royal Navy og Royal Marines. Men slett ikke alt dreier seg om havet.

Nesten helt ytterst på Gosport ligger Fort Monckton. En militær installasjon av nyere dato, bygd på et gammelt fort, som virker utilnærmelig. Mot landsiden er det sikret av fem meter høye gjerder med piggråd øverst. Det er under permanent oppsikt av vaktposter og varslingsapparat. Mot sjøsiden ser det tilsynelatende uskyldig ut, men voktes av den mest avanserte sikringsteknologi som kan skaffes – over og under vann. Store og lett synlige skilt roper sitt «DANGER». De varsler om militært område hvor kun autorisert personell har adgang. Uvedkommende «keep away». Med hilsen Ministry of Defence.

Inne på området kan det skimtes lave kaserneliknende bygninger. De fleste er i to etasjer og er omkranset av jordvoller og

beplantning som hindrer nærmere innsyn. Spør en folk langs veien hva dette er for noe, trekker de bare på skuldrene og rister på hodet. Én svarer «militære greier – hysj, hysj» og legger til at det enkelte dager høres kraftige smell fra eksplosjoner inne på området.

Denne vårmorgen står fire nordmenn rundt en engelskmann som er i ferd med å demonstrere en sprengladning til bruk i sabotasjeaksjoner. Det er Finn Kirkestuen, Steinar Østgaard, Odd Didriksen og Frank Siljeholt. Den militær-staute engelskmannen, nordmennene kaller ham Old Joe, har nok blitt ekspert på det han nå skal lære nordmennene, helt andre steder enn ved skrivebord og teoretisk instruksjon. Hans sabotasjekunnskaper stammer fra «real experience». Omstendelig forklarer han hvordan den spesielle sprengladningen skal gjøres klar, hvor den skal plasseres, og effekten av den. Han er tydelig overbevist om at han nå gir nordmennene verdifulle kunnskaper som nesten ingen andre har. I alle fall ikke i Norge.

Ingen av de fire har hjerte til å fortelle ham at det de nå har fått demonstrert, er noe de for lengst har lært. Klargjøring og bruk av en såkalt plateladning tilhører deres barnelærdom i det norske Rock-nettet. De vet like godt som Old Joe at dette er et riktig djevelsk sabotasjeverktøy.

*

For de britiske tjenestene er Fort Monckton svært viktig. Dette er nemlig det engelske utdanningssenteret for personell i sikkerhetstjenester og klandestin virksomhet. Kort sagt en skole for personer som skal ut i høyst varierte hemmelige oppdrag, hjemme som ute.

Men det er altså ikke bare engelskmenn som får sin opplæring i Fort Monckton. Opp gjennom tidene har mange utlendinger fått innføring i britisk ABC og videregående pensum i overvåking og etterretning. Så også nordmenn. Med ujevne mellomrom har små delegasjoner dratt over hit. Ikke minst har

det norske Stay behind-systemet trukket veksler på britisk gjestfrihet.

Skjønt gjestfrihet og gjestfrihet. Jovisst har det britiske vertskapet gjort stor stas på norske venner. Enkelte ganger er de sågar blitt behandlet som krøsuser. Men i denne ofte så kyniske hemmelige tjeneste-verden blir lite eller ingenting gjort uten at vertskapet forventer solide gjenyttelser. Noen gjenyttelser kan til og med være av den karakter at de ville skape politiske stormkast her hjemme om de ble kjent mens sporet fortsatt var ferskt – for ikke å si hett.

Så også denne gangen i 1977. Oppholdet på Fort Monckton hadde nemlig en dobbelt hensikt.¹

Den ene var at nordmennene skulle få oppdatert en del kunnskaper som de så kunne bringe videre til Stay behind-agentene i Norge. Den andre hensikten var nok noe de ikke var mentalt forberedt på. De skulle forberedes på å spille en høyst spesiell rolle i en større britisk øvelse som skulle holdes over hele Sør-England. Hele det engelske sikkerhetssystemet skulle settes i alarmberedskap. Fra MI6 og MI5.² Fra politiet, fra militære avdelinger.

Scenariet var at IRA-agenter var på vei inn i området for å foreta aksjoner.³ Det ble snart klart for de norske Stay behind-folkene at det var *de* som var utsett til rollen som IRA-agenter. To av dem skulle opptre som IRA-markører – som det heter på øvingsspråket.

Deres oppgave var å trenge inn i området, gjennomføre en sabotasjeaksjon mot et strategisk viktig anlegg og så trekke seg ut. Det engelske sikkerhetssystemet skulle spore opp IRA-agentene, overvåke dem slik at de kunne avsløre så mye som mulig om seg selv og mulige lokale hjelpere, hindre dem i å gjennomføre sabotasjeaksjonen og så gå til arrestasjon.

Da øvelsen først var i gang, kom de engelske sikkerhetsfolkene raskt på sporet av «IRA-agentene», de ble nøye overvåket og fotografert.⁴ Til syvende og sist endte øvelsen uavgjort. I praksis betydde dette at de norske «IRA-terroristene» klarte å «sprengte» målobjektet: Pumpstation Testwood. Det påstås at

«sprengingen» var svært så profesjonelt, rett ut sagt mesterlig utført. Engelskmennene klarte på sin side å arrestere dem under flukten.

Men dette var en arrestasjon som ikke var udramatisk. De norske Stay behind-folkene ble stoppet i en veisperring av engelske politifolk. Det viste seg at de var utkommandert *uten* å få vite at det var en øvelse. De var på tå hev og jaktet på ekte IRA-agenter. Da bagasjerommet i bilen med de norske turistene – som de utga seg for – ble ransaket, avslørte politiet en stor bag fylt med sabotasjeutstyr. Og det som ved første øyekast kunne se ut som en uskyldig klessnor var i virkeligheten sprengladninger. De engelske politifolkene var tydelig nervøse. Anstrengt minespill var signaler gode nok til at nordmennene skjønnte at de engelske politifolkene slett ikke var informert om hva slags personer de hadde stanset i veisperringen. Ved synet av det som lå i bagasjerommet utløste de sikringene på sine skarpladde våpen. Det lå ulidelig spenning i lufta der de sto ved veisperringen på den stille sideveien, ikke langt fra Southampton.

Nordmannen som hadde kjørt bilen skjønnte at nå, nå var det ikke lenger tid og rom for argumenter om at de var helt vanlige norske turister på biltur i Sør-England. For ikke å provosere fram en reaksjon fra politiets stedlige sjef førte han forsiktig og tydelig hånden opp i den ene brystlomma. Her lå papirene som ville bevise at «IRA-terroristene» egentlig var norske markører i en sikkerhetsøvelse. Men til og med den demonstrativt tydelige håndbevegelsen ble møtt med hevete maskinpistoler og fingre som krummet seg sterkere rundt avtrekkeren. Da nordmannen likevel fikk ta opp og vise fram papirene, pustet alle lettet ut da situasjonen ble avklart. Hvem som var mest lettet, forteller ikke historien noe om.

De norske «IRA-agentene» ble så sluppet videre slik at de andre som var med i øvelsen også skulle få anledning til å prøve å fange dem. Men denne gangen kom de seg ned til kysten uten å bli anholdt flere ganger. Der ble de plukket opp av hurtiggående gummibåter. Så ble de brakt ut til en motortorpedobåt som lå og ventet et stykke fra kysten. Dermed var øvelsen slutt.

Den hadde vært langt mer nervepirrende for de to nordmennene enn de kunne ha forestilt seg på forhånd.

Det lå muligens erfaringer og kunnskaper i denne operasjonen som kunne være nyttige for det norske Stay behind-systemet. I alle fall var den en gjentjeneste for de gangene MI6 hadde stilt opp på øvelser i Norge som fulgte norske opplegg og scenarier. Men det sentrale spørsmålet er om norske Stay behind-folk skal og bør opptre som markører i en britisk sikkerhetsøvelse. Skal de på toppen av det hele – uansett syn på IRA – opptre som «IRA-terrorister» i en slik øvelse? Er det akseptabelt for norsk Stay behind-personell å stille opp i et britisk-irsk oppgjør? Det norske Stay behind skal ligge i ro i fredstid, heter det offisielt. Er det i sin orden at norsk Stay behind-personell må opptre som IRA-markører – så sant det skjer i utlandet? Neppe.

Hadde virkelig Stay behind-sjef Sven Ollestad mandat til å la norske borgere og offentlige tjenestemenn spille rollen som IRA-markører for engelsk sikkerhetstjeneste? Hadde han virkelig politisk eller tjenestemessig ryggdekning for dette?

Det skulle vise seg at det ikke var siste gang norsk Stay behind var innblandet i britisk kamp mot IRA. Det hadde ikke gått mer enn tre-fire år før det brygget opp til noe som nærmest må kalles et opprør innad i E-14. Da spilte nettopp spørsmålet om overstyring og en altfor sterk britisk innflytelse i det norske Stay behind en sentral rolle.

*

Utdanning og trening gjennom øvelser har spilt en viktig rolle i Stay behind-arbeidet. Mange delegasjoner med norske Stay behind-folk har dratt til Sør-England og Fort Monckton for å lære mer.

Det er her det britiske utdanningssenteret for personell i sikkerhetstjenestene og klandestin virksomhet begynner seg.

Det faktum at norsk Stay behind-personell deltok som IRA-markører i en stor britisk sikkerhetsøvelse, må kalles et politisk overtramp. Det er her snakk om militære befalingsmenn og offentlige tjenestemenn som benyttes til å løse svært betente oppgaver.

Opplegget blir ikke mindre betent om norske politiske myndigheter i sin tid godkjente dette og liknende «rollespill» for norsk Stay behind-personell.

Opprøret

Den grå og ugne vinterdagen knuger Oslogryta. Det er som om været er i tvil og ikke riktig kan bestemme seg for hva det skal bli til. Det er ikke mange kuldegradene, men for dem som går langs fortauene utover Grønlandsleiret, kjennes det råkaldt. En bitende sno driver rundt hushjørnene og trenger gjennom ytterklærne. Snøen kommer like mye fra snøkantene mellom fortauet og gata som ovenfra. Fortauet er som vanlig dårlig ryddet – gammel som ung balanserer mellom issvuller og saltet sørpe. Beinbrudd og forstuinger lurar rundt hvert hushjørne. Legevaktten bortest i Storgata har nok en stor dag.

Inne i hovedkvarteret til Stay behind, på hjørnet av Grønlandsleiret og Platous gate, hersker en underlig stemning. Tonen er mer dempet og anstrengt enn vanlig. Uvisshet og undring preger de fleste av dem. Sjefen, oberstløytnant Sven Ollestad, har tatt sin beslutning og gitt sin ordre: Den nasjonale sikkerhetskode som kan utløse hele Stay behind-nettet, skal utleveres til MI6. De aktive og intense protestene fra hans nærmeste medarbeidere blir feid til side av et eneste argument: «Vi må stole på våre allierte . . . »

De fleste av Stay behind-staben bivåner det som foregår med forbauselse og ubehag. Som offiserer opplever noen dette som om de blir fratatt den egentlige kommandoen over sine soldater, det føles som et nederlag. Og som lojale tjenestemenn opplever de det som en handling de egentlig ikke har rett til å gjen-

nomføre uten politisk godkjenning.

Filene med sikkerhetskodene blir lagt ned i en attachékoffert av metall og med kodelås. Et skotskrutet stofftrekk i grønt og rødt blir trukket utenpå kofferten – som en slags kamuflasje for det topp sensitive materialet den inneholder.

Idet Leif Egil Bye, sjefen for Argus-nettet, bærer kofferten ut av døra, høres stille sukk fra dem som bivåner handlingen. Noen av dem spør hverandre: «Gadd vite hva forsvarsministeren hadde sagt om han visste dette . . . ?» Alle lurte på om sjefen har myndighet til alene og suverent å gjøre det som nå blir gjort. Noen lurte på om forsvarssjefen og e-sjefen har godkjent avgjørelsen. En av de ansatte, som ennå husker hva som ble sagt i Stortinget et par år tidligere under Meyersaken, vil vite om statsministeren har godkjent dette opplegget – det som nå blir båret ut av døra i den skotskrutete kofferten, adressert til MI6 og CIA.

Finn Sverre Kirkestuen er en av dem i Stay behind-staben som undrer seg sterkest. I hodet hans romsterer tvil, undring og trass.

*

Den vinterdagen Kirkestuen så den skotskrutete kofferten forsvinne ut av døra, hadde han vært knyttet til Stay behind-staben i om lag fire år. Førtifemåringen fra Grünerløkka i Oslo hadde gjort en bemerkelsesverdig militær karriere. Mange spådde ham en enda lysere framtid i det norske forsvaret. Om alt hadde utviklet seg normalt, og Kirkestuen hadde vært villig til å fire på sine prinsipper og kapitulere ved skjebnens korsveier, ville få ha blitt forbauset om han hadde blitt både oberst og mer til. Men skjebnen og begivenhetene ville noe annet.

Som niåring, i de hektiske og glade frigjøringsdagene, opplevde Finn Kirkestuen det norske fallskjermkompaniet i en oppvisning på Grønlands Torg. Da bestemte gutten seg. Han skulle bli militær og hoppe i fallskjerm. Og slik ble det – viljesterk som han er. Etter artium ble det befalsskole, Hærens krigsskole og

Stabsskolen. Og militær tjeneste rundt omkring i landet – spesielt i Nord-Norge. Han likte den landsdelen, menneskene, naturen. Og han visste at der kunne han få de militære utfordringene som pirret hans engasjerte og aktive natur. Han ville være med på å utdanne og forberede norske gutter til å bekjempe fienden der det krevdes mest. I små enheter, i den kalde, harde vinteren, dekket av naturen og terrenget, helst bak fiendens linjer. Klatre i stupbratte fjellvegger, hoppe i fallskjerm. Han ble spesialist i ukonvensjonell krigføring, det som vanligvis forbindes med Special forces. Han kunne de teknikkene som USAs Green Berets og de engelske SAS-styrkene benyttet seg av. Han lærte av dem – og de av ham. Under Falklandskrigen benyttet de engelske commandoavdelingene seg av hans konsept for taktiske troppeforflytninger med helikopter.

Kirkestuens formelle militære karriere stoppet ved hovedinstruktør og nestkommanderende ved Hærens Jegerskole. En av de tøffeste og mest krevende posisjonene i det norske forsvaret. Før han forlot Jegerskolen, satte han bumerket sitt på et nytt og viktig innslag i politiet. Sammen med sjefen og hovedinstruktøren ved Politiskolen utarbeidet han konseptet for den nå så velkjente Beredskapstroppen, en politienhet som settes inn mot terrorist-anslag og i akutte situasjoner hvor ytterliggående vold og skytevåpen er inne i bildet. Han deltok også i ledelsen av de første kursene som mannskapene i Beredskapstroppen gjennomgikk og høstet stor anerkjennelse for den jobben.

Så kom ordren: «Kaptein Kirkestuen skal melde seg for oberstløytnant Ollestad, FO.»

I 1976 ble Kirkestuen knyttet til staben i Stay behind, under Sven Ollestad's ledelse. Stillingsinstruksen, som ikke eksisterte på papiret, var noe uklar, men han skulle være en slags nestkommanderende, kontorsjef og instruktør. Mange oppfattet nok stillingen som en «kronprinsposisjon» – for Ollestad nærmet seg pensjonsalderen. Kanskje skulle Kirkestuen bli «kronprins» i Norges mest hemmelige forsvarsenhet. En enhet hvor den klandestine kulturen var findyrket og skulle leves opp til

hver dag. De som var ansatt der, levde i hemmelighetenes verden tjuefire timer i døgnet – også i fredstid.

På etterretningssjefens organisasjonskart sto enheten plassert i Seksjon D, betegnet som avdeling E-14. Men de aller fleste som jobbet i e-tjenestens hovedkvarter i Platous gate, ante ikke hva som skjulte seg bak den betegnelsen. Og de færreste hadde evne til å gjette. Enda færre gjettet riktig.

I ettetid kan det reises spørsmål om ikke Finn Kirkestuen og E-14 ble en utilsiktet kulturkollisjon – med sterke konsekvenser. Kollisjonen ble særlig kraftig mellom Ollestad og Kirkestuen. Men det var Ollestad som «egenhendig» hadde plukket ut Kirkestuen, og slik sett var han selv skyld i kollisjonen.

Konfliktene som vokste fram i E-14, ble også forsterket av generasjonskløften – i erfaring og alder. Sjefen, Sven Ollestad, og et par-tre andre var Linge-folk, andre var Milorg-karerer fra krigens dager. I alder lå de en generasjon eller så foran Kirkestuen. Ollestad hadde vært med fra begynnelsen av 50-årene og vært sjef i nær tjue år da han rekrutterte Kirkestuen. Mange i staben var blitt «husmenn» – de hadde vært på «bruket» nesten fra starten av. De hadde for lengst vent seg til å leve på utsiden av det ordinære norske samfunnet. Dagligdagse replikker blant dem kan illustrere det: «Dette er så hemmelig at ikke engang statsministeren kan få vite om det.» Eller: «Lover og regler kan vi ikke bry oss om – vi kan ikke følge dem likevel.» «Vi spør ingen . . .» Lederstilen til Ollestad var paternalistisk, og han var sterkt anglofil.

Kirkestuen kom fra en helt annen kultur og tid. Han hadde ikke krigens erfaringer. Kanskje med ett unntak nær; da han som sju-åtteåring lekte på hjørnet av Olaf Ryes plass, bare noen få meter fra kafeen på hjørnet Markveien og Sofienberggata der Gestapo likviderte Milorg-mannen Gregers Gram.

Det konvensjonelle forsvaret i fredstid fungerte helt annerledes og ofte motsatt av den uortodokse stilen han møtte i Stay behind-hovedkvarteret. Han var lært opp til respekt for norske lover og regler, orden og kontroll, planer og reglement. Han

hadde lært at forsvaret ikke er til for egen del, men for landet – og landets øverste myndighet er regjeringen og Stortinget. Norge er med i NATO og har gode og sterke allierte, men det er Stortinget og regjeringen som styrer forsvarspolitikken. Denne «læren» satt godt fast i Kirkestuens bevissthet, og han preket den både høyt og ofte for unge soldater.

Kirkestuen hadde også med seg en personlig ballast som i E-14 bar ved til bålet. Den korrekte offiseren er kompromissløs, sta, stridbar og ukjent med begrepet «taktisk retrett» på det personlige området. Noen ville nok derfor velge å kalle ham en stribukk. Et ekstra moment av den klassiske typen kunne også ha spilt inn. Paternalistiske ledere liker ikke å kjenne «ilden» og entusiasmen fra sterke, dyktige og populære underordnede. Det truer autoriteten og herskerskapet.

Men det var slett ikke Kirkestuen som startet det hele – det som til slutt kan betegnes som et opprør. Da han kom inn i Stay behind-kontorene i Grønlandsleiret, hadde det over år bygd seg opp et trykk. Det var en oppsamling av likt og ulikt; fra misnøye med lønns- og arbeidsforhold til mer prinsipielle og vesentlige saker om Stay behind-systemets opplegg. Kirkestuen ble katalysator for dette trykket. Dette ble forsterket av at det var sjefen, Ollestad, som hadde bedt Kirkestuen om å ta fatt i klagemålene og ankepunktene som verserte rundt kaffekoppene mann og mann imellom.

Som saksbehandler fikk Kirkestuen i oppdrag å lage en framstilling som kunne sendes til høyere myndigheter. Det hører med til bildet at kaptein Kirkestuen aldri kjørte med lav profil. Han ble også en slags tillitsmann i E-14. Han avanserte til formann i fagforeningen, NTL avd. 68. Dette er den såkalte Pampeforeningen for høyere statsfunksjonærer og ikke minst enkelte på sjefsnivå i e-tjenesten.

Etter hvert ble det for mye for Ollestad. Finn S. Kirkestuen ble beordret vekk fra Stay behind-staben. Ollestad ville ikke ha opposisjon og stridbarhet. Han ønsket ro og lydighet i sin nærhet. Men Kirkestuen lot seg ikke feie av banen uten å ha fullført det oppdraget han hadde fått.

Det skjebnesvangre notatet datert 27. januar 1981 stilet til forsvarsministeren og stemplet «Selektivt strengt hemmelig» var ikke noe spontant dokument.¹ Bak det lå en lang prosess. Den startet lenge før Kirkestuen kom inn i E-14. Han var i staben vel tre år før det første utkastet så dagens lys. Og det tok nesten to år til før notatet var ferdig bearbeidet. Underveis la han fram flere utkast for kollegaene. Det han skrev, var kvintessensen av det han hadde fanget opp gjennom lange diskusjoner og samtaler i staben. Disse ble kombinert med hans egne observasjoner, opplevelser og erfaringer som han etter hvert hadde fått i den nøkkelposisjonen han hadde. Derfor var det både naturlig og problemfritt at alle i staben skrev under. Alle unntatt sjefen. Leif E. Bye, mannen med kofferten, skrev også under – men bemerket at han var uenig i formen! Dermed ga han, som en av veteranene, en ekstra autorisasjon til det *saklige* innholdet i notatet.

I notatets innledning blir to sentrale problemstillinger tatt opp. Det ene er en klassisk problemstilling for klandestine tjenester, at de kapsler seg inn i seg selv, med en stadig økende avstand til det som skjer av utvikling i samfunnet, politisk og teknologisk. Slike systemer lever i en konstant fare for å bli seg selv nok og ignorante i sin holdning til alt utenfor. Det handler snarere om en ubevisst dynamikk enn om bevisste holdninger. I forlengelsen av dette følger den andre problemstillingen: Hvor mye visste de, og hva var godkjent av de politiske myndighetene i Norge? At disse to viktige problemstillingene sto sentralt i Stay behind-staben og at Kirkestuen fanget dem opp, var i utgangspunktet et sunnhetstegn.

For øvrig er notatet redigert som spørsmål til forsvarsministeren – med kommentar. Det første spørsmålet dreier seg nettopp om politisk styring og kontroll. Notatet ble skrevet i 1981, og det eneste som finnes av politiske direktiver er et PM fra 25. oktober 1948, det vil si fra Stay behind-systemets barndom. Det ble utstedt av Jens Chr. Hauge, som da var forsvarsminister.² I tillegg finnes et direktiv fra NATO/SACEUR.³ Disse direktivene var blant de dokumentene som var introduksjonsles-

ning for Kirkestuen da han kom til E-14 i 1976. Han fant ingen andre direktiver eller dokumentasjon som kunne indikere at overordnede politiske myndigheter hadde vært inne i bildet. At han ble satt til å utarbeide et forslag til direktiv *fra* politiske myndigheter til E-14, fant han noe paradoksalt. Det måtte bli et direktiv hvor de som skulle utstede det ikke ante hva saken egentlig dreide seg om. Og han som skulle utforme det, kunne ikke ane hvilke prinsipielle premisser utstederne ville legge til grunn. Direktivforslaget måtte bli et «blindebukkarbeid» og rant selvfølgelig ut i sand.

Det var heller ikke foretatt noen politisk evaluering av den situasjonen Jens Chr. Hauge ga direktiver for i 1948, kontra den sikkerhetspolitiske og militærteknologiske utviklingen i 1981 – 32 år etter. Hvorfor? Saklig sett kunne det i alle fall ikke finnes argumenter for at det sikkerhetsmessig var mer naturlig å la Jens Chr. Hauge utstede direktiver for en av landets mest hemmelige virksomheter enn at Rolf Hansen, Thorvald Stoltenberg, Odvar Nordli og Gro Harlem Brundtland skulle gjøre det.

Det er sannsynlig at Ollestad i begynnelsen av 1980 fikk en melding fra e-sjefen som satte fart på dette. Forsvarsminister Stoltenberg var i januar på besøk i e-tjenestens hovedkvarter.⁴ Blant de temaene som ble berørt, var okkupasjonsberedskapen. Det ble da klart for Stoltenberg at denne virksomheten bygde på et notat fra Jens Chr. Hauge i 1948. Til det repliserte Stoltenberg at det kanskje var en idé at notatet ble oppdatert. E-sjef Jan Ingebrigtsen påla så Ollestad å vurdere hva som burde inn i et nytt direktiv.⁵ Dette pålegget traff midt i den diskusjonen og uroen som hersket i E-14.

Kirkestuen og hans kollegaer i Stay behind-staben satte her fingeren – bevisst eller ubevisst – på et av demokratiets vanskeligste dilemmaer i forhold til de hemmelige tjenestene. I et demokrati kan en ikke ha så totalt hemmelige tjenester at de holdes skjult for demokratiets øverste politiske organer. Så «perfekte» hemmelige tjenester kan bare eksistere der det *ikke* er demokrati.

Riktignok vaket et slags kontrollutvalg rundt e-tjenesten og

dermed E-14, men det lå på embetsmannsnivå.⁶ Utvalget gikk i alle fall ikke inn på de operative sidene av virksomheten eller vurderte spørsmålet om politisk kontroll og styring. Utvalget var mest opptatt av administrativ og budsjettmessig kontroll. En gang i året hadde de en hyggelig tur til agentsenteret, Torås fort. Antakelig var kontrollutvalget under innflytelse av prinsippet «need to know» – det åpnet ikke for noe innsyn i dybden.

Kirkestuen skriver, og hans kollegaer underskriver på det:

«Den eneste egentlige kontroll som har eksistert i alle år er den selvpålagte kontroll og dype lojalitetsfølelse overfor denne spesielle type arbeid som hver enkelt involvert har utvist.»

Det som ikke står med rene ord i notatet, er selvfølgelig tvilen om hvorvidt den selvpålagte kontrollen og dype lojalitetsfølelsen var i ferd med å slå sprekker. «Sprekkene» lå i den skotskru-tete kofferten som skulle til MI6. Derfra var veien kort til CIA.

Hva lå egentlig i denne kofferten? Det kan være grunn til å repetere: Det norske Stay behind-nettet var en okkupasjonsberedskap. Den skulle aktiviseres om fienden satte seg fast i landet. Aktivisering og ordregiving skulle skje fra en base i Storbritannia, nærmere bestemt i Wales. Om dette ikke var mulig skulle det skje fra en base i USA. Dette skulle gjøres av den norske Stay behind-ledelsen og i forståelse med den norske politiske og militære ledelse – i eksil. Kontakten med det illegale nettverket i det okkuperte Norge skulle skje pr. radio. Telegrafistene i Stay behind-nettet var systemets livline. De hadde nitid øvet inn frekvenser, sende- og lyttetider, koder og alt som hørte til faget. De var på det strengeste instruert til å neglisjere enhver sending som ikke inneholdt den såkalte «nasjonale sikkerhetskoden». Det kunne være et bestemt ord, bokstav, tall eller liknende som bare nettlederen og hans agenter kjente til. Lå ikke denne koden i sendingen, skulle det tolkes som at fienden eller utenforstående hadde koblet seg inn på radiokommunikasjonen. Koden

var også lagt inn for at de allierte og de nære samarbeidspart-
nerne MI6 og CIA ikke skulle aktivisere og styre det norske
Stay behind-nettet bak ryggen på den norske ledelsen og over
hodet på norske politiske og militære myndigheter.⁷ I dette lå
det også en sikring mot misbruk av et apparat som *kunne* akti-
viseres og settes inn i for eksempel en politisk situasjon.

Men det var ikke bare spørsmålet om nasjonal styring og
kontroll som befant seg i hodet på dem som hadde protestert
sterkest mot at den nasjonale sikkerhetskodeen skulle utleveres.
Det var også et annet mareritt som spøkte i bakhodet. Risikoen
for at det norske Stay behind-nettverket skulle komme innenfor
rekkevidden av KGB og de sovjetiske Spetnaz-styrkene økte.
Marerittet lå i den muldvarp-infiltrasjonen som KGB hadde
lykket med i England.⁸ Ingen, ikke engang engelskmennene
selv, regnet med at alle muldvarpene var utryddet. Den topp-
hemmelige organisasjonen i Norge ville være en riktig godbit
for dem. Den første Stay behind-sjefen, Alf Martens Meyer, var
helt overbevist om at Kim Philby, som hoppet av i 1963, var ori-
entert om det norske Stay behind-nettet, selv om han ikke kjen-
te de vesentlige detaljene, agentenes identitet og utløsningsme-
kanismene.⁹ Martens Meyer priste seg lykkelig over at han og
Evang hadde nektet de allierte den typen informasjon. Hvorfor
Ollestad brøt med denne kodeksen, fikk ingen i Stay behind-
staben noen fornuftig begrunnelse for. Handlingen var kort og
godt ubegripelig.

Notatet grep også fatt i organisasjonsmessige svakheter som
mange mente fantes i opplegget. Flere var opptatt av at Stay
behind-organisasjonen lå innebygd i det militære apparatet og
figurerte som E-14 på et militært organisasjonskart. Det var en
farlig svakhet. Det ville gi KGB en flyng start i arbeidet med å
spore opp organisasjonen. Bedre ble det ikke av at mange som
tjenestegjorde i ledelsen, lå inne i det militære beordringssyste-
met. Det siste betydde at det etter hvert ville bli en del «blind-
gjengere» rundt om i de ordinære militære avdelingene som
hadde tjenestegjort i Stay behind. De satt inne med kunnskaper

som KGB ville sette mye inn på å presse fram – om de kom i nærheten av dem. På toppen av det hele hadde Stay behind-hovedkvarteret blitt plassert vegg i vegg med etterretningstjenesten i Platous gate. KGB-agentene kunne bare stille seg på hjørnet av Grønlandsleiret og Platous gate og følge godt med i trafikken på fortauet.

Historisk finnes det forklaringer på at Stay behind ble en del av det konvensjonelle militære apparatet. Men det eksisterer neppe fornuftige forklaringer på at en lot det forbli der. Det kunne med litt kløkt vært gjemt i en eller annen offentlig institusjon. De militære tjenestemennene som ble rekruttert inn i Stay behind-ledelsen, måtte si farvel til sin militære karriere og være innstilt på å bli pakket bort i det sivile – om de sluttet. Organisasjonsmessig så Kirkestuen og hans kollegaer alvorlig på slike sikkerhetsmessige og operative svakheter. De mente at disse måtte tas opp til vurdering og endres.

Kirkestuen ble også mer og mer forskrekket over hvordan de store verdiene som Stay behind-organisasjonen rådde over, ble administrert og forvaltet. Hundretalls millioner av kroner var både bokstavelig og billedlig pløyd inn i organisasjonen og ned i jorda. Ikke minst våpen og sabotasjeutstyr, men ellers alt fra kokekar til narkotika.¹⁰ Uten skikkelig registrering og kontroll. Noen mente at kontrollen med de store pengemidlene mildt sagt var på kanten av det forsvarlige. Her hersket prinsippet kontant uten bilag – men ingen har noensinne påstått at muligheten ble misbrukt.

Ingen av dem som stilte seg kritisk til manglende registrering og kontroll, mente at en skulle sette opp den typen tungrodd og byråkratiske systemer som ble brukt i det konvensjonelle forsvaret. Det ville i så fall være en sikkerhetsrisiko når KGB begynte å lete etter det norske Stay behind-nettet. Men en uortodoks enhet kan også finne uortodokse registrerings- og kontrollsystemer – mente man.

I diskusjonen om organisasjonen inngikk også spørsmålene om hvor informert og forberedt regjeringsmedlemmene og andre VIPer som skulle evakueres ut av landet, egentlig var, og

burde være. Hvordan ville denne «eksport-operasjonen» fungere når den mest sannsynlig møtte et hav av uvitenhet og villrede – i en kritisk og kanskje panikkartet situasjon? Og hvordan skulle en få en miniatyr av landets politiske ledelse til å fungere raskt og effektivt i eksil? Hva med *familiene* til for eksempel forsvarsministeren og statsministeren? Hvem tok vare på dem og fikk dem ut av landet? Nære familier kunne bli delikate utpresningsobjekter for KGB, og til konstant bekymring for de nøkkelpersonene som fortrinnsvis skulle bruke hodet til andre ting enn å bekymre seg over familiens skjebne. «Det ordner seg – det vil bli sørget for» var et for vagt, svakt og tilfeldig grunnlag for Kirkestuen og flere andre i Stay behind-staben. De tenkte på forberedelser og planer på en ganske annen måte. Situasjonsbestemte improvisasjoner når fienden sto på dørstokken, hadde de liten tro på.

Kirkestuen ville ikke ha vært fagforeningsmann om han ikke hadde fått med i notatet at personellet i E-14 hadde sakkett akterut i spørsmål om arbeidsforhold, status og lønn. Personellet i en av landets mest hemmelige tjenester kunne jo ikke akkurat bruke pauker og basuner for å stå på kravene. Men selv om en jobb i E-14 utviklet seg til å bli en nærmest altoppslukende livsstil, var det også her snakk om en arbeidsplass med alt det innebærer.

Da notatet ble lagt på bordet til Stay behind-sjefen, beseglet Finn Kirkestuen sin egen skjebne. Det tok et halvt døgn før Ollestad reagerte. Da innkalte han Kirkestuen og sa i klartekst at notatet var det verste han noen gang hadde sett og opplevd. Han hadde ikke hatt blund på øynene hele natta. Han ga det råd at notatet ble trukket tilbake og saken glemt. Kulturkollisjonen slo ut i full blomst mellom Ollestad, Linge-mannen som hadde vært organisasjonens eneheriker siden 1957, og den unge robuste, aktive, sta Kirkestuen. For Ollestad betydde det begynnelsen på slutten. For Kirkestuen slutten.

Ollestad hadde selv initiert notatet ved å gi Kirkestuen i oppdrag å lage en samlet framstilling av diskusjonen og de syns-

punktene som rørte seg i Stay behind-staben. Dette oppdraget ble en bumerang. Kirkestuen tok oppdraget bokstavelig og brukte klartekst. Tydeligst kommer det fram i beskrivelsen av de organisasjonsmessige og administrative temaene. Og han fokuserer på den ubegripelige utleveringen av den nasjonale sikkerhetskode til CIA og MI6. Da Ollestad hadde lest notatet, var det kanskje ikke så rart at han ble søvnløs. Han leste det som en knallhard kritikk av seg selv, sin ledelse og sine disposisjoner. Hvilket det også var.

Kirkestuen bøyde ikke unna. Notatet var en velformulert, men usminket beskrivelse av det som rørte seg i Stay behind-staben. I sak hadde innholdet full støtte, og det var adressert til forsvarsministeren. Ollestad var kun det første leddet på tjenesteveien dit. Han ble selv nødt til å gå de få skrittene ned i Platos gate til det neste leddet i notatets vei oppover i systemet, til e-sjef, kommandør Jan E. Ingebrigtsen.

Kirkestuen var ikke akkurat heldig på det punktet. Ingebrigtsen vil neppe gå inn i historien som en av de store e-sjefene. Han var kjent som en offiser uten særlig smidighet og egenskaper for å takle slike delikate situasjoner som kom som en iskald vind inn av døra hans i februar 1981. Hadde for eksempel Ingebrigtsens forgjenger, generalen og forsvarssjefen Fredrik Bull-Hansen, sittet i sjefsstolen, ville nok historien blitt en annen.

Kirkestuen måtte møte opp hos e-sjef Ingebrigtsen, som for anledningen stilte i fulle pontifikalier. Vanligvis gikk han i sivil. Kirkestuen ble plassert i en av kontorets laveste stoler foran det store skrivebordet som e-sjefen tronet opphøyet bak. Regien for konfrontasjonen var innstudert. Kirkestuen måtte sitte i sin lave «posisjon» og vente i tjue minutter til e-sjefen fikk gjort seg «ferdig med en sak». Heller ikke den teknikken møynet Kirkestuen. Han hadde selv instruert i denne herskerteknikken – til bruk i avhør.

E-sjef Ingebrigtsen ville at notatet skulle trekkes tilbake – det var noe av det dumme og mest infame han noen gang hadde sett. Ifølge Kirkestuen lokket han med muligheter for en stilling med oberstløytnants grad – og truet med at Kirkestuens karri-

ere ville bli ødelagt og fordervet.

Men e-sjefen hogde i stein. Kirkestuen holdt på sitt. Notatets innhold var reelt og det talte på vegne av en samlet Stay behind-stab. Han ville ikke trekke det tilbake.

Neste stopp for notatet var forsvarssjefen. Derfra hørte ikke Kirkestuen noe, og det ligger et tåkeslør over behandlingen av notatet etter konfrontasjonen med e-sjefen.

Saken ble behandlet i kontrollutvalget, antakelig som en personalsak. E-sjef Ingebrigtsen laget et notat til forsvarsministeren. Innholdet er en blanding av forsvarsskrift, bortforklaring og angrep på Kirkestuens person. Ingebrigtsen påberopte seg kontrollutvalgets rolle som et forhold mellom styre og etat, hvor «styret» blir jevnlig og grundig informert . . .¹¹

Formannen i utvalget har ansvaret for å gi informasjonene videre til forsvarsministeren. Ifølge Ingebrigtsen var derfor den politiske siden av saken tatt godt vare på. E-sjefen meddelte at han hadde forklart Kirkestuen at han hadde misforstått, at hans troverdighet kunne trekkes i tvil, og at han ville skade tjenesten. E-sjefen var også opptatt av *om* det nå var slik i E-14 som Kirkestuen beskriver. Hvordan kunne *han* jobbe der år etter år uten å si noe?

Notatets kjernepunkt – at sikkerhetskoden ble utlevert til MI6 – er det vanskelig å få rede på. Noen hevder at koden er under sikker norsk kontroll i Wales. Derfor er ikke dette noen «sak». Andre hevder at når en slik sikkerhetskode er brakt ut av landet, eksisterer det ikke lenger noe som heter «sikker» norsk kontroll.

For Kirkestuen senket det seg en slags underlig stillhet over saken – både bokstavelig og billedlig. Men for krigeren Kirkestuen var «fred ei det beste». Han hadde laget et notat som var adressert til forsvarsministeren og dit skulle saken. Om han så skulle bære den dit selv.

Han fikk hjelp av NTL.¹² Det er tradisjon at når et LO-forbund ber en arbeiderpartistatsråd om noe, lytter og handler statsråden. NTL ba forsvarsminister Thorvald Stoltenberg om

å ta en samtale med Finn Kirkestuen fra E-14 om notatet han hadde forfattet på vegne av sine kollegaer og initiert av sin sjef. Stoltenberg sa ja til det. Det ble to samtaler mellom ham og Kirkestuen – på tomannshånd.

Forsvarsminister Stoltenberg tok vel imot. Han lyttet forståelsesfullt og vennlig. Men Kirkestuen følte at det var som å snakke utover et vakkert skogstjern i fin sommerskrud. Og å få svar tilbake som en mild bris som forsvinner ut i intet – uten at et løvblad rører seg. Da Kirkestuen gikk bortover korridoren i statsrådsfløyen på Huseby, hadde han en underlig følelse av tomhet, og en bestemt følelse av at han hadde snakket om en sak som ville bli borte med vinden. Notatet var en død sak. To ganger fikk han den følelsen og den andre gangen bestemte han seg: «Jeg slutter i forsvaret . . . »

I ettertid har Kirkestuen filosofert mye over *hvorfor* det gikk som det gjorde, og hvem som befant seg bak forsvarsministeren og e-sjefen. Hans teori er at Stoltenberg fikk det råd å la saken smuldre opp. Opprøret i Stay behind-staben kunne enkelt og effektivt begraves.

Og slik gikk det. Staben fikk «ny» informasjon om saken. De fikk seg forklart at de var interessert i lønninger og arbeidsmessige forhold, og ikke de problemene som Kirkestuen hadde forledet dem til å underskrive på. Presset var i gang. Budskapet forsto de. Alle underskriverne trakk sine underskrifter.¹³

Stoltenberg hadde nok også fått et vink om at Kirkestuen ikke var noe problem. Ham kunne de putte bort i en avkrok. Dessuten hadde han taushetsplikt og var en militær tjenestemann som var usedvanlig lojal mot regler og forsvaret. Når han gjorde «opprør», skjedde det innomhus.

Det hører med til historien at da notatet ble delvis offentliggjort, ble han innkalt til Oslo og bedt om å underskrive på at han ikke var kilden bak lekkasjen.¹⁴ En slik insinuasjon tok han som en personlig fornærmelse.

Notatet hadde bekreftet én ting. Sjefen, Ollestad, var kommet til veis ende. Men for at hans skjebne ikke skulle bli koblet sammen med sakene i notatet, var det best at det gikk noen tid.

Han ble reddet av gongongen. Pensjonsalderen var rett rundt hjørnet.

I april året etter gikk han av.

Kirkestuen mener i dag at rådgiveren var Trond Johansen, sjefen for e-tjenestens Seksjon D, hvor E-14 var organisasjonsmessig plassert. Johansen er en velkjent rådgiver for Arbeiderpartiets forsvars- og utenriksministre. Thorvald Stoltenberg hadde lyttet til hans råd både før notat-saken – og senere. Et ekstra moment var at Trond Johansen og Sven Ollestad ikke var verdens beste venner. Det sies at de både fysisk og psykisk har vært i strupen på hverandre, og gjort opp mellomværender på tørre nevene. At Trond Johansen har spilt den rollen som Kirkestuen tillegger ham, har det ikke vært mulig å få verifisert.

Noe i taktikken som ble brukt for å takle saken, glapp. Den eller de som ga råd, hadde ikke regnet med at Kirkestuen ville si opp og slutte i forsvaret. Så lenge han var i forsvaret, hadde de den hele og fulle kontrollen på ham. Gikk han ut, måtte de bare håpe på hans grunnfestede lojalitet. Derfor brukte stabssjefen i Forsvarets overkommando, general Svenn Hauge, en hel ettermiddag for å få Kirkestuen til *ikke* å slutte i forsvaret. Men han holdt på sitt – trass i at han følte at noe i ham ble rykket opp med hjerterota. Dette «noe» var det som hadde festet seg hos ham som niåring våren 1945 da han så det norske fallskjermkompaniet komme dalende ned på Grønlands Torg.

I dag må Finn S. Kirkestuen forholde seg til at notatet fra 1981 er blitt kjent – uten at han har medvirket til det – og til at historiens granskende lys er rettet mot det. I ettertid har han nok god grunn til å mene at notat-saken ødela mye av livet for ham.

Selvfølgeleg har en slik sak også en annen side. Men de som kunne vise oss den, har avslått en invitasjon til å gi sin versjon. En skriftlig henvendelse til Thorvald Stoltenberg med spørsmål som kan kaste et annet lys over saken og behandlingen av den, ble av Stoltenberg besvart på en underlig måte.¹⁵ Han meldte ganske enkelt at henvendelsen var oversendt forsvarsminister

Jørgen Kosmo.¹⁶ Kosmo skrev så og meldte at han hadde fått brevet oversendt fra Stoltenberg. Og svarte: «Jeg kan ikke kommentere de forhold du omtaler fra 1981, simpelthen fordi jeg ikke har kjennskap til saken.»!¹⁷ Ingen kan forlange at forsvarsminister Kosmo, som i 1981 var fagforeningssekretær i Vestfold, skal ha noen *personlig* kjennskap til en hemmeligstemplett sak i e-tjenesten på det samme tidspunktet. Men som forsvarsminister i 1995 kan han be om å få hva som helst av informasjoner han måtte ønske – fra fortid og nåtid.

Sven Ollestad ble også invitert til å gi sin framstilling av saken.¹⁸ Han har valgt å avslå å svare, og har vist til taushetsplikten.¹⁹ E-sjef Jan E. Ingebrigtsen har heller ikke ønsket å stå fram offentlig og fortelle om saken.

Kilder sier at saken framstilles som en personalsak som ble behandlet som nettopp det. Slik takles den internt i forsvarlets ledelse og av de som var i nærheten av saken i 1981 – og som nå møter den med kollektiv taushet.²⁰ Det sies at disse ansvarlige personene mener at saken ble behandlet på en skikkelig og korrekt måte. Det kan godt tenkes. Om notatet var en personalsak, er egentlig av mindre interesse – om ikke for den personen det gjaldt, Finn S. Kirkestuen. I sin ytterste konsekvens kan det hevdes at personen Kirkestuen ikke er interessant i det hele tatt. I denne sammenhengen er det *innholdet* i notatet som er av interesse. Innholdet kan ikke begraves som en personalsak og gjøres ufarlig ved subjektive karakteristikker av personen. Notatet fra 1981 inneholder en politisk sak. Det er derfor det er tatt opp her og behandlet som det.

Uansett om de ulike aktørene strides om hva saken gjaldt, tok notatet opp helt vitale spørsmål for det norske Stay behind-systemet. Mange dilemmaer og konflikter finnes innebygd i et slikt system. Særlig er konflikten mellom hemmeligholdelse og demokratisk innsyn og kontroll et sentralt spørsmål. I dette spenningsfeltet kan faren for maktmisbruk vokse fram.

Nesten ti år senere kom det for en dag at det italienske Stay behind-systemet hadde gitt rom nettopp for maktmisbruk i stor

skala. Den italienske tragedien Gladio er neppe et negativt lærestykke bare for Italia.

*

Notatet av 1981 satte et stort spørsmålstegn ved hele det organisatoriske opplegget for det norske Stay behind-systemet. En del av svakhetene ble ettertrykkelig avslørt gjennom den såkalte Meyersaken i 1978, uten at det skjedde annet enn rent kosmetiske endringer. Om ikke før, så hadde KGB fra da av et sikkert spor å arbeide etter.

Den sikkerhets- og forsvarspolitiske situasjonen og den militærteknologiske utviklingen hadde endret seg dramatisk uten at tilsvarende endringer hadde blitt gjort i det norske Stay behind-systemet. Det er grunn til å tro at en hadde et konsept som ikke ville makte den viktige oppgaven det var tiltenkt. I USA og andre NATO-land betraktet mange tidligere etterretningsoffiserer Stay behind-konseptet fra 50-årene som avleggs.

Den interne kulturen hadde utviklet seg i en retning hvor det ble mer akseptert å ignorere norske regler og lover. Ledelsen var paternalistisk og egenrådig. Den interne kontrollen var det også all grunn til å sette spørsmålstegn ved.

Forholdet til de politiske organene, særlig regjeringen, ble fullstendig neglisjert. Politisk innsyn og kontroll eksisterte ikke. Det politiske direktivet som en påberopte seg, var fra 1948. Siden den gang hadde det ikke blitt oppdatert.

Det mest dramatiske poenget i notatet er budskapet til forsvarsminister Thorvald Stoltenberg om at den nasjonale styringen og selvråderetten over det viktige Stay behind-systemet i Norge var utlevert til MI6 og CIA. Riktignok hadde disse tjenestene vært «aksjonærer» i det norske Stay behind-nettet siden begynnelsen av 50-årene. Men nå fikk de en helt annen mulighet for kontroll

og bruk. Alvoret i dette kan best illustreres av hva daværende forsvarsminister Rolf Hansen sa i Stortinget 13. desember 1978 i samband med Meyersaken.

I denne saken hadde Hansen tidligere sagt at Stay behind-organisasjonen ikke hadde noen forbindelser til CIA! Sannheten var da – og enda mer da Stoltenberg lukket øynene for Kirkestuens notat – at vel hadde Norge den daglige ledelsen av «butikken». Men eierskapet og styringsretten lå like mye, om ikke mer, i hendene på MI6 og CIA. I alle fall mer hos dem enn hos den norske regjeringen.

Da den nasjonale sikkerhetskoden ble utlevert, skapte dette også en risiko for at den kunne falle i KGBs hender.

Det som ble avdekket gjennom notatet av 1981, var en politisk skandale. Dette forsto Stoltenberg og hans rådgivere. Notatet og mannen bak det måtte nøytraliseres. Det lyktes.

I komplott mot IRA

Året er 1991. Det er en helt alminnelig augustdag på Fornebu. En høyreist atletisk mann midt i trettiårene går mot hovedhallen. Da han kommer inn, møter han umiddelbart en annen høyreist slank mann med lyst hår og gullbriller. Han er oberstløytnant i den norske e-tjenesten. De to kjenner hverandre åpenbart godt. Begge beveger seg raskt, men diskre, i retning av Café Caravelle.

Vel inne i kafeen reiser en eldre gråhåret og kortvokst herre seg fra et av hjørnebordene. Han smiler og håndhilser på dem begge, først på oberstløytnanten, deretter på atleten.

Etter en kort replikkveksling tar oberstløytnanten farvel og forlater kafeen med raske skritt. Han har fullført sitt oppdrag – så langt. Av den eldre herren har han tidligere på sommeren blitt bedt om å finne en nordmann som kan påta seg et vanskelig og politisk sensitivt oppdrag. Mannen har han funnet. Nå har han koblet oppdragsgiveren og den potensielle feltagenten. Så er det opp til disse to å se om kjemi og kompetanse holder.

Møtet mellom den eldre herren og atleten varer knapt en halv time. De stikker hodene sammen. Samtalen føres ganske lavmælt. For en erfaren feltagent er det ikke særlig krevende å stille en noenlunde riktig diagnose, her diskuteres ømtålige saker.

Og ganske riktig. Den eldre herren er ingen hvem som helst. Det er den erfarne John Venning, førstesekretær ved den britiske ambassaden i Oslo, som for øvrig hadde det norske Stay

behind-systemets hovedkvarter som nærmeste nabo i mange år før ledelsen i 1974 fant det sikrest å flytte til Platous gate på Oslos indre østkant.

Men Venning er ikke bare diplomat. Hans viktigste rolle er å representere MI5, det britiske overvåkingspolitiet. Nå er han ute i et av sine mange hysj-ærender, kanskje et av de viktigere. Etter en rekke mer personlige spørsmål vil han vite om atleten kan klare å organisere et våpentyveri fra et av forsvarets våpenlagre i Norge.

Atleten svarer ganske raskt at jo, det kan han nok. Men det vil kreve en del penger. Et våpenbrekk krever jo medhjelpere, må vite.

Atleten kjenner operasjonen som skal settes ut i livet fra før, i alle fall grovskissen. Den har han allerede fått av oberstløytnanten. Han har fått den servert av Venning.

Britene ønsker kort sagt å kompromittere den hemmelige irske hæren, Irish Revolutionary Army – IRA.

Britene mener at våpen som er blitt stjålet fra det norske forsvarets våpenlagre har havnet i hendene på IRA. Minst fire sivile personer skal ha blitt drept med slike våpen. Nå vil den britiske hysj-organisasjonen lokke IRA i en felle. Venning vil at nordmannen skal organisere et våpentyveri fra et av forsvarets lagre et sted i Østlandsområdet. (Ifølge godt informerte og sentrale kilder i forsvaret kan våpenlageret som skulle ranes, være lokalisert i Østfold.) Så skal IRA tilbys våpenkjøp på det svarte markedet. Atleten skal stå for denne delen av operasjonen. Når salget til irene er utført, skal britiske spesialstyrker slå til.

Slik ønsker britene å slå to fluer i ett smekk. De skal avsløre hvordan IRA skaffer seg våpen i Norge. Og de skal påføre IRA betydelig skade.

I Norge er Vennings samtalepartner ingen ukjent størrelse. Den 35 år gamle Espen Lie har en variert merittliste å vise til. Riktignok er trolig hans ry som eksleiesoldat sterkt oppskrytt. Hans bakgrunn i de militære rullene skyldes nok stort sett at han har vært i det norske forsvaret. Som løytnant gjorde han også tjeneste i de norske FN-styrkene i Sør-Libanon allerede i 1978.

Men mest kjent, eller kanskje beryktet, er han blitt som hardtslående pengeinnkrever. Lie spiller i torpedoenes elitedivisjon.

Likevel har han hatt få oppgjør i rettssalen. Han har bare et par dommer på rullebladet sitt. Og de dreier seg om ganske beskjedne lovbrudd. Dette er noe Venning er blitt gjort kjent med. I løpet av samtalen med Lie lar han det skinne klart igjennom at han synes dette taler til Lies fordel – som potensiell operatør i et oppdrag som skal kompromittere IRA.

Alt tyder på at det korte møtet i Café Caravelle har vært vellykket. Venning informerer sin nye norske samarbeidspartner om at han nå skal ta kontakt med sine folk i London, så skal han ta ny kontakt med Lie. Møtet skjer allerede 28. august. Også denne gang møtes de to i Café Caravelle på Fornebu. Lie får penger til en reise til London. Der skal han treffe de hysj-personene som skal legge opp den videre operasjonsplanen sammen med Lie.

10. oktober drar Espen Lie til London. Dagen etter treffer han en mann og en kvinne på avtalt sted. Planen, og mye annet, diskuteres. Alle er klare til å gå et skritt videre. Lie drar hjem igjen. Etter noen dager ringer kvinnen, og opplyser at kollegaen hennes vil ringe Lie i løpet av en uke. Så skjer, og mannen spør om Lie er klar for oppdraget. Dette bekrefter Lie. Men dagen etter ringer den samme mannen og opplyser at operasjonen må utsettes noe. Grunnen er at det nærmer seg juletider, og IRA er vanligvis svært aktive i London på den tiden.

Etter dette skjer ingenting. Den følsomme operasjonen renner av ukjente grunner ut i det store intet.

*

Denne affæren ble avslørt i november 1992.¹ Pussig nok fikk den sparsom oppmerksomhet i media. Men bak kulissene i både Forsvarsdepartementet, Forsvarets overkommando og i e-tjenesten summet det både tidlig og sent. For det er ikke hver dag at en så delikat og politisk betent hysj-operasjon blir avslørt i norske media.

Hovedspørsmålet dreide seg ikke om hva folk flest måtte mene om IRAs systematiske terrorbombing, ikke bare mot militære britiske mål, men også med uskyldige sivile som ofre. Det dreide seg om hvorvidt det er i samsvar med den norske e-tjenestens mandat å blande seg inn i den britisk-irske konflikten. Svaret er enkelt. Den militære e-tjenesten har ingenting med slike saker å gjøre.

Om noen norsk tjeneste overhodet skulle blandes inn, måtte det i så fall være den sivile Overvåkingstjenesten. Men også lederne i denne tjenesten ville nok nølt både vel og lenge før de sa ja til en slik internasjonal operasjon. Om ikke annet, så av frykt for at det skulle bli avslørt at de hadde gått med på at en leid norsk agent skulle få utføre et våpentyveri i et av forsvarets våpenlagre.

Representanter for Forsvarsdepartementet rykket hardt ut og lovet at den offiseren som var blandet inn, ville få seg en alvorlig smekk. Både mellom og på linjene ble det gjort klart at dette måtte dreie seg om et solospill, ikke et renkespill der e-tjenestens sjefer hadde godkjent oberstløytnantens kobleroppgave.

Men ikke før hadde Forsvarsdepartementet kommentert saken, så ble det avdekket at det ikke var hvilken som helst oberstløytnant som hadde koblet MI5-representant John Venning og Espen Lie. Offiseren var sjef for den norske hemmelige hæren. Sjef for Avdelingen for okkupasjonsberedskap. Sjef for det norske Stay behind. Kort sagt en offiser i en av det norske forsvarets mest betrodde posisjoner.²

Trass i at saken var en uvanlig het potet bak forsvarskulisene, vakte avsløringen fortsatt liten oppmerksomhet i media. Kanskje dempet det skandalen at Stay behind-sjefen ikke ble presentert med «navn og nummer».

Hans navn er Finn Horvei.

Saken fikk negative konsekvenser for oberstløytnant Horvei. Like før jul 1992 ble han frabeordret som sjef for Avdelingen for okkupasjonsberedskap.³ Han fikk sitte i bare fem år som avdelingssjef. I 1988 tok han over etter oberstløytnant Roar Hau-

gen, som rykket opp til nestkommanderende for e-sjefen.

Om den tidligere eleven ved Hærens Jegerskole, Finn Horvei, er det delte meninger – i alle fall blant gamle kollegaer. Uansett blomster eller tornekvister som blir delt ut – i dag er oberstløytnant Finn Horvei tilbake der han traff Espen Lie i 1978, i de norske FN-styrkene i Sør-Libanon.⁴

Også den gang var Horvei overordnet Espen Lie i militær rang. Siden har de holdt sporadisk kontakt.

Det var med andre ord ingen tilfeldig trekant som tok form i den planlagte operasjonen mot IRA. Horvei og Lie kjente hverandre fra FN-tjeneste. Og Horvei kjente MI5s John Venning ganske enkelt fordi den norske Stay behind-sjefen hadde et nært forhold til den britiske ambassaden. Eller mer korrekt, til de britiske hysj-tjenestene. Først og fremst til MI6, den militære e-tjenesten, men også til MI5, den innenlandske overvåkings- og sikkerhetstjenesten.

Horvei behøvde bare ta noen enkle og kjente håndgrep for å koble partene.

Men gjorde Horvei dette på eget initiativ? Spilte han solo? Visste ikke sjefene hans i e-tjenesten og Overkommandoen noe som helst?

Også her er meningene og påstandene delte. Kilder som til vanlig er godt informert i Overkommandoen på Huseby, mener at Horvei i alle fall orienterte sine sjefer like etter at koblingen hadde skjedd, men før operasjonen ble avblåst.⁵

Espen Lie hevder at Finn Horvei hadde fortalt ham at e-tjenesten hadde lett etter en passende person i egne rekker for operasjonen, men ikke funnet noen. Da Horvei så fikk spørsmål om å finne en passende kandidat, hadde han klarert med sine sjefer at han kunne ta kontakt med Lie. Det hevder i alle fall Espen Lie.⁶

Mye tyder på at e-tjenesten var involvert i affæren, og at Horveis sjefer på et eller annet tidspunkt ble informert. Likevel har spørsmålet ennå ikke fått et helt klart svar.

Men kanskje gir en tidligere kollega av Finn Horvei det beste svaret som kan gis – så lenge sjefene holder kjeft.

– Når en høyere offiser i en så betrodd og viktig posisjon begir seg ut i den slags affærer, kan det ikke kalles solospill. Da er det en del av ledelsen som handler. Det er sikkert bekvemt for de høyere sjefene å la den ene offiseren ta støyten når det begynner å røyne på og de trenger en syndebukk. Men det løser ikke problemet med tvilsomme grenseoverskridelser innad i tjenesten.⁷

Ikke bare har norske Stay behind-offiserer spilt farefulle og politisk betente roller som IRA-markører i øvelser på engelsk jord.⁸ Den norske Stay behind-sjefen har også deltatt i et renkespill med MI5 og MI6 mot IRA. Et komplott som ville ha startet med innbrudd i et av forsvarrets våpenlagre i Norge. Hva hele operasjonen kunne ha endt med, finnes det intet svar på.

Sikkert er det i alle fall at denne anti-IRA-affæren viser at det norske Stay behind-systemet ikke bare kan brukes, men også misbrukes, i fredstid.

Den som leter etter misbruk, må imidlertid ikke lete bare etter de store titteloppslagene.

Misbruket skrives for det meste med små bokstaver. Misbruket og det tvilsomme finnes ofte i gråsonene mellom rett og galt, mellom norm og normbrudd. Det oppstår også gjennom uformelle kontakter i de andre tjenestene, i Heimevernet, i de private gruppene.

*

Høsten 1991 møttes John Venning, representant for den britiske sikkerhetstjenesten MI5 og den norske eksleiesoldaten Espen Lie på Fornebu. Formålet var å verve Lie til en britisk-styrt operasjon som skulle kompromittere irske IRA. Planen var å stjele våpen fra et av forsvarrets våpenlagre i Østlandsområdet, selge våpnene til IRA og slå til.

Det var ingen ringere enn sjefen for den hemmelige norske hæren som hadde satt Lie i kontakt med MI5. Sjefen for det norske Stay behind-systemet, oberstløytnant Finn Horvei, kob-

let de to sammen. Dermed trakk den norske Stay behind-sjefen tjenesten inn i en internasjonal konflikt, en britisk-irsk konflikt.

Siden måtte han forlate den viktige posisjonen som sjef for Stay behind. Den offisielle versjonen var at han hadde spilt solo. Men mye tyder på at han hadde informert sine overordnede.

Operasjonsplanen ble av hittil ukjente grunner ikke satt ut i livet. Like fullt viser den at Stay behind-systemet, som skal ligge i ro i fredstid, kan misbrukes. Ikke bare innenlands, men også i en internasjonal konflikt.

De private gruppene

9. juni 1945. Nok en stor dag i norsk historie. Om den ikke kan måles med frigjøringsdagen 8. mai, så er den likevel blant de store. I alle fall for «gutta på skauen» – og en del jenter – som endelig skal få paradere i frihet. Den dagen marsjerer nærmere 15 000 Milorg-jegere i sine sivilist-«uniformer» opp foran Slottet for å hilse kongefamilien, og motta hilsen. De har kommet hit fra hele landet.

Blant de mange lag, tropper, kompanier og bataljoner som slutter seg til paraden, er gutta fra den gamle «bataljon Øst». Fra høsten 1942: Område 13 130 i Milorg, i Stor-Oslo distrikt, avsnitt 13 100. Blant disse finnes også det som blir omtalt som Bekkelagstroppen (13 133). Den passerer Slottet med spesielt stolte følelser. For det var denne troppen som ble beordret av Milorg-ledelsen å besette Slottet 8. mai, og kaste alle rester av okkupantmakt og medløpere på porten. Siden denne store dagen har de holdt slottsvakt døgnet rundt.

Troppen har vært en av de mest aktive i Oslo-området. Godt organisert og godt bevæpnet – blant de aller beste. Den har ikke besatt bare Slottet, men også Kongsgården og Kongsseteren. «Og halve byen,» hevdet sjefen mange år senere. Nå marsjerer han i spissen for troppen.

«Iver Holt», alias Theodor Dahl («Teddy») er en ung, mager, middels høy mann fra Nordstrand, i det sivile avdelingsdirektør i Christiania Glasmagasin. I motstandskampen sjef for Milorgs

avsnitt 13 100 i Stor-Oslo. Et av de mest aktive avsnittene som dekker Oslo øst for Akerselva, Østre Aker og Nordstrand Sogn. Hans virkelige navn er Terje R. Diesen.

Diesens hær telte mot slutten av krigens dager over 800 mann. Fra 8. mai til paradedagen en måned senere har det knapt vært tid til frigjøringsfest, enn si å hvile på laurbærene. Slottsvakt og tusen andre gjøremål rundt om har krevd all oppmerksomhet. Nettopp derfor er kanskje 9. juni en ekstra stor dag. Første dag i full frihet, sammen med karene fra avsnitt 2, Oslo vest for Akerselva og Vestre Aker og avsnitt 3, Bærum og Asker – og alle Milorg-karene fra hele landet. Med den unge Milorg-sjefen Jens Chr. Hauge i front.

Noen få uker senere, 1. august 1945, er Diesens Milorg-hær i område 13 130 avviklet.

*

Mer enn førti år senere skrev Terje R. Diesen, som da hadde vært toppsjef i Norsk Scania A/S både vel og lenge:

«Lovlige sivile og militære myndigheter hadde overtatt. Vår jobb var gjort.»¹

Var den?

Eller kom Terje Diesen – og mange Milorg- og XU-ledere – snart tilbake på stridens arena? Nå som lederskikkelser i private eller uoffisielle beredskaps- og etterretningsgrupper? Like fordekte, om ikke mer, som de var i krigens dager, da de måtte kjempe mot de tyske okkupantene? I grupper som enten var stemplet «godkjent» av Jens Chr. Hauge, eller i grupper som aldri fikk den slags autorisasjon, men som likevel fikk drive med sitt? Grupper som levde side ved side med de offisielle hysj-tjenestene? Ikke minst som både støttespiller og samarbeidspartnere til Stay behind-systemet? Grupper som hadde sine folk i Stay behind-cellene? Grupper som har vært viktige aktører i Stay behinds nærmiljø fra krigens dager og til i dag? Som har fulgt leveregelen om at den ene tjenesten er den andre verdt så

lenge det tjener den store saken: kamp mot kommunistene og andre «femtekolonnister»? Nå i fredstid, men likevel i krig.

Femti år senere roper spørsmålene på svar. For dersom slike grupper har eksistert i en hemmelig struktur eller nettverk i det meste av norsk etterkrigstid, må de ha vært med på å forme alles hverdag. De har i tilfelle eksistert uten politiske fullmakter, eller med fullmakter som har definert rikets sikkerhet så vidt at det også har gitt rom for illegitime aktiviteter. Bak vår rygg. I så fall har gruppene vært et slags sammensatt nettverk av Stay behind bak Stay behind-systemet.

Til dags dato har det knappe, halvoffisielle svaret vært at de private og uoffisielle gruppene florerte en kort tid i de første etterkrigsårene. Så ble de enten forbudt eller overtatt og «sosialisert» av myndighetene. Ikke minst har den tidligere hysj-major og Morgenblad-redaktør, nå avdøde Chr. Christensen, framstilt temaet på denne måten.²

Et stykke på vei er dette riktig. Men det er ikke hele sannheten. Dette må kalles en flik av den virkelige historien. Trass i at CC skrev med et stadig åpnere sinn jo eldre han ble, må kapitlet om de private og uoffisielle gruppene og deres forhold til tjenestene – især Stay behind – skrives på nytt.

For alle gruppene forsvant ikke.

Vel var Milorgs kamp mot tysk okkupasjon ved veis ende. Men den nye tid innvarslet ikke bare fred.

Snart kastet striden mellom øst og vest lange skygger inn over Norge. En bred tverrpolitisk allianse tok form og rettet angrep mot kommunistene. Snart dukket nye, mer eller mindre private aktivistgrupper opp. De kunne ikke slå seg til ro med regjeringens politikk – uansett hvor vestvendt den var.

Etterretning mot, overvåking av og kamp mot kommunistene og andre femtekolonnister sto på gruppenes program. Etter et par år sto hele 250 navn på «hvite grupper» i mappa hos det reorganiserte, statlige overvåkingspolitiet.³ Antikominform. Antikommunistisk etterretnings-, kupp- og sabotasjeorganisasjon. Organisasjon til kommunismens bekjempelse. Mange av de «hvite» gruppene bar navn som ikke etterlot tvil om hva de

fryktet. Og flere uoffisielle grupper i det nye Heimevernet med røtter i Milorg vokste fram og var svært utålmodige. Mange ledere tok befalingsmannens instruks om å «holde gruppene gående» bokstavelig. Også de ønsket å ta saken i egne hender.⁴

Underskogen av private og uoffisielle «hvite» grupper vokste. Norge ble medlem av NATO. Kampen mot kommunistene og «femtekolonnistene» ble offisiell regjeringspolitik.

I mars 1950 tok Hauge initiativet til det såkalte Femtekolonnistutvalget.⁵ Ut av dette kom også en oppskrift som etter hvert kom til å dominere mye av norsk samfunnsliv. Et totalforsvar måtte gjennomsyre hele samfunnet i kampen mot femtekolonnistene og sovjetisk okkupasjon. I desember 1950 ble det hele komplettert med beredskapslovene, som ga regjeringen utstrakte fullmakter i tilfelle krise og krig.⁶

Den indre kretsen i Arbeiderpartiet hadde etablert kontroll og styring. Jens Chr. Hauges totalforsvar tok form.

Men dette betyr ikke at alle de private og uoffisielle gruppene forsvant. Både de sterke og de svake, de disiplinerte og de noe mer rufsete kunne brukes i denne kampen.

Totalforsvaret kunne inkludere det aller meste, om ikke alt.

Derfor dukker Terje R. Diesen og en rekke av hans gamle kollegaer i Milorg fram på nytt. Små og store grupper fortsetter, noen innenfor det nye Heimevernet, andre utenfor. De fleste med nære forbindelser til de offisielle hysj-tjenestene, da først og fremst til Stay behind og Overvåkingspolitiet.

– Det er bare en liten del av historien at den store Lien/Platou-gruppen ble overtatt og delvis «sosialisert» av Hauge og Evang og de mange andre gruppene oppløst. Det er grunn til å tro at minst ti-tolv private og uoffisielle grupper fortsatte å leve videre i Oslo. Det fantes også noen grupper i Bergen. Gruppene eksisterte ikke bare opp gjennom 50-årene, men også på 60-tallet. Mange mistet nok mye av sin kraft ved inngangen til 70-årene. Men likevel fortsatte de fleste å eksistere. Noen med en viss kraft. Enkelte hadde også et landsomfattende nett. Jeg regner med at de eksisterer den dag i dag.

Det er Kristen Ringvold som sier dette. Den tidligere direktør-

ren i Norges Industriforbund og før det direktør i Veritas, vet hva han snakker om. Hans far var Fernando Ringvold, aktiv i Stay behind fra starten av. Hans onkel er Hans Ringvold, en av de mektigste menn i den hemmelige hæren fram til 1957.⁷

Som ung konservativ hadde han god kontakt med den mørkeblå næringslivsorganisasjonen Libertas.⁸ I 1965 gikk han som vernepliktig soldat på russisk-kurs. Siden gjorde han unna det meste av førstegangstjenesten i e-tjenestens hovedkvarter i Platous gate i Oslo.

I de stormende 70-årene kom han på dagsavisenes førsteside. Da kom det for en dag at han på oppdrag fra Den norske Creditbank og til glede og nytte for Norges Arbeidsgiverforening og LO, hadde utført en spesiell jobb. Han hadde satt opp en lang liste over radikale og «suspekter» personer på den mangslungne venstresiden – ikke minst i studentmiljøene. Slik kunne de to hovedorganisasjonene beskytte seg mot «uønskede» individer – om disse prøvde å skaffe seg arbeid.⁹

Men først og fremst er den 51 år gamle Ringvold en skarp observatør. På ulike vis har han skaffet seg omfattende kunnskaper om det «uoffisielle, hemmelige Norge». Særlig om de første par tiårene etter krigen. Frittalende er han også.

– Det var først og fremst to personer godt ute på høyre side i politikken som pleide uformell kontakt med de uoffisielle beredskaps- og etterretningsgruppene. Det var den mangeårige generalsekretæren i Libertas, Trygve de Lange. Og det var overvåkingssjef Asbjørn Bryhn.

Ettersom 50-årene gikk og 60-årene kom, ble Libertas mer og mer et samlingspunkt for den høyre fløyen. Generalsekretær Trygve de Lange hadde stor autoritet og tillit hos de private etterretningsgruppene. Hans autoritet snarere økte etter som årene gikk, sier Ringvold.

I Libertas-miljøet møttes topplederne i de store selskapene i bank og finans, industri og handel. Her møttes sentrale skikkelser i Oslo Forsvarsforening. Og her møttes enkelte andre, viktige ledere i det norske samfunn.

– Det vil kanskje forundre mange at overvåkingssjef Asbjørn

Bryhn også hadde nær kontakt med gruppene – i alle fall flere av dem. Han var jo med på den virksomheten som først og fremst e-sjef Vilhelm Evang drev for å ta kontroll over gruppene, ikke minst Lien/Platou-gruppen. CC har også framstilt Bryhn som en korrekt embetsmann, en mann som absolutt ikke ville tolerere private grupper. Men dette er nok en noe forenklet framstilling, sier Ringvold.

– Bryhn var riktignok en konservativ embetsmannstype. Men også han, som Evang, så nok nytten av å ha slike grupper intakt – bare han selv hadde en viss kontroll med dem. Og nytte av dem. Ikke minst fordi han så på Evang med voksende mistillit, tidligere motdagist og nå arbeiderpartimann som jo e-sjefen var, sier Ringvold.

– Supplert med Asbjørn Bryhns mange kontakter med offiserer i det norske forsvaret og i USA ga det hele Bryhn en ikke ubetydelig makt, føyer Ringvold til.

Men Bryhn klarte ikke å oppnå den tillit hos de private gruppene som de Lange gjorde.

– Det gikk nok bra lenge. Men etter hvert presterte Bryhn stadig flere kontroversielle utspill og ble mer og mer omstridt. I takt med denne utviklingen fant gruppelederne mindre grunn til å henvende seg til ham når de hadde behov for assistanse eller samarbeid, sier Ringvold.¹⁰

Ringvold peker også ut en tredje person som hadde mye kontakt med de private, uoffisielle gruppene.

– Chr. Christensen var nok i en periode mer sentral enn Trygve de Lange. Men CC bidro til å skape konflikter da han var organisasjonssjef i Libertas på slutten av 50-tallet og i begynnelsen av 60-årene. CC var ifølge de Lange altfor villig til å etablere kontakt mellom Libertas, de private gruppene og de hemmelige tjenestene. Denne CCs iver bidro til at det skar seg mellom ham og de Lange, forteller Ringvold.

Selv om Libertas fortsatte å eksistere lenge etter at Trygve de Lange døde i 1964, ble Libertas kraftig svekket som et kraftsentrum på høyre fløy. Libertas fikk dermed mindre å si for de private gruppene. Flere av gruppene som hadde kontakt med de

Lange, ble også redusert i styrke. Men mange av dem hadde aldri vært avhengig av Libertas-støtte og -kontakt. Disse levde videre med en viss kraft.

Kristen Ringvold gjør ellers oppmerksom på to ledetråder for den som vil nøste opp de private og uoffisielle gruppenes nettverk:

– Skal en spore opp noen av sjefene som både har hatt mye å bety for de private gruppene og samtidig hatt kort vei til Stay behind-systemet, kan en sette seg ned og studere håndbøkene til Gimle Rotary Klubb. I tillegg kan en spore opp sjefene i de ulike Heimevern-avsnittene, ikke minst i og rundt hovedstaden. Her glir private grupper, Stay behind og andre tjenester nærmest over i hverandre.

Den første Gimle Rotary-håndboka for perioden 1950 til 1960 bekrefter at Ringvold vet hva han snakker om. Her dukker generaldirektøren i Norsk Philips, Rolf Riise, opp som den første presidenten. Riise var en av de mektige menn i den såkalte Femmannsgruppen – Lien/Platou-gruppens ledelse. Som kjent fortsatte den et kontrollert samarbeid med e-tjenesten og Vilhelm Evang i arbeidet med å bygge opp Stay behind-systemet.

Den åttende presidenten var Stay behind-veteranen Hans Ringvold. Han var en av de mektigste fra starten av og fram til 1957, og mellommann mellom Femmannsgruppen og e-sjef Vilhelm Evang.

Den niende presidenten var overvåkingssjef Asbjørn Bryhn.¹¹

Den som leter tålmodig i de mørke krokene finner etter hvert en rekke grupper og organisasjoner. Dette er noen av dem:

- Lisa Nielssens gruppe
- Terje R. Diesens gruppe
- Per Røeds «Base»
- Andreas Hauges privatinspirerte «nærforsvar av Fornebu» innenfor rammen av Luftforsvarets HV
- Helge O. Spilhaugs gruppe

Det eksisterer sannsynligvis fortsatt enda flere grupper. Men disse fem kan illustrere det mangfoldet som er et typisk trekk ved denne underskogen av privat beredskaps- og hysj-initiativ. Uten kjennskap til disse gruppene vil Stay behind-systemets spesielle nærmiljø og uformelle samarbeidspartnere ikke bli forstått.

– Det var fire kategorier private eller uoffisielle grupper som vokste fram etter krigen. To av dem sprang ut fra gutta på skauen. Den ene fløyen samlet seg om «Aldri mer 9. april», skepsis og misnøye med Arbeiderparti-regjeringen. Den andre fløyen fylket seg også om «Aldri mer 9. april», men holdt sammen på kryss og tvers av partigrenser. Den tredje kategorien var de kommunistiske undergrunnsgruppene som snart døde hen. Og den fjerde kategorien var nydannede Heimevern-grupper som ville fortsette kampen.

Det er en erfaren reserveoffiser som utfyller Kristen Ringvolds framstilling på denne måten. Han minner om at reserveoffiserene er en viktig og undervurdert gruppe i Norge. Norske Reserveoffiserers Forbund (NROF) må regnes som en betydelig maktfaktor.¹²

– Husk, det er en viktig samfunnsmessig egenskap ved reserveoffiserene. De har én fot i det sivile samfunn, og en i det militære. De er både sivilister og soldater. Det kan gi dobbelt innsikt. Dobbelt nettverk.

Offiseren ønsker å være anonym. Ikke fordi han ikke kan stå for hva han sier. Men fortsatt setter ikke hans overordnede og en del kollegaer pris på den åpne holdningen han legger for dagen. Den klandestine selvjustisen er sterk og virksom. Han er slett ikke noen opprører. Tvert om står han godt til høyre i det politiske landskapet. Men et samfunn uten rom for debatt og dialog over selv de dypeste politiske og ideologiske kløfter, er et fattig samfunn. Det kan til og med vise seg å være et farlig samfunn, mener han.

– Og dere vet jo så mye allerede. Om jeg kan påvirke dere til å skrive riktig, så ser jeg det som min samfunnsplikt, sier han.

Vi aner et skjevt smil.

Og slik velger han å utdype hva han har sagt om de fire kategoriene grupper som vokste fram etter krigen. Om den første kategorien har han dette å si:

– Ut av etterretningsorganisasjonen XU fra krigens dager sprang det flere grupper, ofte i nært samarbeid med venner fra Milorg. De fryktet et kommunistkupp. De stolte ikke på Arbeiderparti-regjeringen. De ville ligge lavt, ikke tre fram. Men fortsette kampen under nye forhold.

Om den andre:

– Også denne fløyen sprang ut fra gutta på skauen, mer fra Milorgs rekke enn fra XU. «Det kommer en dag da vi trengs på nytt,» sa de. Dette var folk med høyst ulike politiske meninger, fra ulike samfunnslag. Men båndene som knyttet dem sammen var tette. Bånd som aldri er blitt slitt over.

– Disse ulike gruppene har operert som selvstendige enheter. Ofte i en viss konflikt med hverandre. Men samtidig har de hatt gjensidig kontakt og samarbeid. De har vært grupper i et større nettverk, sier offiseren.

Om den tredje kategorien grupper:

– Dette var restene av det jeg vil kalle den kommunistiske undergrunnsbevegelsen. Dels dreide det seg om en del folk rundt «Osvald», Asbjørn Sundes gruppe fra krigens dager. Dels enkelte personer som fortsatt var knyttet til Ernst Wollwebers sabotasjegruppe som opererte både før og under krigen i store deler av Europa.¹³ Dels mindre lokale grupper som etter krigen satt tilbake med både våpen, ammunisjon og vilje til å fortsette kampen.

Om den fjerde og siste kategorien grupper:

– Innenfor det nye Heimevernet sprang det fram mange nye organisasjoner og grupper av uoffisiell og nærmest privat karakter. Også de ville fortsette kampen. Også her var vennskapsbånd det viktigste. Men noen av disse gruppene og organisasjonene hadde ledere som opererte ut fra vikarierende motiver. De elsket «høye blanke støvler». Satte disiplin høyere enn det meste. Sto for ideer og visjoner som ofte lå meget langt til høyre på den politiske skalaen. Her fantes grupper som ga rom

for gammelnazister. Fra midten av 50-årene kunne disse lene seg tilbake og si med en viss triumf i stemmen: «Hva sa vi?» De hadde den kalde krigen i tankene. De minnet om hvem Hitler førte krig mot i øst, som nå hadde blitt også Vestens fiende nummer en.

La meg minne om at Reinhard Gehlen, Hitlers etterretnings-sjef, også hadde sitt nett i Norge.¹⁴ Hvor ble det av Gehlens menn i vårt eget land? Forsvant de alle ut av landet og ble overtatt av enten CIA eller Vest-Tysklands nye e-tjeneste? Eller var det også en del nordmenn som arbeidet for Gehlen? Fant de seg snart godt til rette i utkanten av eller i kretsen av nydannede HV-grupper? Og enkelte andre private grupper?

Offiserens minespill etterlater ingen tvil om hva han mener.

– Når det gjelder disse HV-gruppene og organisasjonene, er det også verdt å minne om at i en periode forsøkte noen sentrale, sterkt høyrevridde krefter å infiltrere HV-ungdommen. Dette skapte mange problemer for HV-ungdommen, ikke minst i 70-årene, sier offiseren.¹⁵

Til sammen blir dette ikke rent få private eller uoffisielle grupper. Offiseren mener at Kristen Ringvolds utsagn om ti-tolv grupper er nøkternt, kanskje vel nøkternt.

– Og vi snakker på ingen måte bare om museumsobjekter. Det ville være å gjenta Chr. Christensens feil, hans bevisste eller ubevisste unnlåtelsessynd.

Noen småkonger har dødd, og gruppene med dem. Andre grupper er sovende. De er ikke lagt ned, de har ledelse, utstyr og planer. Men er altså ikke i aktivitet før klarsignalet går. Enkelte er blitt holdt i live trass i et visst generasjonsskifte og har fortsatt ved hjelp av knoppskyting og rekruttering. Noen er betydelige i styrke, andre er små og svake. Enkelte er helt og fullt uoffisielle og private. Andre igjen er nok høyst uoffisielle, fordekte, private. Men har en usynlig hjemmel i kraft av beredskapsloven. De fleste blir brukt for hva de er verdt. Noen ganger kan de også fungere som syndebukker, dersom de offisielle instansene har behov for å avlede oppmerksomheten fra noe som ellers kan bli ubehagelig, mener offiseren.

– Disse gruppene danner til sammen et større nettverk. Nyttig for tjenestene. Særlig viktig er det å merke seg at en god del av medlemmene i gruppene også har vært og er med i Stay behind-cellene. Slik sett går det an å snakke om en del av de private gruppene som et slags privat nettverk bak det statlige Stay behind. Forbindelsene går med andre ord på kryss og tvers. Dette kan ofte være svært nyttig. Og det er omtrent umulig å oppdage dette nettverket for en som står utenfor det hele – enn si oppdage det og så skjønne hvordan det fungerer.

Offiseren smiler lurt.

Men det er noen grupper og individer han ønsker å markere distanse til. Disse hører ikke hjemme i det nettverket av private eller uoffisielle grupper som mer eller mindre er stemplet «godkjent» – i det skjulte.

– De nynazistiske gruppene har ingen plass i det nettverket vi nå snakker om. Det har heller ikke enkelte provokatører som stadig dukker opp i ulike sammenhenger.

Det er et trekløver han har i tankene.

Den ene har blant annet vært offiser i Heimevernet. Han har også deltatt i de norske FN-styrkene i det tidligere Jugoslavia. Tidligere fristet han tilværelsen som leiesoldat i flere land.

Den andre deltok i de norske FN-styrkene i Sør-Libanon allerede på slutten av 70-tallet. Snart dukket han opp hos major Haddad, lederen for den israelsk-kontrollerte Sør-Libanesiske Frigjøringshær. Siden har han med ujevne mellomrom dukket fram som Israel-lobbyist, forsvarslobbyist og skribent.

Den tredje tjenestegjorde også i en av de aller første kontingentene i de norske FN-styrkene i Sør-Libanon. Også han gikk raskt i major Haddads tjeneste. Siden dukket han opp som en meget aktiv leder i den norske avdelingen av International Voluntary Aid for Freedom (IVAF). IVAF er et ikke ubetydelig internasjonalt nettverk for leiesoldater fra mange land.¹⁶

– Disse tre personene opptrer først og fremst som freelancere på markedet. Men av og til benytter seriøse tjenester og instanser dem som utposter for å snappe opp et og annet som kan vise seg å være av interesse.

Men han understreker at disse «elementene» ikke kan regnes som seriøse. Ei heller er de en del av de private og uoffisielle gruppene og det nettverket som de til sammen utgjør.

– Av og til kan de også være nyttige som lynavledere. De kan brukes til å lede oppmerksomhet vekk fra saker som seriøse krefter ønsker å holde skjult, føyer han til.

Reserveoffiseren har gitt sin versjon. Og den stemmer godt overens med hva flere enn tjue andre tidligere og nåværende Stay behind-personell, politikere, redaktører, økonomer, direktører, HV-veteraner, politiembetsmenn, e-offiserer og statstjenestemenn har fortalt.

Hva som kan kalles seriøst, mindre seriøst eller useriøst, vil avhenge av moralsk, faglig, ideologisk og politisk ståsted. De private gruppene fordeler seg over en bred og variert verdiskala.

Lisa Nielssens gruppe sprang ut av krigens motstandskamp. Geografisk hadde denne private beredskaps- og etterretningsgruppen sitt utspring på Smestad og denne delen av Oslos vestkant. Lisa Nielssen var en kjent motstandskvinne, hardt torturert av gestapistene under krigen. Politisk var hun sterkt konservativ. Hun var ansatt som bedriftssykepleier ved Christiania Glasmagasinet. Her hadde hun kort vei til Terje R. Diesen, som var avdelingsdirektør i en del år. Nielssen var vel ansett i høyst ulike kretser. Positiv til det siste, alltid hjelpsom, sier venner av henne. «Kjempedame», kaller enkelte henne. Hun var blant annet aktiv Røde Kors-arbeider i India en tid.

Den positive omtalen deles også av de som er mindre begeistret for gruppens politiske virksomhet og etterretningsarbeid. Nielssen hadde et enormt kontaktnett. Det strakte seg helt inn på sjefsplan i Justisdepartementets politiavdeling.

Med i gruppen var innflytelsesrike personer som Egil Offenbergs. Offenbergs var uten tvil den mest kjente skikkelsen i gruppen. Fra 1932 var han adm. direktør i Schous Bryggeri. Siden satt han sentralt i Norges Industriforbund, i hovedstyret fra 1936 til 1942. I august 1942 tok han initiativet til industriens il-

legale «utvalg for kontakt og paroler». Samtidig ble han industriens kontakt i Hjemmefrontens koordinasjonskomité (KK). Det betydde at han i praksis var Industriforbundets fungerende formann fram til frigjøringsdagene. I 1945 ble høyremannen forsyningsminister i Einar Gerhardsens samlingsregjering, som satt bare noen få måneder. I 1950 ble han så valgt til president i Norges Industriforbund for tre år.¹⁷

Også Jonn Caspersen, som var direktør ved Rikshospitalet i mange år, var med i Lisa Nielssens gruppe.

Gruppens ledere hadde et nært forhold til Libertas. Gruppens oppgaver? Å samle opplysninger om øst-vennlige, kommunister og venstreorienterte ansatte i utvalgte deler av industrien. Å overvåke enkelte personer som hadde kontakt med østeuropeisk ambassadepersonell.

Gruppen holdt det gående til midten av 60-tallet. Omtrent så lenge var Libertas nærmest et aktivistisk senter på høyre fløy. Den fortsatte en viss, om enn stadig svakere, aktivitet opp til 70-årene. Men i dag er den historie. Lisa Nielssen døde på nyåret 1994. Det sies at det var uvanlig mange ukjente prominenser til stede i hennes begravelse.

Per Røeds gruppe, kalt «Base», sprang ut fra Stor-Oslo Milorg-distrikt D 13 – forkortet fra distrikt 13 000. Dette var Norges suverent største Milorg-distrikt med 7000 mann under kommando. Per Røed fra Jar i Bærum ledet aksjonskommandoen AKS 13, og utførte hele 102 sabotasjeaksjoner i løpet av det siste krigsåret. I frigjøringsdagene var han livvakt for kongehuset.

Umiddelbart etter krigen sørget Europa-sjefen for den amerikanske etterretningsorganisasjonen OSS, Commander Georg Unger Vetlesen, for at Røed fikk stipend for å studere i USA. Ved et polyteknisk institutt i Massachusetts utdannet han seg til sivilingeniør. Ikke før var han tilbake i hjemlandet i 1950, så opprettet han en eliteavdeling i Heimevernet. En avdeling med hele 150 mann, tidligere sabotører og slippkarer fra D 13. Avdelingen ble lagt direkte under distriktssjefen i Stor-Oslo HV 02, med «Persa» Røed som sjef.¹⁸

Avdelingen ble kalt «Base». Offisielt besto den til 1980. Men informerte kilder hevder at den aldri er blitt lagt ned helt og fullt. Dette er en avdeling som har vært halvt offisiell, halvt privat. Formelt var den en HV-avdeling. Men den var så til de grader en privilegert avdeling at den må sies å ha hatt særstatus.

Avdelingen var svært aktiv, først og fremst i den industrielle sektoren. Spesielle former for beredskap skulle bygges opp, ikke minst i storindustrien. En rekke beredskapsøvelser med fall-skjerm-slipp på fjellet og ubåt-mottak på Sørlandet inngikk i avdelingens virksomhet.

I tillegg drev utvalgte medlemmer i avdelingen ganske omfattende etterretning og overvåking. I første rekke rettet denne virksomheten seg mot personer som de mente spionerte for fremmed makt i norsk industri, særlig antatte spioner fra Øst-Europa. Men også personer på andre arbeidsplasser som ble vurdert som venstreorienterte og radikale, ble registrert og tidvis overvåket. Spaningsrapporter ble laget. Noen av dem ble overlevert Overvåkingspolitiet. Muntlige rapporter ble også gitt til spesielle kontakter i e-tjenesten, og i særlig grad til Stay behind-systemet.¹⁹

Dette var ikke tilfeldig. For tidlig på 50-tallet ble Røed vervet til Stay behind, den hemmelige hæren, av e-sjef Vilhelm Evang. Snart var Røed aktivt med i arbeidet for å bygge opp sabotasje- og geriljanettet Rock. Etter hvert avanserte han til major.²⁰

Og det var nettopp denne dobbeltfunksjonen som er interessant. Både Per Røed og mange med ham var aktive både i HV-eliteavdelingen og i Stay behind. De dypt hemmelige dobbelt-rollene sikret bånd på kryss og tvers. Dette skapte uformelle, usynlige og nærmest ukontrollerbare posisjoner som kunne utnyttes. Et betydelig etterretningsnett ble bygd opp.

Og som veteraner med betydelig innsikt i denne virksomheten sier: – Dette var et nett som ikke forsvant.²¹

At Røed og mange av hans nærmeste medarbeidere hadde storindustrien som sitt spesielle ansvar, gjør ikke avdeling «Base» mindre interessant. Svært mange «tungvektene» i solide posisjoner var med i Røeds nett, eller støttet virksomheten på

ulike måter. Røed var da også i sitt sivile liv knyttet til en av Norges viktigste storindustrier, Norsk Hydro. De første sytten årene var han driftsingeniør ved Norsk Hydro på Herøya. I de neste femten årene arbeidet han som overingeniør ved Hydros hovedkontor i Oslo. De siste fem årene var han stedfortredende divisjonsdirektør.

I svært mange av disse årene hadde Per Røed som sin spesielle oppgave å holde øye med hva som foregikk i Norsk Hydro, ikke minst på det store Herøya-anlegget. Her skjedde en omfattende registrering av politisk aktivitet og av aktive arbeidere og andre ansatte. Ikke bare av de som kunne betyr en fare for rikets sikkerhet, men også av venstreorienterte og radikale personer.

Det var ikke tilfeldig at Haakon Lie i 1952 sørget for å få gitt ut heftet «Cella på Herøya». Det var særlig en mann blant de ansatte han samarbeidet nært med om dette registreringsarbeidet. Det var Tor Halvorsen, Hydro-tillitsmannen som senere ble LO-formann.²²

Andreas Huges gruppe representerer en høyrefløy blant de private og uoffisielle gruppene. Hauge er i dag best kjent som skribent og tegner. Et utall tegninger av mang en dramatisk situasjon fra krigens dager bærer hans signatur.

Som en drivende kraft i Heimevernet i Asker og Bærum markerte han seg raskt på to fronter. Han var glødende antikomunist. Og han så det nærmest som sitt kall å bygge opp et nærforsvar av Fornebu. Som avsnittssjef dirigerte han Luftforsvarets Heimevern (LVHV) med myndig hånd.

Fra krigens dager sto det tilbake en rekke bunkeranlegg rundt Fornebu etter at tyskerne hadde kapitulert. Etter hvert ble disse ryddet og utbedret. Snart bygde geskjeftige heimevernsfolk opp en stor avdeling som ble drevet på en slik måte at det til slutt vakte oppsikt. På 70-tallet kom det for en dag at heimevernområdet Fornebu, ikke minst Ungdommens HV, ble ledet på en måte som kunne vekke uhyggelige minner. Høye blanke støvler. Kortklipt hår. Meget streng disiplin. Spesielle, «militante» øvelser. Intens forakt for meningsmotstandere, med spa-

ning og overvåking som virkemidler. En stor gruppe hvor personer «med vikarierende motiver» hadde altfor mye å si, som flere tidligere offiserer uttrykker det. Den såkalte Foreningen for militære kjøretøyer hadde sterk innflytelse i miljøet. I denne foreningen fantes det et sterkt innslag av svært høyreorienterte personer.²³

Det skal sies at det var en rekke personer i LVHV som på ingen måte fulgte en slik linje. Disse var opptatt av å gjøre forsvaret av Fornebu så sterkt som mulig. De hadde ingenting til overs for den svært høyrevridde kulturen som vokste fram i deler av miljøet.

Nå var det ikke bare rundt Fornebu at slike problemer dukket opp. I St. Hanshaugen HV-område i Oslo hadde det noen år tidligere blitt avslørt private lagre med store mengder sprengstoff, panservernraketter m.m. i kjelleren hos områdesjefen.

Såpass ille utviklet det seg, særlig i HV-ungdommens rekker i Oslo, at generalinspektør Herluf Nygaard måtte gripe inn. Han truet med å legge ned Ungdommens Heimevern om ikke aktiviteten kom over i et sunnere spor.

Kunne HV-gruppen til Hauge kalles privat? Svaret er både ja og nei. Den var en høyst legal HV-gruppe. Men enkelte av de personene som ledet den, forfulgte i ekstrem grad private politiske mål. At en del av gruppens mer høyrevridde personer også hadde kontakt på kryss og tvers i Stor-Oslos HV, er hevet over tvil.

Så er det tid for å vende tilbake til *Terje R. Diesens gruppe*.

Den oppsto allerede i perioden 1947-48. Det hadde i lengre tid eksistert en rekke konflikter mellom flere kretssjefer i Heimevernet. Striden gjaldt sannsynligvis både mål, oppgaver, metoder og folk. En konsekvens av denne striden var at general Fredrik Pran ba Terje R. Diesen om å opprette en spesiell tropp, en slags elitegruppe, utenfor HV. Det var flere ledere som gikk ut av HV, men Diesens gruppe ble sannsynligvis en av de mest aktive. Gruppen var fra starten av militært forankret i Infanteriregiment 2 (IR-2).

Like fullt sto den utenfor HV og forsvaret. Den var privat.

Den skulle løse beredskaps-, overvåkings- og etterretningsoppgaver. Den var ledet av en dyktig Milorg-mann. Og den var sanksjonert og beskyttet av en general.

Mye tyder på at dette var en gruppe som e-sjef Vilhelm Evang ikke fikk tak i da han forsøkte å bringe de private gruppene under kontroll.

Diesens gruppe var stor. Fra starten talte den hele 60-70 personer.

Det finnes dem som mener at gruppen ble opprettet mest som «terapi» for tidligere Milorg-folk som måtte «holde det gående» etter krigen. Slike psykologiske behov har nok bidratt til aktiviteten. Men gruppen hadde klare beredskaps- og etterretningsoppgaver. Blant annet gjennomførte den større spaningsoperasjoner like etter at Norge gikk inn i NATO i 1949. Mye tyder på at gruppen holdt det gående svært lenge. Det er et åpent spørsmål om den fortsatt eksisterer.

Det er også interessant å merke seg at Diesen fikk en rekke oppdrag fra *Helge O. Spilhaug* og hans gruppe.²⁴

Og det er nettopp til denne gruppen mange tråder kan følges fra mange av de andre gruppene. Spilhaugs gruppe inntar en særstilling i det private og uoffisielle nettverket bak og ved siden av de offisielle hemmelige tjenestene.

Spilhaug kalles blant de få innvidde for Kjettingmannen. Hans organisasjon og apparat har aldri tidligere vært omtalt offentlig. Han har vært og er en mektig person. God for sine venner. En sterk kraft i det mangslungne beredskaps-, overvåkings- og etterretningsnettverket som har eksistert og eksisterer i det skjulte Norge. Organisasjonen har levd kinn til kinn med Stay behind-systemet.

Det er ikke mulig å beskrive Stay behinds nærmiljø og samarbeidspartnere i Norge uten å tegne et riss av Kjettingmannen og hans organisasjon.

Kjettingmannen fyller et eget kapittel.

*

Mange private og uoffisielle beredskaps- og etterretningsgrupper forsvant ikke i etterkrigsårene. Kanskje har det eksistert så mange som ti-tolv slike grupper.

Disse gruppene har eksistert i et mer eller mindre nært samspill med de statlige hemmelige tjenestene.

Flere av gruppene har hatt et spesielt nært forhold til Stay behind-systemet. Mange medlemmer i disse private gruppene har samtidig vært medlemmer i Stay behind-systemet. Disse dobbeltrollene har skapt et betydelig, godt fordekt nettverk.

Hvor privat beredskap, overvåking og etterretning slutter og det statlige tar over, blir dermed svært vanskelig å avdekke. Tilsvarende vanskelig er det å avdekke hvor den statlige virksomheten slutter og den private nyter godt av det dypt hemmelige samarbeidet. Dette skaper et nettverk på kryss og tvers som gjør demokratisk kontroll illusorisk. Ikke minst gjelder dette Stay behind.

Det er ikke mulig å beskrive Stay behind-systemets nærmiljø og samarbeidspartnere uten å ta med disse gruppene i det totale bildet.

Kjettingmannen

En vel tretti år gammel høyreist, slank mann i elegant dress rusler rolig langs Karl Johans gate. Trass i den nærmest slentrende gangen virker han besluttosom. Han forfølger et mål. Slik har han vandret opp og ned langs Oslos hovedgate i et par dager.

Det er høsten 1956. Den beryktede Black-gjengen har for lengst satt sitt preg på gatebildet. Den holder til i området langs Spikersuppa og Musikkpaviljongen like ved Nationaltheatret. Noen titalls unge mennesker har lenge satt skrekk i besteborgere, forretningsstand og vanlige fotgjengere. De fleste halvkvodne gutter og unge menn. Noen få jenter, «kjæresten». Rufsete. Alkoholiserende. Høyrøstede. Provoserende. Trakasserende. På tvers av vanlige spilleregler og normer. Nærmest for datidens filleproletariat å regne. Et tett gjengmiljø. Om de unge menneskene er aldri så rufsete, klan-identiteten er likevel klart markert. Mange har svart lærjakke. De fleste bærer Black-gjengens symbol. En geværkule som det er boret hull i, henger i snor rundt halsen. For å få lov til å henge dette symbolet rundt halsen, må hver enkelt gjennom en spesiell opptaksprøve.

Kanskje er deres provokasjoner for små og ganske uskyldige å regne. Men beryktet – det er gjengen blitt.

Den dresskledde mannen har tydeligvis bestemt seg. Med ett skrår han over gata, går med myndige skritt rett bort til gjengen.

– Jeg vil snakke med sjefen! Jeg har noe som skal gjøres. Stemmen lyder myndig, budskapet som en kommando.

Mannens stil og klare tale går rett hjem hos gjengen. I alle fall hos svært mange. For et par dager senere møter 43 lærjakkekledde medlemmer av Black-gjengen opp på Sinsen HV-brakke på Løren, like ved Vinmonopolets ruvende bygning. Sjelden har en så aparte flokk gjort sin ankomst i Heimevernets brakker. Klokka er sju, fredag kveld.

Nå står mannen i HV-uniform, sammen med tre unge, nyutdannede sersjanter fra Befalsskolen ved siden av seg.

Mannen nøler ikke.

– Det er jeg som er sjefen, som har kommandoen her. Skal dere være med må dere gjøre som jeg og sersjantene legger opp til. Dere skal bli soldater. Dere skal trenes hver dag. Unntatt søndag før kirketid. Den som ikke vil følge opplegget, kan bare stikke.

De fleste hang med. Hele 40 ble med i den frivillige HV-avdelingen. Og det ble «folk» av de fleste. I dag er til og med en av dem blitt oberstløytnant. Det sies at det ble bomskudd med bare ett av Black-gjengens medlemmer.

*

Helge O. Spilhaug hadde startet sin karriere i Heimevernet som områdesjef i Sinsen HV. Siden ble han avsnittssjef i HV 021 som omfattet Bekkelaget, Nordstrand, Oppegård og Nesodden. Det var mens han var sjef for Sinsen HV at han hadde tatt kontakt med Oslos kriminalsjef Lars L'Abée-Lund for å rydde opp på Karl Johan. Sammen med noen Linge-karer skulle det gå kjapt og greit. Politimesteren ga først klarsignal. Så fikk han kalde føtter. For dette kunne lett bli framstilt som selvtekt, borgervern. Noe det uten tvil ville ha vært.

Derfor valgte mannen sin egen, originale strategi.

Etter hvert ble ti medlemmer av Black-gjengen silt ut og tatt spesielt vare på. Blant dem «Svarte-Per», Roger «Takraset», «Leggern». Noen av de ti ble ansatt hos mannen. På Kjettingfabriken A/S i Hasleveien 28, rett overfor Carl Berners plass på Oslos østkant.

Adm. direktør Helge O. Spilhaug, også kalt Kjettingmannen, hadde ryddet opp på Karl Johan. Samtidig skaffet han seg nye underordnede i sin organisasjon. Sitt private etterretnings- og beredskapsnettverk. Han sikret seg nye, ytterst lojale soldater til sitt eget apparat og sin spesielle bruk.

Kjettingmannen var utvilsomt sosialt engasjert. En av dem som kjenner ham godt, sier dessuten at han alltid har vært arbeiderpartimann. Det finnes skeptikere som hevder at dette bare var en «frakk» han tok på seg av taktiske grunner. Slik var det lettere å nå fram i stat og forvaltning, hevder disse.¹ Uansett – mangt et medlem i Black-gjengen visste å sette pris på Spilhaugs engasjement. Men omsorgens skyggeside besto i at Spilhaug også var en lederskikkelse som benyttet de «nyfrelste» som rekrutter til sin egen organisasjon. Det fantes neppe noen annen måte å rekruttere dem på som kunne gjøre dem til de grader lojale.

Kjettingmannen ryddet altså opp på Karl Johan. Kanskje var dette en uvanlig episode i hans liv og virke. Eller kanskje ikke, for denne mannen er ikke en hvilken som helst administrerende direktør i det private næringsliv:

- Han bygde opp et betydelig privat etterretnings- og beredskapsapparat.
- Han benyttet seg tidvis av bevæpnede livvakter.
- Han utførte etterretningsoppdrag for e-tjenesten og Overvåkingspolitiet både i inn- og utland.
- Ved hjelp av sine folk har han overvåket personer som kunne mistenkes for å drive spionasje i Norge.
- Ved hjelp av sine folk har han også drevet politisk kartlegging og overvåking både i forsvaret og i sivile venstreorienterte miljøer i Norge. Noen av hans utvalgte menn har drevet infiltrasjon i enkelte av disse politiske miljøene.
- Han har levert overvåkings- og spaningsrapporter til Stay behind-ledelsen, vært talentspeider for Stay behind, og hatt flere av sine egne folk i Stay behind-systemet.

- Han har også utført en rekke oppdrag i inn- og utland som ikke har noe med de hemmelige tjenestene å gjøre. Blant annet leteaksjoner etter forsvunne personer og forsøk på å avdekke narkotika-affærer.
- Han har bygd opp et betydelig privat og uoffisielt nettverk som har utført tjenester for de statlige hemmelige tjenestene.
- Til dags dato har han og hans organisasjon forblitt dypt hemmelig.

Noen vil si: dyktig gjort. Andre vil si: dyktig, javel. Men det er først og fremst betenkelig at en slik privat beredskaps-, overvåkings- og etterretningsorganisasjon kan få vokse og virke i et demokratisk samfunn.

Hvem er så denne Kjettingmannen?

Han ble født i Kragerø for sytti år siden. Faren, som var tidligere sjømann, startet Kjettingfabriken.² Som altså har produsert hva navnet forteller i alle år. Tidlig ønsket Spilhaug å bli politimann, noe han da også ble. Han forsøkte å verve seg til Vinterkrigen, i sympati med finnene og antipati med Stalin og Sovjetunionen. Men han ble avvist, han var for ung.

Da Norge ble okkupert, deltok han i motstandskampen i Telemark, nærmere bestemt Vinjesvingen. Han gikk ut av politiet da det tyskstyrte politiet avkrevde ham lojalitetserklæring. Han flyttet til Oslo, ble hjelpearbeider på fabrikkene Per Kure på Hasle, like ved Sinsen. Han ble med i Milorg 1-32, begynte å studere juss i 1942, samtidig som han opprettet et dekkontor i Osterhaus gate. Fra dette drev han etterretning mot tyskerne på jernbanen, nærmere bestemt Østbanen. Han var også med på å ta imot flyslipp i Nordmarka. En gang ble han arrestert. Det skjedde i samband med studentaksjonen, men han slapp unna.

Kjettingmannen var åpenbart ingen skvetten kar. Det forundrer derfor ingen som kjenner ham godt at han deltok i flere anslag mot tyskere og norske nazister under krigen. Men først og fremst arbeidet han som etterretningsmann i organisasjonen XU.³

Etter at krigen var slutt, ble han utkommandert til å være med på å registrere alle tyske militære installasjoner i Oslo-området. Dette ga Spilhaug et glimrende innblikk i bunkere, festningsverker, kommandosentraler, våpen og ammunisjonslagre. Store deler av denne strukturen og utstyret skulle snart bli tatt i bruk, ikke minst i det nye Heimevernet.

Snart fikk også Kjettingmannen – som de fleste andre tidligere XU-agenter – beskjed fra høyeste hold: Ligg lavt. Hold lav profil. Vi kan få bruk for deg senere.

Det var en oppfordring som Helge O. Spilhaug virkelig tok på alvor. Eller «Birger», som var dekknavnet hans fra XU-tiden. For den som tror at det finnes rikelig med bilder og informasjon om denne betydelige krigsveteranen og forretningsmannen, må tro om igjen. I jubileumsboka til Kjettingfabriken er det et meget utydelig bilde av ham.⁴ Han finnes ikke i detaljrike standardverker om XU og andre illegale aktiviteter fra krigens dager.⁵ Ingenting tyder på at denne nærmest totale anonymiteten skyldes dårlig innsats – verken i forretningslivet eller under krigen. Den skyldes heller en ekstrem vilje til å holde sin person vekk fra all offentlighet.

Heller ikke da det oppsto konflikt i familiens rekke om firmaet, tvang dette Helge O. Spilhaug fram i lyset. Men firmaet ble delt mellom ham og broren. Broren overtok produksjonsfabrikken i Kragerø, han selv overtok den store bygården med kontorer og lager mellom Hasle- og Sinsenveien og tok tittelen administrerende direktør.

I bygården brukte han kontorene til å administrere forretning og lager, og her hadde han også sitt organisasjonssenter.

Nesten hele tiden – fra 1947 – var han aktiv i Heimevernet på Sinsen og siden som avsnittsjef i HV 021. Ikke minst dette avsnittet som blant annet omfattet Bekkelaget og Nordstrand, var et av de mest aktive under krigen. Ikke uventet ble det også et av de mest aktive HV-områdene etter krigen.

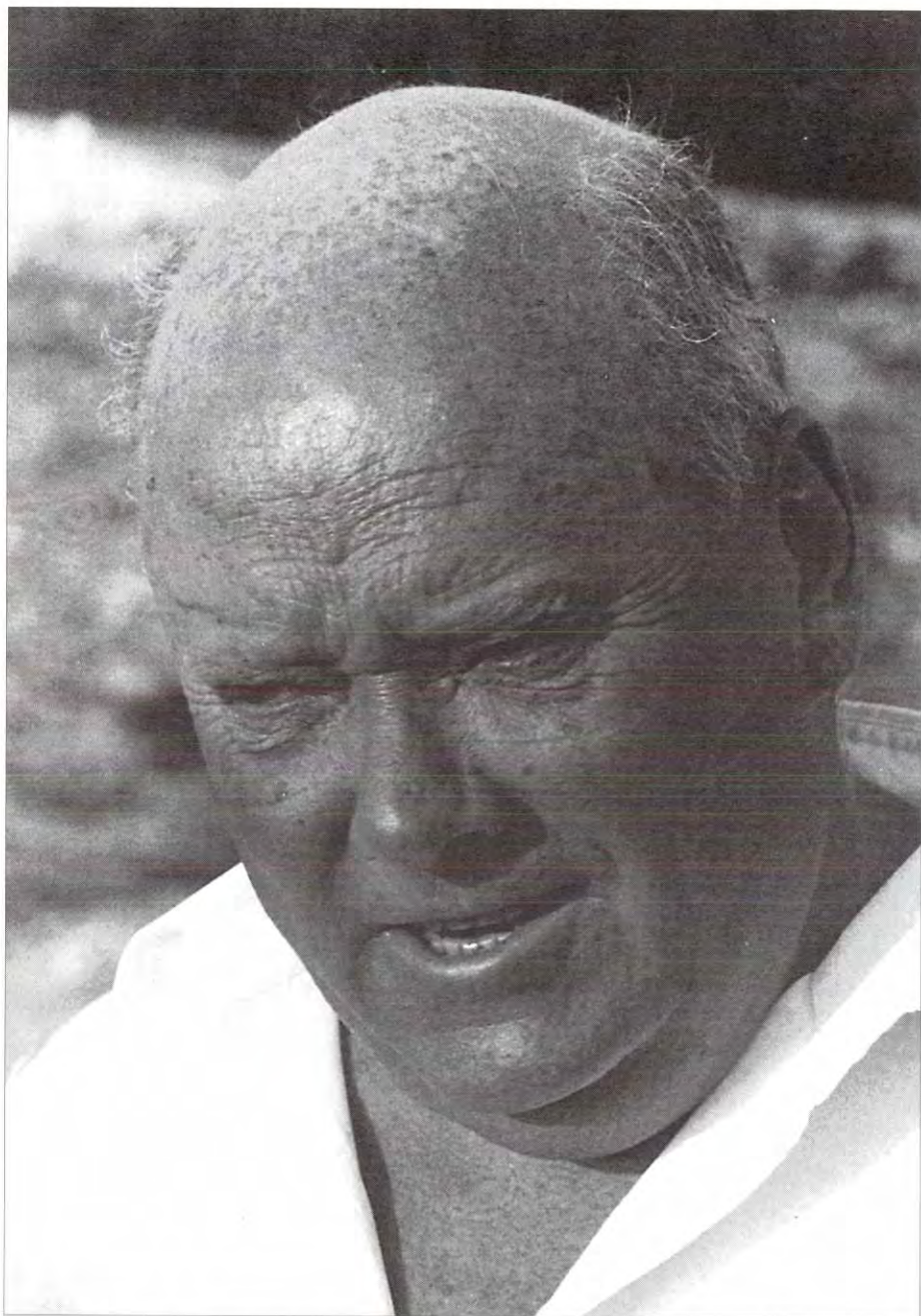
Lenge før han ryddet opp i Black-miljøet på Karl Johan og knyttet til seg nye lojale folk, sto han i kontakt med Overvåkingssentralen. Kontakten ble etablert på et HV-kurs på Nes-

Hundorp-bonden Israel Krupp var både en viktig støttespiller for Stay behind og en av Mossads aller viktigste menn i Norge i mer enn førti år. Her fotografert i 1987. (Foto: Nils Ole Karlsen)

Under: Frank Siljeholt i London 1977, fotografert i smug av MI5. Leiebilen skulle han og en annen norsk Stay behind-leder benytte i et oppdrag. Snart viste det seg at de spilte rollen som «IRA-terrorister» i en stor britisk sikkerhetsøvelse. (Foto: MI5)

Frank Siljeholt. Fra starten av i 1972 var han altnuligmann i Stay behind. Siden ble han nestleder i Rock og våpenekspert. (Foto: Ronald Bye)

Thorvald Stoltenberg, forsvarsminister 1979-81, ble i 1981 konfrontert med et notat som var sterkt kritisk til sentrale sider ved Stay behind-opplegget. Fotografiet er fra samme år. (Foto: Scanfoto)

Tidligere seksjonssjef Trond Johansen (nummer to fra høyre) hadde i tiår en sterk innflytelse i e-tjenesten. Men han hadde aldri det direkte ansvaret for Stay behind. Her sammen med Gro Harlem Brundtland (til venstre) og Thorbjørn Jagland. (Foto: Arbeiderbladet)

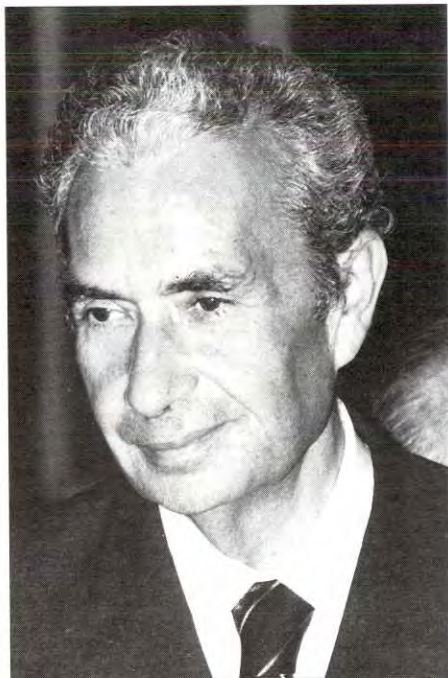

Finn S. Kirkestuen kom inn i Stay behind-ledelsen i 1976 som en slags nestkommanderende, kontorsjef og instruktør. Han førte det sterkt kritiske notatet om Stay behind fra 1981 i pen-
nen. (Privat foto)

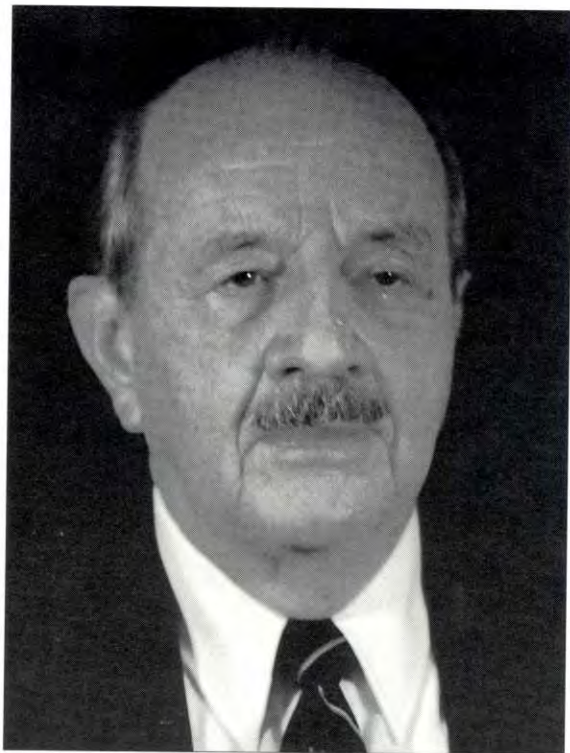
Under til venstre: Giulio Andreotti, statsminister i Italia 1972-73 og 1976-79. Han hadde vært involvert i Gladio før han fikk sitt høye embete. (Foto: NTB)

Under til høyre: Italias daværende statsminister Aldo Moro ble i 1978 kidnappet i Roma av terrorister og myrdet etter flere uker i fangenskap. Mye tyder på at det såkalte Gladio II hadde regien bak kulissene. (Foto: NTB)

Over: CIA-veteranen Victor Marchetti er sterkt kritisk til at Stay behind-systemet fortsatte å eksistere utover 50-årene. Her i samtale med Finn Sjøe i Washington i mai 1995. (Foto: Gerhard Helskog)

Mark Wyatt arbeidet for CIA fra 1947 til 1979. Mye av tiden bodde han i Italia, hvor hans viktigste oppgave var å bygge opp Gladio – Italias Stay behind.

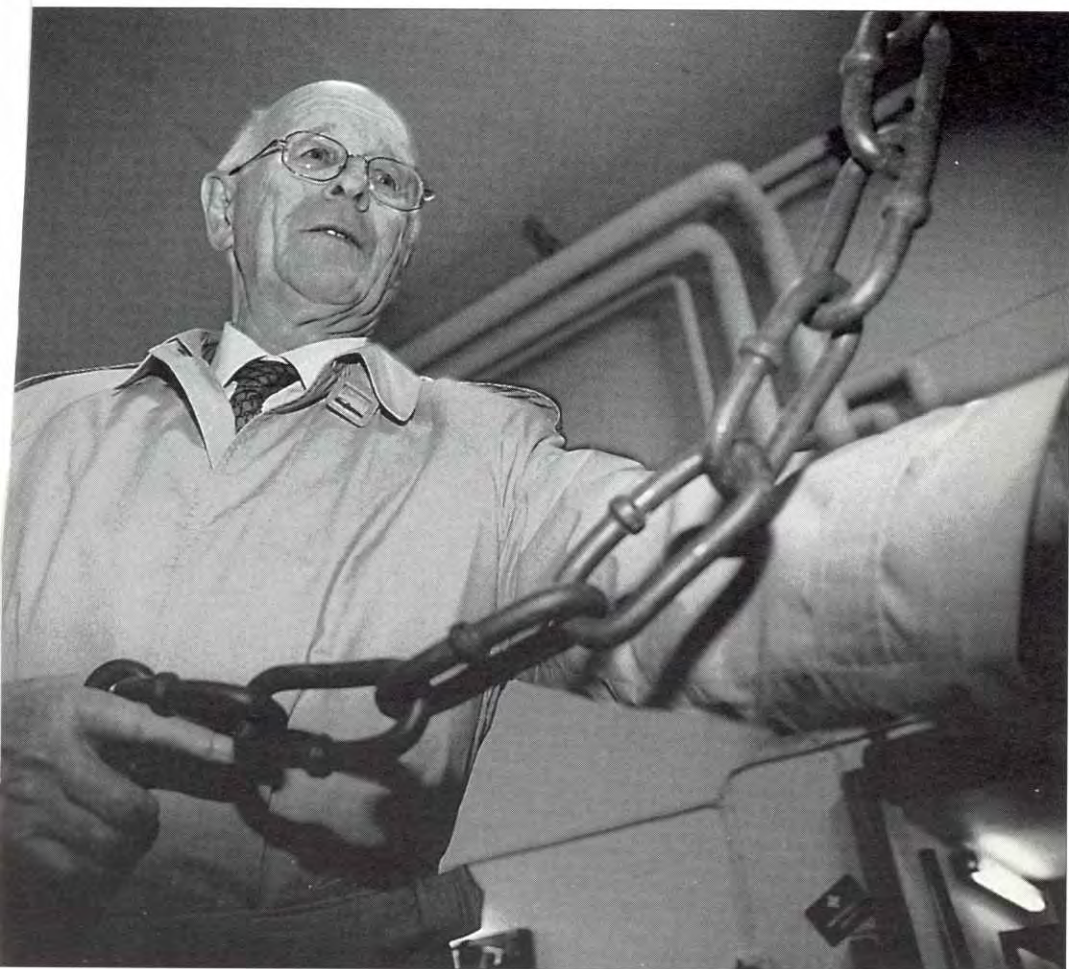
(Foto: Gerhard Helskog)

Helge O. Spilhaug rekrutterte flere medlemmer av den beryktede Black-gjengen i Oslo både til Heimevernet og til sin egen gruppe. Deres kjennemerke var et geværprosjekt i kjede rundt halsen. (Foto: Scanfoto/Billedsentralen)

Denne store Heimevern-bunken på Ljan ikke langt fra Nordstrand kirke brukte Helge O. Spilhaug også som et senter for sine øvrige beredskapsaktiviteter. (Foto: Ola Sæther)

Helge O. Spilhaug, alias Kjettingmannen. Sjefen for en betydelig privat beredskaps- og etterretningsgruppe. Med nær kontakt til de offisielle tjenestene, ikke minst Stay behind og Overvåkingspolitiet. (Foto: Ola Sæther)

Torås fort på Tjøme i Vestfold, sett fra Verdens Ende. Fra begynnelsen av 70-årene har fortet vært et viktig utdanningssenter for Søy behind-agenter. (Foto: Gerhard Helskog)

odden i 1950. Kontaktmannen var Sverre Krokaas, som ble den første leder av det som den gang het Politisk avdeling. I dag er Krokaas pensjonist, men aktiv som frimurer – embetsmann i Veteranlosjen som han er.⁶

Et stykke opp i 60-årene fikk Spilhaug ny kontakt i Politisk avdeling. Denne gangen var det politiinspektør Erik Næss, som siden ble avdelingsleder.

Før Næss gikk av i 1977, fikk Spilhaug ny kontaktmann, denne gang Steinar Stavseng fra Trøndelag. Fortsatt har Spilhaug fast kontaktperson på Overvåkingsentralen. Nå er det politiinspektør Mona Samuelsen som tar seg av kontakten med Kjettingmannen.

Allerede tidlig utførte han spesielle operasjoner på oppdrag fra Overvåkingspolitiet. Like etter at Norge i 1949 hadde gått inn i NATO, begynte USA å transportere våpen til landet. Mange av disse skipslastene med våpen og utstyr kom til Oslo havn. Forsvaret og Overvåkingspolitiet fryktet sovjetisk spionasje og sabotasje. XU-agenten «Birger» fikk i oppdrag å organisere overvåkingen av en av de «farligste» personene: Ragnar Sollie. Han hadde vært leder av den såkalte Pellegruppa, som opererte i Oslo-området i 1944. Den omfattet hundre mann og gjennomførte om lag tjue sabotasjeaksjoner, blant dem den største skipssabotasjeaksjonen under krigen på Nylands Verksted.⁷ Sollie og hans Pellegruppe hadde tilknytning til kommunistene og forbindelse med «Osvald», Asbjørn Sunde, som var nøkkelmannen i oppbyggingen av et hemmelig kommunistisk etterretningssystem i Norge fra 30-årene til han ble arrestert for spionasje i 1954.

Sollie og hans forbindelser skulle overvåkes tjuefire timer i døgnet, noe som krevde mange folk. Spilhaug kontaktet sin gamle venn fra Milorg-tiden og Bekkelaget HV, Terje R. Diesen. Diesen, som hadde en gruppe på seksti-sytti mann, mobiliserte de nødvendige «fotfolk» som kunne dekke den store overvåkingsoperasjonen.

Men Spilhaug har ikke bare hatt nær kontakt med Overvåkingspolitiet og utført oppdrag for dem. Han har også vært en

aktiv og nyttig mann i Stay behind-systemets nære omland. Men ikke uten gnisninger, som det lett kan bli mellom tjenester, enten de er offisielle eller uoffisielle, statlige eller private.

Kontakten ble første gang opprettet via oberstløytnant Knut Haukelid, en av mennene bak tungtvannssabotasjen på Rjukan. Haukelid formidlet kontakt til Stay behind-sjef Sven Ollestad. Enkelte mener at det var da Spilhaug ble talentspeider. Han skulle finne folk som kunne rekrutteres til Stay behind. Andre mener at han nok var langt mer aktiv og hadde sine menn plassert i Stay behind.

I virkeligheten var begge påstander sanne. Han var talentspeider for Stay behind, og han fikk plassert flere av sine folk i Stay behind-systemet. For det var ofte sine egne folk han sørget for ble rekruttert.

Dette skapte en rekke nyttige dobbeltroller. Flere av Spilhaugs menn sto med ett bein i hans apparat og ett i Stay behind. Slik kunne han skape innflytelse, innsyn – og makt.

En av Kjettingmannens menn i Stay behind var Frank Siljeholt. En annen var «Jan-Erik» – som vi velger å kalle ham.

Frank Siljeholt hadde arbeidet i rederiet Wilhelm Wilhelmsen siden 1953. På fritiden var han særdeles aktiv i Heimevernet, HV 02 105, det vil si Nordstrand/Bekkelaget. I 1962 traff han Spilhaug for første gang. Kjettingmannen var avsnittssjef, mens Siljeholt var sersjant. Den unge mannen hadde store militære kunnskaper, var energisk og aldri redd for å gå i felten når «drittjobber» måtte gjøres. I et HV-miljø som ikke alltid var like inspirerende og nyskapende, kom han nok inn som et friskt pust. Sersjanten fikk utvilsomt en høy stjerne hos Spilhaug. Han avanserte da også ganske raskt til løytnant i HV. Han var blitt en av Spilhaugs menn. Heimevernet dannet den ytre rammen, nærmest et cover.

Siljeholt ble en nyttig mann for Kjettingmannen, som etter noen år reiste spørsmålet om ikke Siljeholt burde overta som områdesjef i Bekkelaget HV. Det som da skjedde, viser hva slags metoder Spilhaug tok i bruk om han mente det var nødvendig.

I 1971 søkte Siljeholt stillingen som områdesjef. Men så viste det seg at den andre kandidaten opererte med et forfalsket rulleblad for å være sikker på å få stillingen. Dette kunne områdesjefen umulig være ukjent med. Da Siljeholt forsto dette, gikk han til Spilhaug, som var hans nærmeste militære foresatte, og fortalte hva som hadde skjedd. Etter at Spilhaug hadde kontrollert opplysningene om den andre kandidaten i HV 02s ruller, viste det seg at forfalskningen var et faktum. Dette utløste et voldsomt rabalder. Saken ble innrapportert til Krigsadvokaten. Det ble vurdert å treffe strafferettslig forfølgelse av områdesjefen. Men Kjettingmannen ønsket å vite mer om hva som egentlig foregikk på møtene til områdesjefen og hans stab. Dermed skaffet han til veie avlyttingsutstyr. Siljeholt og en annen av hans menn ble beordret til å gjennomføre operasjonen. I veggen inn mot møterommet i HV-huset på Ekeberg boret de så et hull nesten tvers gjennom den tykke veggen. Det tynne trelaget som var igjen ble perforert. Her ble mikrofonen plassert, lydbåndopptakeren plasserte de i et skap like ved. Da stabsmøtet ble satt, satte de i gang lydbåndet og forlot åstedet.

Dagen etter hentet nok en annen av Spilhaugs menn, Asbjørn Kilde, utstyret og lydbåndet. Alt ble levert til Spilhaug.

Hva han fant på lydbåndet, fikk ikke engang hans nærmeste noen gang vite. Det eneste han sa var at «det var lite interessant». Pussig nok fikk forfalskningen heller ingen konsekvenser for kandidaten. Han ble ansatt som områdesjef.

Det hele startet altså med en forfalskning av et rulleblad – en alvorlig sak. Kjettingmannen reagerte som rimelig var, men grep til politimetoder som ingen hjemmel har i Heimevernet.

På slutten av 60-tallet fikk Siljeholt et spesielt oppdrag av Spilhaug. Kjettingmannen ba ham lage en komplett liste over både aktive og tidligere aktive telegrafister i rederiet han arbeidet i. Siljeholt sa som han pleide å gjøre at det skulle han ordne. Raskt. Etter noen dagers arbeid leverte han en liste med vel to hundre navn til Spilhaug.

Siden fikk han vite hvorfor Spilhaug hadde bedt om den komplette oversikten over rederiets telegrafister.

«En» hadde fanget opp klandestine – hemmelige – radiosignaler fra norsk territorium. Hurtigsendinger attpåtil. Hvem var det som sendte? Kunne det være KGB? Eller var det CIA, for den saks skyld? Kjettingmannen hadde åpenbart fått i oppdrag fra en av tjenestene å være med på å finne ut hvem dette kunne være. Derfor fikk Siljeholt i oppdrag å lete opp enhver aktiv og passiv telegrafist i rederiet.

Kjettingmannen opererte med andre ord nærmest som en storoperatør for tjenestene. En grossist i hemmelig informasjon.

I 1969 satte Kjettingmannen i verk en stor og langvarig spaningsoperasjon. I mer enn et år vokter deler av hans apparat på «en forretningsmann fra Drammen». Spaningen fant sted i området ved innkjørselen til Ekeberghallen og i skråningen opp mot ridehallen like ved. Hvorfor fikk knapt nok en eneste underordnet vite. Men spaningsoperasjonen viser hvilke ressurser denne mannen kunne sette inn.

Så – i 1972 – forsøkte Kjettingmannen å få Siljeholt inn i Overvåkingspolitiet. Men dette ble det aldri noe av. Derfor søkte Siljeholt en stilling i Forsvarets overkommando. Den var en «spesiell» stilling annonsert som sekretær I-stilling. Han ba om å få bruke Spilhaug og Knut Haukelid som referanser. Det fikk han. Snart ble han innkalt til Platous gate og møtte «Ola» – Stay behind-sjef Sven Ollestad. I samtalen løp bemerket «Ola» at han visste at Siljeholt kjente Kjettingmannen. Siden, da Siljeholt ble ansatt, understreket «Ola» at han ikke skulle si til Spilhaug at han nå var ansatt hos ham. Så la ham til – megetsigende: «Det ordner seg etter hvert.»

Siljeholt var blitt ansatt i «Olas» brød. Og Kjettingmannen fortsatte sin kontakt med «Ola». «Ola» ba etter en stund Siljeholt om å ta kontakt med Kjettingmannen på nytt.

Slik foregikk dette spillet.

Det tok ikke lang tid før Siljeholt oppdaget at Overvåkingspolitiets mann Erik Næss stadig hadde kontakt med Sven Ollestad. Og selv om nettopp Ollestad ba Siljeholt om ikke å si at han nå var med i Stay behind-systemet, så oppdaget den nye mannen snart at Ollestad og Spilhaug også hadde god kontakt.

Bildet ble klart nok: Næss og Spilhaug samarbeidet tett. Svært mye av den informasjonen Næss fikk om potensielle spioner og «interessante» folk i venstreorienterte miljøer, kom fra Spilhaug og hans infiltrasjonsekspert. Og Spilhaug var støttespiller for Ollestad. Fra tid til annen leverte han skygge-rapporter til Stay behind-sjefen. Både om suspekte offiserer, potensielle spioner og andre skikkelser i de venstreorienterte miljøene.⁸

Men samarbeidet mellom Kjettingmannen og Ollestad forløp ikke uten konflikter. Ganske hett ble det i 1974 da en av Spilhaugs trofaste menn, Asbjørn Kilde, rapporterte til sin sjef at han hadde observert Siljeholt i HV-huset på Ekeberg – midt på blanke formiddagen. Uten noe forklarlig ærend. Han skulle ha blitt overrasket av kona til vaktmesteren, og stukket av i hui og hast. Kort tid etter oppdaget Siljeholt at Kilde spanet på ham. Han ble mektig forbauset over å bli fotfulgt av Kjettingmannens menn. Han kontaktet Spilhaug og ba ham holde Kilde unna. Samtidig rapporterte han saken til Ollestad. Og det var lett å overbevise «Ola» om at det var Siljeholt som snakket sant. For samme dag han skulle ha flyktet fra HV-huset, satt han sammen med nettopp Ollestad i det innerste av Kolsås, i Nord-kommandos hovedkvarter, som ivrig deltaker i en NATO-øvelse. Ollestad ble rasende, kontaktet Kjettingmannen og ba ham holde seg vekk. Kjettingmannen ble erklært persona non grata i E-14.⁹

Slike konflikter mellom sterke personligheter lar seg ikke trylle vekk i løpet av noen dager eller uker. Men etter en god del måneder ble Siljeholt bedt om å ta kontakt med Spilhaug. Spilhaug skulle ikke lenger være en persona non grata i E-14. Siljeholt ble bedt om å gjenopprette kontakten. Som sagt, så gjort. Fra da av var kontakten gjenopprettet. En nyttig kontakt.

Siden kom det for en dag at det var Erik Næss og Overvåkingspolitiet som hadde bedt Spilhaug om å bruke sitt eget apparat for å spane på Siljeholt. Årsaken var en rapport om «flukten fra HV-huset» som POT hadde fått!

En annen av Kjettingmannens nære menn i Stay behind var mannen som vi velger å kalle «Jan-Erik». Han var «infiltra-

sjonseksperter». Slik omtaler tidligere kollegaer ham.

Også han deltok i Heimevernet, først på Sinsen og siden på Bekkelaget. Han hadde ikke selv vært med i Black-gjengen, men kom inn under Spilhaugs vinger så å si i kjølvannet av Kjettingmannens oppryddingsaksjon. Hærens Jegerskole på Trandum tok han også. I det sivile utdannet han seg til optiker, og ble en dyktig sådan.

I 1974 ble han så rekruttert til Stay behind-systemet, møtte i «Seksern», og var med på det obligatoriske kurset på Torås fort. Han var rekruttert av veteranen Gunnar Bjålie – via Spilhaug. Han tilhørte siden Lindus-nettet. Ettersom han hadde lært en del om samband på Jegerskolen, var det ikke unaturlig at han ble plassert i etterretningsnettet.

Dermed hadde Spilhaug nok en lojal mann i den hemmelige hæren. Noen ville kalle det dyktig rekruttering ved hjelp av en erfaren talentspeider. Andre ville si det var dyktig infiltrasjon i en offisiell tjeneste. I virkelighetens verden var det begge deler. Nok en nyttig dobbeltrolle var skapt.

Kjettingmannen kunne bruke sitt dypt hemmelige, uoffisielle apparat og nettverk til mangt og mye. Ikke minst kunne han infiltrere ulike politiske miljøer uten særlig risiko. Han hadde folk som kunne gli inn i miljøene på en naturlig måte. De offisielle tjenestene hadde større problemer med å få utdannede politifolk til å virke naturlige i nye miljøer – ikke minst venstreorienterte.

Allerede i 1970 var Kjettingmannen noe mer åpen og informativ overfor sin trofaste mann Frank Siljeholt enn han brukte å være. Han var normalt en dreven hysj-leder. Han visste hvordan «need to know»-prinsippet skulle anvendes. Få av hans nærmeste visste om hverandre. Og underordnede skulle ikke få vite mer enn de strengt tatt måtte vite for å gjøre jobben på sin avgrensede sektor. Men ingen regel uten unntak.

– Han fortalte meg at han hadde folk i alle ungdomsorganisasjonene, først og fremst på venstresiden. Men også til høyre. Deres oppgave var å finne ut hva som foregikk av politisk aktivitet, ikke minst de formene som reiste spørsmål om rikets sik-

kerhet var truet. Så rapporterte de tilbake til Spilhaug. Han ga den informasjonen han ønsket videre til blant annet Erik Næss i Overvåkingspolitiet, forteller Siljeholt.

Kjettingmannens folk klarte å infiltrere ikke bare ungdomsorganisasjonene, men også studentorganisasjonene på Universitetet i Oslo, både på Blindern og i sentrum. Nære medarbeidere sier at Spilhaug også klarte å infiltrere enkelte avdelinger i NRK som var av «spesiell interesse». Til og med den revolusjonære AKP(m-l)-avisa Klassekampen ble infiltrert av en person, hevdes det.¹⁰

Disse infiltrasjonsoperasjonene foregikk særlig aktivt i perioden 1975 til 1978. Men de hadde foregått lenge før den tid, og opphørte ikke etter 1978. «Jan-Erik» var en viktig og dyktig infiltrator, særlig i den mest aktive perioden. Et nett på titalls personer sørget for at øyne og ører fanget opp mye av det som foregikk. Ikke bare på venstresiden, men også på den ekstreme høyresiden. Inkludert Erik Blüchers Norsk Front, som etter bombeattentatet mot 1. mai-toget i Oslo i 1979 tok navnet Nasjonalt Folkeparti. Spilhaugs menn infiltrerte også enkelte ganger mer tradisjonelle kriminelle miljøer. Ofte var det narkotrafikk som skulle avsløres.

Hva kunne så kalles legitim innhenting av informasjon og hva var illegitim virksomhet – rett og slett politisk kartlegging? En av Spilhaugs nære menn sier:

– Grensene fløt ofte over i hverandre. I praksis var det ikke så nøye med å passe på den slags grenser. Vanskelig var det også. Mye foregikk i gråsonen. Men det var ikke alltid like trivelig å drive med dette. Ofte kunne det gå på nervene løs.

Militær disiplin og våpen sto alltid sentralt i Kjettingmannens organisasjon. At han i enkelte tilfeller opptrådte med bevæpnede livvakter, antyder problemets art. En av Kjettingmannens mest trofaste menn har vært Asbjørn Kilde, rekruttert fra Black-gjengen. Han var Kjettingmannens faste sjåfør, en slags altnuligmann. Og livvakt. En hengiven, andre ville si fanatisk trofast tjener. Politisk hellet han i sterkt høyreekstrem retning. Han var ofte godt bevæpnet. Som livvakt sammen med

en annen av Spilhaugs menn passet han på sin sjef, dag og natt om det krevdes.

En episode – det må ha vært i 1964 – forteller på sin måte om Kjettingmannens livvakter. En dag ble han plutselig lagt inn på Ullevål sykehus. Ting kunne tyde på at han hadde blitt forgiftet. Han ble lagt inn i en slik hui og hast at han ikke hadde fått varslet sine livvakter. Men med én gang Kilde og hans kompanjong fikk vite hva som var skjedd, kastet de seg i bilen og raste opp til Ullevål. Så stormet de fullt bevæpnet inn i sykehuset for å ta vare på sjefen . . .¹¹

En annen av Kjettingmannens nære menn var Per Runddal. Han ble bare kalt «Svarte-Per», et oppnavn han bar fra Black-gjengens dager. Også han var en slags altnuligmann. Han ble brukt i en serie «spesielle operasjoner». Politisk og sosialt hørte han til de mest ekstreme høyreorienterte, rasistiske miljøene. En våpenglad, for ikke å si våpengal type. En trang – riktignok i disiplinerte former – han fikk lov til å leve ut i Kjettingmannens organisasjon.

Ikke uventet hadde han kontakt med Andreas Hauge og hans spesielle HV-gruppe ved Fornebu. På grunnlag av gamle tegninger og kart som Spilhaug hadde, hjalp «Svarte-Per» til med å finne fram til og restaurere en del av de tyske bunkerne fra krigens dager. Intet var mer naturlig ettersom Kjettingmannen hadde god kontakt med Hauge.

Da «Svarte-Per» døde for fem år siden, gjorde hans gamle sjef og en av hans nære medhjelpere en befaring hjemme hos ham i Ribstonveien på Refstad i Groruddalen. De troppet opp for å fjerne våpen og ammunisjon som de visste han hadde. Men de enorme mengdene de fant i garasjen hans, hadde nok ikke engang Kjettingmannen ventet å finne.

For sikkerhets skyld tok de seg inn gjennom bakveggen etter å ha fjernet noen bord. Hadde de ikke gjort nettopp denne manøveren, ville det gått dem ille. For hele fronten av garasjen var underminert. Dersom de hadde åpnet døra, ville hele garasjen blitt sprengt i filler. Og så store mengder sprengstoff fantes det her at Aker sykehus som nær nabo neppe ville ha gått klar.

Her var store mengder plastisk sprengstoff. Miner. Panservern-granater. Bombekastergranater. Håndgranater. Ulike typer håndvåpen. Og mer til.¹²

Hadde «Svarte-Per» samlet alt dette på egen hånd? Uten at noen visste om det? Uten at sjefen visste noe? Neppe. Han var på mange måter et produkt av den organisasjonen og klanånden han hadde tilhørt – om enn et ekstremt produkt.

Våpen sto også sentralt hos en annen av Kjettingmannens menn og eksperter. Bjørn Grøtting var sønn av en brannmann og flymekaniker hos SAS på Fornebu. Grøtting var uhyre dyktig når det gjaldt tekniske spørsmål, ikke minst våpen. 70-årene var ikke gamle før han ble våpenekspert hos Kjettingmannen. Av alle ting konstruerte han en koffert med våpenfuttal for ham.

Han var også våpenekspert for e-tjenesten, inkludert Stay behind. Grøtting var dyktig til å lage ekstremt gode lyddempere for ulike typer våpen, blant annet for Colt kaliber 11.25. Lyddemperen ble blant annet demonstrert for imponerte CIA-representanter som besøkte Torås fort så sent som i 1977.

Denne tekniske begavelsen rakk ikke å bli gammel. Han døde av hjerteinfarkt rett etter oppvisningen for CIAs folk – bare 44 år gammel.¹³

En langt viktigere person for Kjettingmannen var «Kongo-Jack». I 50-årene jobbet Roger Sulland, som han heter, først i Oslo El-verk. Siden dro han til Kongo og gjorde tjeneste i FN-styrkene. Oppholdet i Kongo ga ham oppnavnet. Han var en av flere med erfaring fra FN-styrkene som ble rekruttert av Kjettingmannen. I 1976 ble han ansatt hos Kjettingmannen. Det var etter at Spilhaug hadde sluttet som direktør i firmaet og hadde dannet et nytt, Kjettingkonsulenten. I samarbeid med Arbeids-tilsynet lærte det opp kontrollører av laste- og losseredskaper. Samtidig fungerte det som et dekkfirma for «spesielle operasjoner», forteller noen av Spilhaugs tidligere menn. Sulland kom ikke fra Black-gjengen, men ble rekruttert av Spilhaug fra Bekkelaget/Nordstrand HV. Han hadde vist gode konspirative egenskaper. Han hadde også store kunnskaper om våpen. Han

ble en nyttig «multi-purpose man», altnuligmann, for Spilhaug i mange, mange år.

«Kongo-Jack» kunne settes til så mangt. En gang var han med på å lage en studie av hvor store og slagkraftige anti-Spet-naz-aksjoner kunne tenkes å være i Oslo-området. Dette skjedde på midten av 70-tallet da en slik norsk kampstyrke mot sovjetiske sjokk-tropper skulle etableres med unge HV-folk fra mange ulike områder.

Han deltok også i en rekke spaningsoperasjoner. Ofte gjaldt det sovjetiske diplomater. Andre ganger ble han bedt om å delta, høyst diskre, i demonstrasjoner i Oslo sentrum for å gjøre sine observasjoner.

Det var Erik Næss som i en lang periode var hans kontaktmann i Overvåkingspolitiet.

I 1983 ga Chr. Christensen ut boka «Det hemmelige Norge». For første gang ble søkelyset satt på deler av Stay behind-systemet, tjenestene for øvrig og samspillet mellom Youngstorget og Overvåkingspolitiet. Boka skapte oppstyr. Mang en hysj-sjef fikk nerver. Også Kjettingmannen ante uråd. «Kongo-Jack» fikk raskt i oppdrag å bli «gatefeier». Han skulle rydde opp i og fjerne en rekke hemmelige og høyst uoffisielle våpenlagre, lagre som i stor grad besto av tyske våpen som aldri var blitt registrert. Store mengder ble ødelagt. Noe ble også dumpet på spesielle steder på Ringerike.¹⁴

Som avsnittssjef i HV har Kjettingmannen også disponert en stor og sinnrikt utrustet bunker på Ljabru, like sør for Sæter på Bekkelagshøgda. Vaktholdet her ble til tider utført av «Svarte-Per», Asbjørn Kilde og «Kongo-Jack».

«Kongo-Jack» opplevde også en gang på 70-tallet å få delta i et treningskurs som – av alle – ble ledet av instruktører fra det israelske Mossad. Deltakerne ble instruert i hvordan de skulle drive effektiv og diskre spaning, og hvordan de skulle klare å riste av seg spanere.

«Kongo-Jack» har med andre ord vært med på mange og spesielle operasjoner. Han er kanskje en av de dyktigste Kjettingmannen har hatt.¹⁵

I dag lever sjefen – Kjettingmannen – som pensjonist sammen med sin kone i villaen på Oslos østkant. Siden 1982 har han vært reservebefal, med majors grad. Men den som tror at han har lagt inn årene, tar feil.

Han har reist mye, blant annet i Asia og Egypt. I 1990 var han på ferietur i Nord-Russland. Men ferieturen var krydret med hysj-oppdrag. Ved Murmansk videofilmet han russiske marinefartøyer. Han skulle skaffe oversikt over russernes nye nummerering av nordflåten.

Oppdraget kom – pussig nok – fra Overvåkingspolitiet. Dette illustrerer hvor tett samarbeidet mellom Overvåkingspolitiet og den militære e-tjenesten i virkeligheten er.

Da kong Olav døde, deltok Kjettingmannen i arbeidet med å legge opp sikkerheten omkring begravelsen. For hvem annen enn han – og hans like – er det som kjenner Oslos fysiske «underverden» bedre?

Da PLO-leder Yasir Arafat, Israels statsminister Yitzhak Rabin og utenriksminister Shimon Peres kom til Oslo for å ta imot Nobels fredspris, var Spilhaug også aktiv for å sikre at Nobelfesten skulle gå trygt av stabelen.

Og alt dette er bare eksempler på Kjettingmannens merittliste. Den er lang og variert. Imponerende.

Men deler av den er skremmende.

Hva slags apparat er det egentlig Kjettingmannen har stått sentralt i? Sannsynligvis vil han selv benekte at han har disponert et apparat eller en organisasjon. Like fullt har han hatt et privat og uoffisielt apparat for beredskap og etterretning. Men den har også vært en organisasjon til disposisjon for de offisielle hemmelige tjenestene. Nært knyttet til Overvåkingspolitiet. Den har dessuten utført oppgaver for e-tjenesten.

Men også tett knyttet til Stay behind-systemet. Det har vært et virksomt nettverk i og rundt Stay behind-systemet.

Den dag i dag eksisterer apparatet – selv om omfang og styrke er redusert.

En offiser med betydelige kunnskaper om de private gruppene, føyer til:

– Bortsett fra «de menige» har de sentrale skikkelsene i denne organisasjonen sittet i sentrale posisjoner i næringsliv, forsvar og samfunn for øvrig. Kort sagt, personer i maktposisjoner. Jovisst, det har vært en betydelig beredskaps- og etterretningsorganisasjon. Den har operert i gråsonen mellom privat etterretning og overvåking og de hemmelige tjenestene. Den har også vært et apparat for mektige venner og deres venner. Det er i det hele tatt utrolig at de som har ledet et så virksomt apparat med så mange forgreninger til andre grupper og nettverk, har maktet å holde dette totalt skjult – til nå.¹⁶

Kjettingmannens gruppe må ha vært en av de aller viktigste av de private gruppene – kanskje den viktigste. Han kunne spille på langt flere kontakter enn de han rekrutterte fra Black-gjengen og fra Heimevernet. Sammen med flere andre ulike grupper har hans apparat vært en viktig del av det uoffisielle nettverket bak de hemmelige tjenestene. Som et slags sterkt mørklagt Stay behind bak det offisielle Stay behind og de øvrige tjenestene. Fra dette nettverket går det sannsynligvis bånd vestover – til Storbritannia og USA. Til MI6 og CIA.

Dette mørklagte nettverket opererer bak og sammen med de offisielle tjenestene. Nettverket har mest sannsynlig oppdragsgivere høyt på strå – og i det offisielle Norge. Vi har lagt fram noen fragmenter i denne strukturen. Mye står tilbake å bringe fram i lyset. Men vi har satt bumerket på strukturen.

Det er dette nettverket som noen kaller Alfa.¹⁷

*

Helge O. Spilhaug rekrutterte flere medlemmer av den beryktede Black-gjengen som opererte på Karl Johans gate i Oslo sentrum. Her sikret han seg svært lojale menn.

Spilhaug har ledet en omfattende og allsidig virksomhet, som spenner fra sikkerhetsarbeid i samband med store begivenheter i Oslo, politisk kartlegging av venstreorienterte miljøer til kontraspionasje.

Som talentspeider har han plassert flere av sine menn i Stay behind-systemet. Dermed har han skapt nyttige dobbeltroller og tverrgående forbindelser mellom sin egen gruppe og de hemmelige tjenestene – særlig Stay behind.

Spilhaugs apparat og nettverk må ha vært en av de viktigste private beredskaps- og etterretningsgruppene i Norge.

Hæren lever videre

– Hva sier du dersom vi forteller deg at det anno 1995 fortsatt finnes et Stay behind-system i Norge?

– Da sier jeg at det må være en spøk.

Vi befinner oss en halv times kjøring vest for Washington sentrum. Her i Viennas løvskoger og en av forstadens mange fornemme villaer lever Victor Marchetti et fredelig familieliv. Men det er nå. 70-årene var alt annet enn fredelige for ham. For i 1969 forlot han CIA etter fjorten år i tjenesten. Vietnamkrigen, CIAs mange «skitne operasjoner» og mangel på moralske standarder slik Marchetti følte det, gjorde at han til slutt «blåste i fløyta», ropte et advarende varsko. Da han i 1972 skulle utgi boka om sine erfaringer, opplevde han å få en høyesterettsdom mot seg som slo fast at boka måtte sensureres. Etter to års kamp kom «CIA and the Cult of Intelligence» (CIA og etterretningens kultus) endelig ut. Men 168 passasjer var strøket av sensuren – i det frie Amerika.

Saken vakte enorm oppsikt. Navnet Marchetti ble kringkastet og velkjent i store deler av i alle fall den vestlige verden. For det var ikke hvem som helst i CIA som hadde sagt at nok er nok. Da han forlot «kompaniet», hadde han avansert og blitt den nærmeste assistenten til CIAs visedirektør. Marchetti hadde kort sagt arbeidet innenfor CIAs aller innerste sirkler. Han kunne ikke avvises som en uvitende outsider.

✱

Nå – 21 år etter at boka vakte slik storm, lener han seg avslappet tilbake i sofaen.¹ Han har tydeligvis gått klar av paranoiaens umiskjennelige favntak. Han humrer til og med godlynt når han minnes sin tidligere norske nabo her ute i Beeky Court.

– Halvorsen ja, han jobbet for CIA på lyttestasjonene i Norge på begynnelsen av 70-tallet. Gjorde et stort vesen av at han ikke jobbet for CIA, var veldig hemmelighetsfull. Da han kom tilbake gjorde han det han mente var hans samfunnsplikt etter at boka endelig var sluppet ut på markedet. Han spionerte på meg, dag og natt. Det må ha vært ganske kjedelig.

Men altså, Stay behind. Alvorlig talt, ut fra min egen erfaring vil jeg si at dette systemet nok var seriøst ment fra starten av – rett etter krigen. Men allerede fra om lag 1955 ble det sett på som en spøk. I alle fall av de som hadde greie på beredskap. De mente at dette systemet ikke ville fungere.

I retrospekt minner det mest om en gammel Humphrey Bogart-film, med sine penge- og gullkister, skjulte våpen og kommunikasjon og annet utstyr. Allerede fra 1960 var det holdningen i den øverste CIA-ledelsen at en ønsket å avvikle systemet gradvis, og bruke pengene og ressursene på noe annet og viktigere, sier Marchetti.

Han spissformulerer og dømmer dagens Stay behind nord og ned i spøkefull form. Det offisielle CIA ville nok ikke uttrykke seg slik. Men det er neppe tvil om at atom-strategien slik den ble utviklet allerede fra tidlig på 50-tallet nok førte til at mange i CIA hadde sine tvil om «gammeldags» konvensjonell beredskap ville fungere.

Blant tidligere Stay behind-ansatte i Norge som har rettet kritikk mot den norske utgaven av Stay behind, blir den slags total kritikk møtt med skepsis. Selv en av de hardeste kritikerne, major Finn Kirkestuen, som førte «opprørsnotatet» fra 1981 i pennen, mener at Marchetti går altfor langt.

– Dette er en slags amerikansk jippo som ikke tar hensyn til de spesielle behovene et lite land som Norge har, sier Kirkestuen.

Uansett om CIA har hatt en viss interesse av å «utfase» Stay behind-systemet i Europa, har det likevel blitt holdt i live inntil nylig. Først i oktober 1990 sprakk det italienske Gladio.² Fra da av er systemet lagt ned både i Italia og de fleste europeiske land. Det vil si ifølge hel- og halvoffisielle erklæringer. Hva som virkelig er tilfelle, kan muligens vise seg å være noe ganske annet. For kanskje er et hemmelig Stay behind-nett «kjekt å ha» – om ikke i beredskapens navn, så for andre formål?

Det norske Stay behind-systemet eksisterer imidlertid den dag i dag, uansett om Marchetti oppfatter det som en spøk.

Hvordan ser så den hemmelige hæren i Norge ut i dag? De som har god innsikt, forteller bare dersom de får forbli anonyme. Enkelte av dem har store kunnskaper. Noen av disse kildene har i årevis sittet som sentrale aktører i strategiske deler av beredskapsarbeidet i forsvar og stat.³

Dagens Stay behind-system og filosofien bak det kan skisseres på denne måten:

– Norges geopolitiske rolle har minsket etter at den kalde krigen er over, etter at Sovjetunionen gikk i oppløsning. Men selv om unionen er historie, består fortsatt unionens viktigste bestanddel – Russland. Situasjonen er svært labil i dette enorme landet. Dermed vil Norges plass som nabo til Russland fortsatt ha interesse, både for Norge selv og for Norges tradisjonelle allierte.

Flere atlantiske makter viser økt interesse for de arktiske områdene, Barentsregionen, Svalbard og Arktis. Dette gjelder Canada, Frankrike, Storbritannia og Tyskland. Det gjelder også for Den europeiske union.

Selv om USA midlertidig viser mindre interesse for Norge og allerede har redusert sine militære overføringer, betyr ikke dette at USA avvikler sine interesser. Investeringene justeres ned et par hakk, de opphører ikke.

Amerikanske planer om å sende egne tropper til Norge dersom Russland skulle vise ekspansjonistiske hensikter, er på ingen måte skrinlagt. Også enkelte europeiske makter vil holde

på en slik mulighet, blant dem Tyskland, som allerede i dag har egne militære lagre i Norge.

– Sannsynligvis vil disse maktene ha mindre interesse av å holde ved like det norske Stay behind-systemet som en del av norsk okkupasjonsberedskap.

Interesse av å holde systemet mer eller mindre intakt finnes snarere i det faktum at Stay behind-systemet gir fremmede makter muligheter for å bygge ut egne nettverk i Norge. I dag er det primært tre stormakter som har sine egne nettverk her: USA, Storbritannia og Tyskland, som alle har tre typer nettverk: etterretnings-/spionasjenett, det ordinære diplomatiske nettet og et eget nett som tar vare på forhåndslagret militært utstyr i Norge. Stay behind-systemet har tradisjonelt vært tett knyttet til britiske MI6 og amerikanske CIA.

Erfarne kjennere og tidligere deltakere i systemet poengterer at MI6 og CIA alltid har lagt stor vekt på å infiltrere Stay behind-nettene. Først og fremst har dette skjedd ved at norske deltakere i nettene, det være seg kommunikasjonsnettet, evakueringsnettet eller sambandsnettet, er blitt rekruttert av disse utenlandske tjenestene.⁴

Logikken er klassisk. Én ting er å samarbeide med norske myndigheter og tjenester. Noe annet er å bygge ut egne nettverk i Norge som kan brukes direkte – i såvel fred som krise og krig. Dette dreier seg med andre ord ikke bare om de mange tradisjonelle rapportørene og informatørene rundt om i samfunnslivet som flere utenlandske tjenester har hatt og fortsatt har i Norge.⁵

Her er det snakk om infiltrasjon og rekruttering av personer som allerede deltar i beredskapsarbeid i Norge. Kjennere av systemet forteller at det særlig er britiske MI6 som har drevet en spesielt aktiv infiltrasjon. Det snakkes ikke bare om dobbelt-agenter, men til og med trippelagenter. Og dette er vel å merke en virksomhet som foregår fra allierte tjenester. Erfarne etterretningsfolk lar seg ikke forbause. Dette er den klassiske arbeidsmetoden. Mange andre vil derimot forbauses.

Stay behind-systemet vil kort sagt være et nettverk i Norge

som enkelte fremmede tjenester kan trekke veksler på, blant annet i deres eget arbeid for å utvikle nettverk på norsk jord.

Det finnes med andre ord sterke interesser som ønsker å holde det norske Stay behind-systemet gående.

De som er satt til å lede Stay behind-hæren i Norge i dag, er ikke uvitende om dette.

- De ulike nettene i den hemmelige hæren er fortsatt mer eller mindre intakt. Særlig er kommunikasjonsnettene utviklet. Det vil si rapporteringsnettene i Norge og systemets kontakt med hovedbasen i Wales.
- Evakueringsnettene finnes også fortsatt. Muligens finnes det to typer evakueringsnett i dag. Ett for kongehus, regjeringsmedlemmer og andre VIPer. Et annet for å hente ut nedskutte piloter og annet mannskap bak fiendens linjer.
- Sabotasjenettene har gjennomgått store endringer. I dag finnes knapt en eneste av de gamle dumpene med våpen, ammunisjon, medisiner og klær ute i Norges distrikter. Ikke minst Meyer-skandalen i 1978 viste at risikoen for at slike dumper stadig skulle bli oppdaget, var blitt for stor. I stedet valgte de ansvarlige å bygge opp et nytt våpen- og ammunisjonsnett. Nå er mye, om ikke alt utstyret plassert i spesielle bunkere og lagre inne på en rekke militære leire og installasjoner rundt om i det ganske land. Noen ytterst få utvalgte personer i hvert område har adgang til lageret.
- Det såkalte Argus-nettet finnes også. Teknisk sett er det et avansert system i dag.
- Fortsatt velges en rekke personer, både sivile og militære, hvert år ut til å bli nye deltakere i den hemmelige hæren. I dag velges langt flere fra de militære rullene enn i tidligere tider. Veteraner som har vokst opp med den strengeste grad av hemmelighet og sikkerhet, grøsser over en slik utvikling. For dette be-

tyr at stadig flere personer i de militære rullene blir trukket inn i Stay behind-systemet og blir der i en kortere periode enn den «livslange» tjenesten som var vanlig tidligere.⁶ Gjennomtrekken blir større. Faren for lekkasjer og flere «utro tjenere» øker.

- Fortsatt finnes det mellom 1000 og 1200 personer i den hemmelige hæren i Norge. Men i dag befinner hele Stay behind-systemet seg i en vanskelig og noe uklar overgangsfase. Mange offiserer blir beordret inn i systemet, mens mange av de gamle, sivile og «livsvarige» agentene går i passivitet.

- Det eksisterer fortsatt et nært samarbeid med Overvåkingspolitiet. Og Heimevernet fungerer fortsatt som en slags kamouflasje for deler av Stay behinds virksomhet. Stay behind-systemet har fortsatt et samspill med private beredskaps- og etterretningsgrupper.

- Fremdeles ligger den utenlandske hovedbasen i Wales. Reserverbasen ligger i USA.

- Hovedkvarteret i fredstid er også det samme som det har vært i hele perioden fra 1974. Det ligger i Jens Evensen-gården, vegg i vegg med e-tjenestens hovedkvarter på Grønland i Oslo sentrum. Helt vitale funksjoner av teknisk art befinner seg fortsatt i denne gården. For mange som kjenner dette hovedkvarteret virker det helt ubegripelig at senteret i en dypt hemmelig tjeneste kan ligge så utsatt og oversiktlig til. Sikkerheten ved avdelingen karakteriseres som skandaløs av mange som kjenner senteret.

- Riktignok finnes det et annet senter for bruk i krig, Krigskommandosentralen. Og det finnes et reservesystem som skal aktiviseres dersom den ordinære ledelsen bryter sammen. Men det er en fattig trøst. For denne reserveledelsen skal ifølge planen ta over i akutte krisesituasjoner eller i tilfelle angrep på Norge. En slik «backup» er ingen unnskyldning for å skjøtte sikkerheten så dårlig ved hovedkvarteret som i dag, mener innsidere.

- Den tidligere E-14-avdelingen kalles i dag Avdelingen for okupasjonsberedskap. Leder for avdelingen er oberstløytnant Anders Fossesholm fra Hokksund.

- Reserveorganisasjonen for den sentrale ledelsen i Stay behind-systemet består i dag av en leder og fire underledere. Disse skal ikke ha noen fysisk kontakt med dagens hovedkvarter. Lederen har oversikt over hva som finnes av mannskap og utstyr i hele systemet. De fire underlederne kan aktiveres av lederen, og hver har oversikt over ett enkelt nett.

Dette «backup»-systemet skal først og fremst ta seg av kommunikasjonen. Kommunikasjonen til basen i Wales skal sikres, og kommunikasjonen til de ulike kontaktleddene rundt i landet skal tre i funksjon – om mulig. Hvis ikke, må apparatet aktiveres fra utlandet. I tillegg har denne ene hovedlederen og de fire underlederne oversikt over den operasjonelle kapasiteten systemet har i dag. Det vil blant annet si hvilke mannskap som finnes, og hvor våpen, ammunisjon og annet utstyr befinner seg.

Dette er med andre ord ingen parallell-organisasjon fra topp til bunn. Det dreier seg om en reserveledelse. Kanskje kan det også tilføyes at den høyst anonyme lederen – «Mr. Nobody» – sitter med en usedvanlig makt i sine hender. Dette er en konsentrert makt som heller ikke Stortinget er informert om.

*

Den hemmelige hæren finnes fortsatt i Norge. Riktignok er den redusert i omfang. Det er i særlig grad tilfelle for sabotasje- og geriljanettet. Det finnes flere beordrede personer fra forsvaret i systemet enn før.

Fremmede tjenester – især CIA og MI6 – har uten tvil interesse av at systemet holdes intakt. Stay behind-systemet gir et nettverk som kan infiltreres fra slike tjenester. For disse tjenestene er ikke likeverdig samarbeid med den norske tjenesten nok. De ønsker også å bygge opp sine egne nett i landet.

Det finnes et reservesystem som skal tre i funksjon dersom det vanlige Stay behind-systemet rakner. En sjef og fire underordnede sjefer har oversikt og kunnskap nok til å ta over på sentralt plan om det skjer.

Gladio – en italiensk tragedie

Gladio refererer til gladium, det korte tveeggede sverdet som de romerske gladiatorene benyttet i sine heroiske kamper.

– Har du noen gang hørt om Wyatt Earp . . . ?

Reporteren som sorterer sine notater før han skal starte intervjuet med ham som spør, ser litt overrasket ut. Det navnet sto ikke i notatene hans. Mannen fortsetter:

– Han var min grand, grand onkel. En nær venn av min bestefar, sheriffen i Tombstone, Arizona. Wyatt Earp, den største gunfighteren i det ville Vesten. Han som med sine brødre gikk seirende ut av den berømte gunfighten ved OK Coral i 1881.

Mannen som påberoper seg et fjernt slektskap med en av ville Vestens store legender, heter Mark Wyatt. Nå er den kraftige mannen pensjonert – fra CIA.

Ettersom han påberoper seg sheriffen i Tombstone som en av sine aner, har han neppe italiensk blod i årene. Men det er noe italiensk over ham – fakter, mimikk, temperament. Det er da heller ikke noe merkverdig. Wyatt tjenestegjorde for CIA i utlandet fra 1947 til 1979, og svært mange av disse årene oppholdt han seg nettopp i Italia. Her var hans viktigste oppgave å bygge opp det italienske Stay behind-systemet – Gladio. Men han har også inngående kjennskap til Stay behind-operasjonene i andre europeiske land, og til den filosofi som CIA la i sitt engasjement på dette området.

En av de mest betente problemstillingene bak temaet om Stay behind er spørsmålet om politisk styring og demokratisk kontroll. Det kan være kort vei fra en hemmelig organisasjons legitime forsvarsoppgave til misbruk og rolleforveksling. Det er i særlig grad Gladio-systemet i Italia som har avdekket dette.

Reporteren konfronterer Mark Wyatt med problemstillingen: – Var det fare for at en organisasjon, som i utgangspunktet var ment å skulle tjene en god sak, kunne utvikle seg til et monster?

Mark Wyatt: – Ja, jeg tror faren absolutt var til stede, og det skremte meg . . .

*

Dette er det altså en av CIAs mest erfarne Stay behind-eksperter som konkluderer med. Det hele kunne bli et monster . . .¹

Historien om Stay behind i Italia er ikke uten interesse for den som ønsker å analysere dypt hemmelige strukturer. Denne italienske tragedien kan ikke feies under teppet med enkle og banale formuleringer om at Italia ikke er Norge. Selv om det som skjedde der er uvanlig ekstremt og brutalt, kan det nettopp i sin outrerte form kaste et ettertenksomhetens lys over hemmelige strukturer i andre land. Også i Norge – selv om det meste her til lands fortoner seg som en mild bris i forhold til de italienske stormkastene. For de prinsipielle, politiske og etiske dilemmaene og konfliktene har i bunn og grunn noe til felles. Det er også et poeng at tragedien dreier seg minst like mye om CIAs spill i Italia som italienernes egne intriger og maktkamp.

Historien om Italias Stay behind er blitt mer og mer avdekket de siste årene, men fortsatt ligger mye i det skjulte. Noe av det er så sensitivt og kompromitterende at det ikke tåler dagens lys. Noe er så fantasifullt at det er vanskelig både å tro og fatte det.

Det var erfaringene fra de hemmelige operasjonene bak tyskernes rygg i Norge og Frankrike – og operasjonene i Italia – som dannet grunnlaget for CIAs filosofi om Stay behind. Da invasjonen på Sicilia ble forberedt i 1943 – det som skulle bli starten på slutten for Mussolinis fascistregime og Italias allianse

med Hitler – innledet amerikanske OSS et samarbeid med mafiaen. De fikk løslatt «Lucky» Luciano, USAs beryktede gangsterboss, fra fengsel. Til gjengjeld skulle han etablere kontakt med mafiaverenner på Sicilia som kunne samarbeide med OSS og USAs invasjonstropper.² «The Luciano deal» dannet etter sigende en langvarig allianse mellom klandestine amerikanske myndigheter og den internasjonale Cosa Nostra.³ Avtalens Godfather var OSS-sjefen for Italia, Earl Brennan.⁴ Før krigen tjenestegjorde han ved den amerikanske ambassaden i Roma og knyttet kontakter med Mussolinis hemmelige politi og ledende fascist-er. Samrøret inneholdt flere ingredienser. OSS-sjefen William Donovan, også kalt «Wild Bill», var medlem av malteserordenen i Roma.⁵ Denne ordenen var et tilholdssted for fascist-er, den konservative overklasse, høyere militære og Vatikan-opper. Blant medlemmene fantes også den amerikanske diplomaten Myron Taylor og William Casey. Casey ble CIA-sjef under president Ronald Reagan. En annen CIA-topp med en fortid i Italia var den legendariske og paranoidforklarte James Jesus Angleton. Han bygget opp en familiebusiness i Italia som ble brukt til å formidle finansiering av klandestine aktiviteter, også Gladio.

Etter det kommunistiske kuppet i Tsjekkoslovakia i 1948 steg den politiske feberen på begge sider av Atlanteren. I Italia var febertoktene ekstra kraftige, ikke minst på grunn av det italienske kommunistpartiets sterke posisjon.

Situasjonen i Italia gikk ikke upåaktet hen i Washington. Tvert om ble den viet stor oppmerksomhet. En årsak til dette var Italias militærstrategiske posisjon i Middelhavet. En annen var de sterke båndene mellom Italia og USA gjennom de store grupper av mennesker av italiensk herkomst i USA. En tredje var nettopp den at en rekke sentrale personer i Washington, spesielt innenfor CIA, var personlig involvert og engasjert i Italia.

Da Italia gikk med i NATO i 1949, var kravet om at de skulle ha et opplegg for «unorthodox warfare» ikke problematisk. På samme måte som i Norge var det allerede i 1947-48 i gang virksomheter som liknet sterkt på Stay behind-systemer. Forskjellen

mellom de to landene var at CIA var langt mer engasjert i Italia. I Italia sydet og boblet en kjempestor klandestin gryte. Oppe i den sorte italienske gryte fantes en blanding av CIA-prosjekter og en smørje av politiske og militære grupperinger, etterrettings- og sikkerhetstjenestene, Carabinieri-politiet, Vatikan-geistlige, frimurer- og broderskapslosjer. Personene som var involvert, er beskrevet som fanatiske og aggressive antikommunister med en grunnfestet tro på den sterke og autoritære ledelse av Italia.⁶ CIA hadde ingen problemer med å finne allianser i sitt arbeid for å oppfylle NSC-direktivet om at USA for enhver pris skulle hindre at kommunistene vant det italienske parlamentsvalget i 1948.⁷ Hvis de vant, gikk direktivet ut på at USA umiddelbart skulle sette i verk utvidede strategiske disposisjoner i Italia . . .

Kommunistene vant som kjent ikke, men det stoppet ikke CIA og deres italienske alliansepartnere. Tvert imot, da begynte virkelig den langvarige og til dels perverterte kampen mot kommunistene og alt annet som smakte av venstrekrefter i Italia. Dimensjonene på innsatsen i denne kampens første fase kan illustreres med at den kostet USA *4 milliarder dollar* mellom 1945 og 1953.⁸

Ifølge en uttalelse fra Giulio Andreotti da han var statsminister, ble Gladio etablert i 1951. Han skulle vite det ettersom han hadde et intimt forhold til organisasjonen. Et meget populært biljardbord i Gladios treningsleir på Sardinia var en gave fra ham. Det framgikk av messingplaten som var festet på det – med inskripsjonen: «Til Gladios menn – fra Giulio Andreotti».⁹

Året 1951 var neppe begynnelsen, men snarere slutten på begynnelsen for Gladio. CIA-medarbeidere peker ut 1956 som det sentrale årstallet. Dette er ikke korrekt. Det som skjedde i 1956 var at det forelå en spesiell avtale mellom Italia og USA som innebar en mer spesifikk og forsterket innsats fra CIAs side når det gjaldt å utvikle, drive og bruke Gladio. Den avtalen ble av ukjente årsaker ikke undertegnet før i 1959 – uten at det førte til praktiske forsinkelser eller hindringer.

Den formelle samarbeidspartneren for CIA i Gladio-prosjektet var den italienske etterretningsorganisasjonen SIFAR.¹⁰ Men ingen hindret CIA i å gå sitt eget løp. SIFAR var CIA-infiltrert på kryss og tvers. I de ledende SIFAR-posisjonene satt det personer som var manøvrert inn på sine plasser av CIA. Den første sjefen var egentlig amerikaner og hadde det talende klenge-navnet «Godfather». CIA sørget for at hans etterfølger ble general DeLorenzo, nettopp i 1956. DeLorenzo ble senere, i 1962, manøvrert inn i den viktige posisjonen som sjef for Italias halvmilitære politiorganisasjon, Carabinieri, som også hadde kontrollen med sikkerhetstjenesten.¹¹ Dermed kunne den skjebnesvangre alliansen besegles mellom Gladios Stay behind-virk-somhet og Carabinieri-sikkerhetstjeneste. Denne tjenesten brukte store ressurser på å overvåke kommunister og venstresiden.

CIA kunne uforstyrret bygge opp Gladio fra en hemmelig leir på Sardinia. Organisasjonen ble bygd opp på 40 hovedgrupper. Disse ble spesialisert på bestemte områder; 10 på sabotasje, 6 på hver av områdene etterretning, propaganda, evakuering og 12 på gerilja.¹² I hovedkvarteret på Sardinia var det også enheter som tok seg av agenttrening og logistikk. Under dette nivået ble Gladio delt opp i små, uavhengige celler som hadde sine operative oppgaver og plasseringer rundt i hele Italia. Gladio-cellene hadde adgang til hemmelige depoter – dumper – med alt det nødvendige av våpen, sabotasje- og radioutstyr, proviant, feltutstyr osv.¹³ Gladios Stay behind-konsept var på mange punkter likt det norske.

Treningen av agentene ble ledet av CIA, assistert av MI6. Instruktørene var toppspesialister på gerilja, sabotasje, etterretning og alt som hørte til faget. Både de amerikanske Green Berets og de britiske SAS-styrkene ble brukt. Et innslag som ikke kan spores i det norske opplegget er at etterretningsopplæringen inneholdt faget propaganda.¹⁴ Hva og hvorfor er nå, med all tydelighet, blitt avdekket.

Gladio-cellene ble spredt over hele Italia. I begynnelsen ble hovedvekten lagt på Nord-Italia og spesielt på den østlige gren-

sen mot Jugoslavia. Der lå den største faren for et landbasert angrep – i hvert fall i den tiden da forholdet mellom president Tito og Kreml var noenlunde til å leve med. Tyngdepunktet av de 139 dumpene – våpen- og utstyrsdepotene – som er registrert, var plassert i nord. Men etter hvert ble Gladio-nettverket forskjøvet i retning av de mer folkerike områdene og de politiske tyngdepunktene i Italia. Av åpenbare årsaker.

I den utstrekning en kan snakke om en formell ledelse, styring og kontroll av Gladio-systemet, var den italiensk. Men det hele skjedde på CIAs premisser. De sørget for at de få politikere, militære sjefer, etterretningsbosser og Carabinieri-topper som ble informert og involvert, var CIA-proselytter. Det var neppe uten mål og mening at CIA brukte hundretalls millioner av dollar til å støtte politikere og andre viktige personer i Italia. Derfor kan CIA-folkene gjerne den dag i dag kalle seg «rådgivere» og vise til at ledelsen lå i italienske hender. Her er det milevis mellom formelle betraktningsmåter og realiteter. Det var et rent «puppet on the string»-opplegg. Eller som Mark Wyatt uttrykker CIA-filosofien: «If you're going to do it then you're going to be in charge of it. . . . And that was clearly the way it was in Italy.»¹⁵ Han levner ingen tvil om hvem som var storebror når spørsmålet om Gladio kom på dagsorden.

I forholdet mellom MI6 og CIA var Italia helt fra første stund CIA og USAs arena. Her spilte MI6 annenfiolin. Italienerne var «the puppets».

Omfanget av Gladio har vært uklart og omdiskutert. Ikke minst fordi informasjonene som ble gitt fra offisielt hold da de skandaløse Gladio-avsløringene sveipet over Italia i 1990, var manipulerende. Et eksempel på dette sørget statsminister Andreotti for. Han fortalte at Gladio bare besto av 622 operatører – på en måte som kunne få mange til å tro at det dreide seg kun om 622 personer. Han unnlot bevisst å fortelle at det var tale om personer som hver hadde 12-15 agenter i sin kommando. Etter at dette ble klarlagt, er antallet personer i den operative Gladio-hæren anslått til om lag 15 000. I tillegg kom et større antall personer som var knyttet til hovedbasen på Sardinia.

På samme måte som i Norge finnes det legitime grunner til at det ble opprettet et Stay behind-system som ledd i Italias okkupasjonsberedskap. Den kalde krigens trusler og frykt var like kald i det varme Italia som i det kalde nord. Og ettersom også Italia ble NATO-medlem, var samarbeidet med NATOs klandestine tjenester i utgangspunktet ukontroversielt – i prinsippet. Men på den klandestine arena kan det som er legitimt og prinsipielt i orden, fort komme i gal bevegelse. Det kan begynne å leve sitt eget liv i hendene på de få maktpersonene som holder de hemmelige tjenestene i sitt grep. De – som holder alle andre på avstand ved hjelp av den klandestine trylleformelen «need to know». Hvorfor det gikk akkurat slik som det gjorde med Italias Stay behind-system Gladio, har mange forklaringer. Det finnes både historiske, kulturelle, politiske. Men ingen kan bortforklare de mekanismene og psykologien som ligger i den klandestine kulturen.

Da avsløringene om Gladio bølget fram i 1990, tok det ikke lang tid før det viste seg at en rekke dramatiske hendinger i Italia i 60- og 70-årene hadde hatt noe med Gladio å gjøre. Avsløringene traff både statsminister Andreotti og presidenten Cossiga med stor tyngde. Det skyldtes i mindre grad de posisjonene de hadde hatt den gangen. Det viktigste var at de hadde vært involvert i Gladio lenge før de nådde sine topposisjoner som statsminister og president.

Selve kjernen i avsløringene var svært lett å få øye på. Gladio, som skulle bekjempe en mulig okkupasjonsmakt, var i stedet blitt omgjort til en viktig, skjult aktør på den innenrikspolitiske arena. Fiendebildet ble mindre og mindre Sovjet, og mer «alt og alle» som kunne oppfattes som en indre trussel mot høyresiden og den etablerte makteliten i Italia. Dette var en ekstrem høyreside med klare nyfascistiske trekk. Hovedfienden var Italias venstreside med kommunistene i spissen. Ut av dette politiske terrenget er det så blitt virvlet opp en rekke aksjoner hvor Gladio skal ha vært involvert. Ingrediensene har vært mange: destabilisering, provokasjoner, likvidering, infiltrasjon, bombeattentat og kuppforsøk. Den fulle og hele sannheten er neppe

kommet for en dag ennå. Kanskje vil det aldri skje. Faren for at Gladio blir brukt som en forklaring på likt og ulikt og som tragediens hjemmeadresse, er klart til stede.

Men et viktig faktum er at det i Italia ble etablert et Stay behind bak Stay behind – et Gladio II. Og dette skjedde med CIAs viten og vilje og gode hjelp. Det er dette Gladio II som er det skjulte apparatet bak de fleste skandaløse aksjonene som etter hvert ble gjennomført.¹⁶ Denne konstruksjonen for *undercover undercover* ga italienerne en usedvanlig bevegelsesfrihet til å gripe inn på ytterst følsomme områder i samfunnet. Den gjorde det også mulig for CIA å fortelle Washington og omverdenen – om noen ble nysgjerrige – at *de* ikke hadde det fjerneste kjennskap til hva som egentlig foregikk.

Gladio II-strukturen ble organisert av SID-generalen Vioto Miceli.¹⁷ Han har siden fortalt at oppsettet ble organisert etter ønske fra amerikanerne og NATO. Gladio II ble en «blekk-sprut» med sine armer langt inne og overalt i det italienske samfunnet. Kjernen i strukturen var en styrke på 4000 mann. De fikk som de øvrige Stay behind-agentene sin commandotrening på Gladio-basen på Sardinia. Siden ble de utplassert på strategiske posisjoner. Agentene fikk høy lønn og forsikringer om at deres barn ville få sin utdanning på USAs regning – om de selv ble drept i den farefulle jobben. De fikk også adgang til å benytte det ordinære Gladios våpen- og utstyrsdepoter. Dette er sannsynligvis forklaringen på at 12 av de opprinnelige 139 dumpene forsvant totalt, og mange av de øvrige var ribbet for store mengder våpen og eksplosiver. Det nære samarbeidet med Carabinieri ble bekreftet av at Gladio II kunne disponere noen av deres leire, og agentene kunne opptre i politiuniformer når det var formålstjenlig.

Og Gladio II-strukturen inneholdt mer. Den ble forsterket gjennom samarbeid med private organisasjoner. Samarbeidet varierte fra å være tett og permanent til mer ad hoc og sporadisk i forhold til enkelte operasjoner. Felles for alle samarbeidspartnerne i Gladio II var at de var høyreorientert, på eller over grensen til det ekstreme. Fascistinnslaget var tydelig til stede.

Bindemidlet i denne klandestine strukturen var den hatefulle frykten for kommunistene, og ideen om at Italia trengte en sterk, autoritativ ledelse. Drivkraften var nok også spørsmålet om personlig makt. Francesco Cossiga, som var sterkt Gladio-involvert, endte da også opp som president. Bak det hele sto CIA og pustet til ilden. CIA sørget for at det meste lot seg finansiere.

Men Gladio II-strukturen ble ikke alene bygd på våpen, penger og primitivt politisk hat. Grunnmuren hadde også sine raffinerte innslag. Et av disse var en «studie» som ble gjennomført i Roma i mai 1965. Studiets tema var «revolusjonær krigføring» og dreide seg *ikke* om beredskap for å møte en kommunistisk revolusjon, men teknikken for hvordan *en selv* kan gjennomføre den. En rekke høyreekstremister, nyfascister, journalister og militære personer satt sammen og lærte «the strategy of tension». Innholdet i denne strategien var å skape frykt gjennom terroraksjoner, provokasjoner og kaos. På den måten skulle opinionen manipuleres og skremmes til å rope på en sterkere og autoritær regjering som kunne ordne opp.

Et annet eksempel var USAs mer «normale» seminaraktivitet som var beregnet på det «europeiske teater». I begynnelsen av 60-årene var et tema for disse seminarene «The Techniques and Prospects of a Coup d'État in Europe».¹⁸ På slike seminarer om hvordan en gjennomfører et statskupp, deltok også italienere som senere ble sentrale aktører i Gladio II.

Mange av de «private» gruppene som ble lenket opp til Gladio II besto av ekssoldater, fallskjermjegere og medlemmer av den paramilitære organisasjonen «Decima MAS».¹⁹ Lederen var den beryktede Junio Valerio Borghese, med tilnavnet «Black Prince». Et suspekt individ som under krigen jaktet på og myrdet antifascistiske partisaner. Ved å gå i USAs tjeneste slapp han unna rettssaker og harde dommer da frigjøringsdagene kom. Ikke uventet ble han tatt under CIA-mannen James Jesus Angletons vinger.

Et par tiår senere forberedte «Black Prince» og hans menn et

statskupp: «Plan Solo» i mars 1964. Planen slo feil fordi Carabinieri-troppene som skulle støtte kuppet, ikke rykket ut. Den militære operasjonen bak Plan Solo ble ledet av en oberstløytnant i SIFAR, Renzo Rocca. Han tok sitt eget liv – så sies i alle fall. Dermed hindret han og hans likesinnede at forbindelsene til bakmennene ble avslørt. Minst en av de antatte bakmennene hadde vært deltaker på coup d'état-seminar – statskupp-seminar – i USA. Dette var en fascist ved navn Stefano Delle Chiaie, som opererte med egen terrorgruppe.

Gladio II-strukturens tyngste, farligste og mest innflytelsesrike medspiller var frimurerlosjen Propaganda Due, som oftest omtalt som P2. Medlemstallet var på nær tusen personer – alle høyreorienterte i ulike grader, de fleste ekstreme og nyfascistiske. Medlemmene bekleddet topp- og nøkkelposisjoner i det italienske samfunnet. I medlemsstokken var det flere regjeringsmedlemmer, et stort antall parlamentsmedlemmer, 160 av Italias militære ledere inklusive hær sjefen, SIFAR- og Carabinieri-sjefer, finansfolk, industriledere, diplomater, mediefolk. Det er kanskje noe mer enn en kuriøs parentes å nevne at forretningsmannen og milliardæren som ble statsminister i 1994, Silvio Berlusconi, også var knyttet til P2.

Den sentrale personen i P2 var Licio Gelli, som også var malteseridder. Gelli hadde en minst like uryddig og suspekt fortid som «Black Prince» Borghese. Han hadde tilhørt Mussolinis «svartskjorter» og deltok i borgerkrigen i Spania for Franco, og han samarbeidet med nazistene under annen verdenskrig. De antifascistiske partisanene hadde ham på likvideringslisten. Han ble reddet unna av amerikanerne og puttet inn i en av deres etterretningsenheter, og deretter inn i SIFAR. Etter en del år i Argentina dukket han på slutten av 60-årene opp igjen på den italienske arena. Raskt klarte han å manøvrere seg inn i nøkkelposisjoner, ikke minst takket være sin forankring i P2 og malteserordenen. I 1969 opprettet han en forbindelse med den amerikanske generalen Alexander Haig, som da var stabssjef hos president Nixon og senere NATOs øverstkommanderende.²⁰ Gjennom Haig nådde Gelli også fram til Henry Kissin-

ger, som på det tidspunkt var leder for National Security Council. Disse forbindelsene åpnet for økt CIA-innsats, mer penger og større konsesjoner til å operere i kampen mot kommunistene og venstresiden i Italia. Og det åpnet for et tiår i Italia som er blitt beskrevet som noe lik en borgerkrig. I 1968 ble det registrert 147 terroraksjoner. Det hele endte i et klimaks i 1978 da det ble registrert hele 2498 aksjoner. Langtfra alle kan beviselig knyttes til Gladio II-strukturen. Men det er tydelig at de sentrale aktørene i Gladio II ikke hadde studert loven om aksjon og reaksjon nøye nok da de gikk på revolusjonsstudier og seminarer om coup d'état.

Blant de større og spektakulære provokasjonene og destabiliseringsaksjonene som kan knyttes til Gladio II-strukturen, kan nevnes:

Bombeattentatet på Piazza Fontana i Milano i 1969. 18 ble drept og 90 hardt skadet. Anarkistgruppene ble brukt som syndebukker og 150 ble arrestert. Et par år senere pekte nye bevis og ledetråder mot en gruppe nyfascister og SID-offiserer. Derfra var avstanden til Gladio II kort.

I 1972 rykket tre carabinieri ut for å undersøke en anonym melding om en mystisk bil som sto parkert i Peteano – nær Venezia. Bilen eksploderte og alle tre ble drept. Ansvar ble plassert hos den venstreekstremistiske gruppen «Røde brigader», og 200 kommunister ble arrestert. Men ingen ble anklaget. Det manglet bevis. Etter ti år ble saken gransket på nytt, og en fant at bomben var plassert av den militante fascistgruppen Ny orden. Forberedelsene til bombeprovokasjonen var kjent av den militære sikkerhetstjenesten. Igjen skimtes forbindelser til Gladio II.

En bombe eksploderte midt i en antifascistisk demonstrasjon i Brescia i 1974. 8 ble drept og 105 skadet. Anarkistene fikk igjen skylden. Men etter hvert dukket det opp spor som førte til en Gladio II-agent.

Samme året eksploderte en bombe i et tog utenfor Bologna. Den drepte 12 og skadet 105. To nyfascister ble sporet opp som

ansvarlige. De var medlemmer av en klandestin politigruppe som kalte seg Black Dragons, og lukket Gladio II.

I 1980 eksploderte en bombe inne på jernbanestasjonen i Bologna. 85 personer ble drept og mer enn 200 såret. En spesiell granskning ble hindret og manipulert av politimyndighetene og SID. To mistenkte som var knyttet til SID, flyktet fra landet. Etterforskerne fant også spor til P2 og Licio Gelli, to personer fra Carabinieri og fire personer med tilknytning til Gladio. Ingen ble dømt. Men det ble avslørt at bomben besto av T4-eksploderer. Samme type som ble brukt blant annet i Peteano og Brescia og ved en rekke andre bombeattentater rundt om i Italia. T4 var den type eksploderer som var lagret i Gladio-dumpene og som skulle brukes til sabotasjeoperasjoner.

Alliansen mellom de høyreekstreme og nyfascistene og CIA, SID og Carabinieri gikk meget langt i sin kamp mot kommunistene og venstresiden. Uten hemninger benyttet de Gladio-systemene i sine provokasjoner og aksjoner for å destabilisere det italienske samfunnet. Hvor mange av bombeattentatene og andre voldelige aksjoner som rystet Italia fra 60-årene og opp i 80-årene som denne alliansen sto bak, er umulig å si.

Gladio II-provokasjonene måtte få en reaksjon. Den kom i form av de venstreekstreme Røde brigader. De fleste av de voldelige aksjonene som høyrealliansen ikke kan gjøres ansvarlig for, kan de Røde brigader lastes for. I gråsonen mellom disse to politiske ytterpunktene kunne kriminelle og mafiaen operere nærmest fritt med en egen «portefølje» av aksjoner.

Den dypere meningen med høyrealliansens strategi for spenning og destabilisering var at den skulle berede grunnen for coup d'état – statskupp. Ved siden av Plan Solo til Black Prince Borghese i 1964, er det gjort en rekke forsøk. Og det er sikkert langt flere enn de som er avdekket:

I 1970 var Black Prince i gang med et nytt kuppforsøk. Femti mann bevæpnet med maskinpistoler kom seg en natt inn i innenriksministeriet i Roma og gjorde seg klar til aksjon. Denne

aksjonen ville blitt støttet av et tusentall Gladio-agenter. I siste minutt ble aksjonen stoppet etter at SID-sjefen, general Miceli, grep inn.

Samme år ble det registrert et nytt kuppforsøk hvor Gladio II helt åpenbart var med. Her hevdet et vitne at kuppopplegget var stimulert og godkjent av NATO og amerikanske autoriteter.

I 1974 ble det hevdet at NATO og CIA hadde godkjent et opplegg som en av de mest berømte og dekorerte partisanene fra krigens dager sto i spissen for – Edgardo Songo. Han hadde mange innflytelsesrike venner i Washington, og hadde organisert sin egen Gladio-gruppe. Opplegget feilet, og Songo ble arrestert. Og løslatt – av mangel på bevis.

Crescendo i denne italienske tragedien med Gladio som en av hovedaktørene, ble nådd i 1978. Da ble statsminister Aldo Moro kidnappet og myrdet. Motivet for denne operasjonen var åpenbart at Moro ønsket å løse opp og bygge ned de politiske spenningene i Italia. Allerede mens han var utenriksminister begynte han å snakke om en regjeringsskoalisjon som kunne åpne for at også venstresiden og kommunistene kunne delta. Han innledet en dialog med den sterke lederen av kommunistpartiet PCI, Enrico Berlinguer.

Moro søkte etter en politisk løsning på den voldskarusellen som var satt i gang i Italia. Det var utvilsomt en klok tanke, men farlig for den som tenkte den. Det første signalet fikk Moro under et besøk i Washington. Da ble han lest teksten, blant annet fra utenriksminister Henry Kissinger: «Dropp tanken på en koalisjon med kommunistene – ellers vil det koste deg dyrt.»²¹ Liknende meldinger mottok han også senere, blant annet fra senator Henry Jackson.

Kidnappingen av Moro fant sted da han var på vei til å sluttforhandle en avtale som ville åpne for kommunister i regjeringen. Han ble holdt i forvaring av kidnapperne i 55 dager. Da myndighetene nektet å forhandle med kidnapperne, ble han skutt og lagt i bagasjerommet på en bil som ble funnet i en av

Romas gater. Kidnapperne identifiserte seg som den venstre-ekstreme Røde brigader.

Siden har det vist seg at kidnappingen og mordet på Aldo Moro var langt mer intrikat enn som så. Mange indisier peker mot at Røde brigader i lang tid hadde blitt infiltrert av agenter fra CIA og den italienske sikkerhetstjenesten. Dette skjedde ved hjelp av Gladio II-strukturen. Hensikten var åpenbar: Voldsaksjonene skulle stemples Røde brigader og dermed øke spenningen og diskreditere kommunistene og venstresiden. Det var ikke bare infiltrasjonsagenter som infiltrerte de Røde brigader. Enkelte brigademedlemmer ble arrestert og tatt under behandling i fengsel, og endte opp som dobbeltagenter.

Indisier peker mot at kidnappingen og mordet på Moro var noe helt annet enn en Røde brigader-operasjon. Et fengslet brigademedlem hevdet at den profesjonelle militære commando-operasjonen som ble gjennomført da Moro ble kidnappet, umulig kunne vært satt ut i livet av Røde brigader-enheter. De hadde ikke kapasitet til å utføre en så kompleks militær operasjon. Dette utsagnet ble styrket av de ballistiske testene av ammunisjonen som ble brukt, og som blant annet drepte fem av Moros følge. Ammunisjonen var identisk med den typen som var lagret i Gladio-dumpene. Røde brigader spredte en rekke trykksaker under den tiden Moro var kidnappet. Trykkerimaskinen ble funnet en uke etter mordet på ham. Maskinen viste seg å stamme fra en spesiell avdeling i sikkerhetstjenesten som hadde koden «RUS».

Den er senere blitt identifisert som en superhemmelig avdeling innenfor Gladio.²² Denne avdelingen var sannsynligvis Gladio II.

Etterforskningen ble ellers preget av at viktige vitner forsvant eller ble myrdet. Særlig dreide dette seg om personer som hadde informasjonen som kunne kaste lys over et brev Aldo Moro hadde skrevet da han satt i kidnappernes forvaring. Det er blitt hevdet at passasjer i brevet som kunne gi viktige indikasjoner og spor, var manipulert bort. En Carabinieri-general som visste noe om dette, ble overflyttet til Sicilia – og myrdet av mafiaen.

En journalist som hadde funnet spor som gikk via en gruppe fascister til P2-mannen Licio Gelli, ble likvidert på åpen gate i Roma.

Det gikk med Moro-etterforskningen som med de fleste andre sakene hvor indisier og bevis pekte i retning av Gladio-alliansene. Den smuldret opp. De som havnet i retten, ble som regel frikjent på grunn av mangel på fellende bevis. Det har tydeligvis vært umulig å trenge gjennom det nettverk som Gladio II-strukturen representerte. Like vanskelig har det vært å avdekke P2-broderskapet som var plassert i alle nøkkelposisjoner i politiet, militæret, etterretnings- og sikkerhetstjenestene og rettsvesenet.

Stay behind-systemet Gladio ble en hovedaktør i en italiensk tragedie. Dersom informasjonene taler sant, gikk teppet ned for denne tragedien i 1990.²³ Det hevdes hardnakket at USA ikke ga en cent til de italienske Stay behind-operasjonene etter 1978.²⁴ Årsaken var at koblingen mellom terroraksjonene og Gladio ble for synlig og kompromitterende. Om dette er riktig, gjenstår kanskje å se.

Tragediens historiske rolle vil neppe bli avdekket på mange år ennå – om den noen gang blir det. Kommunistene og venstresiden og Røde brigader ble nedkjempet, CIA og USAs italienske skrekkszenario avverget og Italias politiske høyreside har kunnet beholde makten – over eller under bordet. Prisen for dette er et lemlestet demokrati, blod og død. Og at nyfascistene, mafiaen og den politiske korrupsjonen fikk større og friere alburom.²⁵

Tragedien blir ikke mindre av at mordet på Aldo Moro førte til at kristelig-demokraten Giulio Andreotti, ofte kalt «Ulven» eller Belzebub – Djevelen – nådde toppen i italiensk politikk. Han har blant annet vært statsminister sju ganger og utenriksminister seks ganger. Han har hatt en lang og tett forbindelse med CIA og Gladio. I dag står Giulio Andreotti på anklagebenken og skal svare på påstanden om han har

hatt et tett samarbeid med Cosa Nostra, Italias største og sterkeste mafia.

– Ble Stay behind opprettholdt for lenge?

Spørsmålet går til CIA-veteranen Mark Wyatt, mannen som hadde som hovedoppgave å bidra til å bygge opp det italienske Stay behind-systemet. Det er reporteren som ved starten av intervjuet ble noe overrumplet av spørsmålet om Wyatt Earp, som spør.²⁶

– Jeg kan ikke svare for situasjonen i andre land enn der hvor jeg tjenestegjorde lengst: Italia. Der varte det for lenge og det skapte problemer. Da de skandaløse avsløringene kom på bordet i 1990, skapte det et inntrykk av at Stay behind-nettverket var omdannet og utnyttet i hendene på det ekstreme høyre. Vi var for sene med å komme fram til beslutningen om å stoppe Stay behind.

– Hvorfor?

– Jeg vet ikke riktig. Sannsynligvis var det mange årsaker. Italienerne syntes Stay behind var en viktig sak og operatørene var dyktige og oppofrende. Det kunne jeg selv konstatere da jeg besøkte basen.

– Var Stay behind også en klubb – en sosial struktur?

– Det er et viktig og riktig poeng. Da jeg var på besøk på basen, registrerte jeg en voldsom spirit. Det ble sunget patriotiske sanger og det ble holdt foredrag og diskusjoner. Det var det komplette kameratskap hvor alle hadde sverget total sikkerhet og taushet. Men Italia måtte betale prisen. I over førti år var Stay behind en absolutt hemmelighet, og så: Italia var full av konspirasjoner og en rekke personer som ville «take over». Hvis noen av disse, blant dem fire-stjerners generaler, ville ri på den «hvite hesten» og kjente til Stay behind, da visste de hvor de kunne finne operatører de kunne stole på, og dumpene med våpen og utstyr.

– Mener du at Stay behind også kunne være farlig for demokratiet?

– Jeg tror det.

– Var det fare for at en organisasjon, som i utgangspunktet var ment å skulle tjene en god sak, skulle kunne utvikle seg til et monster?

Mark Wyatt nøler noen sekunder. Så kommer svaret, klart og tydelig:

– Ja – jeg tror faren absolutt var til stede, og det skremte meg.

*

Italias Gladio er det klareste eksemplet på hvilket potensial for maktmisbruk et Stay behind-system kan romme. At de som var ansatt i ledelsen for det norske Stay behind var bekymret nettopp for denne faren, var i høy grad på sin plass.²⁷

Den italienske tragedien, med Gladio som en hovedaktør, viser også hvor langt USA og CIA ville gå for å holde kommunistene og venstresiden borte fra politisk innflytelse i et strategisk viktig land. Nasjonal suverenitet og demokrati blir i et slikt tilfelle totalt overkjørt.

Gladio-eksemplet har vist hvor farlig det er å blande og tillate samrøre mellom legitime hemmelige tjenester og private grupper, losjer, organisasjoner, private personer o.l.

Eksemplet Gladio kan ikke gjøres ufarlig for norske forhold ved å vise til det trivielle faktum at Norge ikke er Italia. For skjellen finnes først og fremst i at kampen mot kommunistene i Norge tross alt ble ført med langt mindre ekstreme og militante metoder og på et tidligere tidspunkt. Om dette ikke hadde skjedd, kan ingen forsverge at enkelte ingredienser fra den italienske Gladio-tragedien ikke kunne ha blitt tatt i bruk – også i Norge.

Bak demokratiets rygg

I tre stive timer har de sittet på den lille kafeen og diskutert. De har knapt registrert at folk har kommet og gått, og at en sparsom sol for lengst har trengt gjennom skylaget og speiler seg i Tromsøysundet. Han sier det samme om og om igjen – denne gangen med litt andre ord:

– Hemmelige virksomheter har alltid vært, er og vil alltid forbli tærende kreftsvulster på demokratiets tandre sjel.

Han tar en pause som for å finne formuleringen.

– Vær på vakt når det forkynnes intense og svulstige forsikringer om at hemmelighetene er til demokratiets beste. Det vil aldri noen gang – så lenge vi befinner oss i et virkelig demokrati – være noe annet enn det totale selvbedrag eller reinspikka hykleri. Ka fasken . . . Det beste demokratiet kan håpe på er at gifta ikke sprer seg. Jo sterkere forsikringene er om at demokratiet råder over sine hemmelige virksomheter, jo større er faren for at nettopp dette dekker over at hemmelighetenes menasjeri øker sin makt. Og at demokratiet er på vikende front. For demokrati og hemmeligheter går ikke i hop. I det ligger det moralske og farlige dilemmaet når demokratiet legger sin skjebne i hemmelige virksomheters hender.

Dette har han tenkt mye og lenge på – særlig i den siste tiden hvor han har vært svært syk. Det går mot slutten, og han ser mørkt på det meste.

– Vårt håp ligger hos aktørene, menneskene som er involvert.

Og at noen tar dem i øra.

Pessimismen slipper ikke taket i ham.

– Men den menneskelige faktor kan være en skrøpelig forsikring for demokratiet. – Æ veit . . .

Slik ender diskusjonen om de hemmelige tjenester og demokratiet.

Mannen som uttaler seg, har gått runden i det norske samfunn, kjenner landet, menneskene, det politiske spillet. Han er en kjenner av de hemmelige tjenestene – han hadde selv jobbet i en av dem. Politisk befinner han seg godt til høyre for sentrum.

*

Var det en handling bak demokratiets rygg da det norske Stay behind-systemet ble opprettet? Har virksomheten fra 1947 fram til våre dager vært fullstendig utenfor politisk innsyn, kontroll og styring? Har Stay behind befunnet seg på en unntaksliste hvor demokratiets politiske styrende organer er ekskludert fra innsyn og kontroll? Har det skjedd ut fra en selvbestaltet vurdering av «noen» om at dette er til demokratiets eget beste?

Det finnes mange, gode og forstandige argumenter for at de hemmelige tjenestene må holdes på en armlengdes avstand fra politikere. På toppen av alle disse argumentene kan det legges noen ekstra når det gjelder Stay behind. At Norge for eksempel har en etterretningstjeneste som spionerer på fienden, er opplest og vedtatt og akseptert som en viktig del av forsvars- og sikkerhetspolitikken. At Norge har et overvåkingspoliti som vokter rikets sikkerhet, er vel kjent. At det eksisterer en Forsvarets sikkerhetstjeneste som vokter våre militære virksomheter, forsvarers personell og tar vare på sikkerhetstjenesten i sivile deler av statsforvaltningen, er også kjent – selv om den fører en mer anonym tilværelse enn e-tjenesten og Overvåkingspolitiet. At disse tjenestene eksisterer, kan spores i mangt et offentlig dokument. Hvordan de er organisert og hva de driver med, kan også et stykke på vei leses ut av offentlige dokumenter. Og de har vært omtalt og blitt informert om. De har vært gjenstand for in-

tens offentlig debatt. Men det kan ikke spores at Stay behind har hatt noen tilsvarende kontaktflate til samfunnet og de politiske myndigheter.

Stay behind har tvert imot ligget i stupmørke bak demokratiets rygg – til det smalt i november 1978 med Meyersaken. Det kan spores kun én reell politisk kontakt med Stay behind-systemet før 1978. Det er forsvarsminister Jens Chr. Hauges personlige kontakt med systemet da det ble opprettet. Her finnes hans direktiv eller PM fra 1948 om Stay behinds grunnlag og virksomhet.¹ Men, vel å merke, for den som graver, går det an å finne ut at direktivet eksisterer. Innholdet derimot er det få forunt å lese.

At den type okkupasjonsberedskap som Stay behind representerer, måtte graves ned i den dypeste kjeller og leve et nærmest illegalt liv også i fredstid, finnes det mange argumenter for. Hvis det var alminnelig kjent, ville det miste mye av sin hensikt og verdi. Derfor skulle dette tilsi at færrest mulig utenfor systemet skulle vite at det eksisterte. Og de som var innenfor, skulle ikke vite mer enn det de selv hadde behov for i sitt mer avgrensede arbeidsfelt. Det var med andre ord tale om den mest rendyrkede klandestine kultur. I den finnes det ingen plass for de politiske myndighetene. Her skiller en av de hemmelige tjenestene, Stay behind, definitivt lag med demokratiet. Deri ligger det store og alvorlige dilemmaet.

Meyersaken i november 1978 startet egentlig med en ouverture i Stortinget samme år. I spørretimen 7. juni ville Stein Ørnhøi vite om forsvarsministeren ville forklare hva som lå i presseoppslag om at det i 50-årene ble bygd opp våpenlagre som syntes å være i strid med straffeloven. Forsvarsminister Rolf Hansen ga Stortinget en kort historisk innføring. Han fortalte at politiet i 1948-50 hadde kommet over opplysninger om at det var opprettet såkalte «kupp-beredskapsgrupper». Noen slike grupper hadde skaffet seg tilgang til våpen som de hadde gjemt ute i terrenget. Han fortalte at politiet også hadde kommet over «etterretningsgrupper» som hadde til formål å forsyne myndighetene

med informasjoner som hadde betydning for landets sikkerhet. Deretter sa Rolf Hansen:

«Disse forholdene ble avdekket og avklart ved politiets etterforskning og forsvarrets undersøkelser. Det ble raskt etablert ordninger og gitt direktiver som fjernet enhver tvil om ansvar og myndighet i forbindelse med slike forberedelser i Norge. De som var involvert, ble gjort oppmerksom på de muligheter de hadde til å yte innsats innenfor det norske forsvar.»²

Det Rolf Hansen fortalte Stortinget med disse ordene er – uten å si det direkte – den dramatiske historien om Lien/Platou-organisasjonen, om e-sjef Evang og overvåkingssjef Bryhn som grep inn, om Evangs kunstgrep som fødte Stay behind, og forsvarsminister Jens Chr. Hauge, som strødde politisk sand på det hele.

Men Rolf Hansen gikk et skritt lenger i sine informasjoner. Han fortalte at spredte depoter med våpen og utstyr var et selvfølgelig ledd i mobiliseringsforsvaret. Han la til:

«En del slike lagre er lagt opp for avdelinger som også kan gjennomføre geriljaoperasjoner mot en fiende i områder som er okkupert. Jeg går ut fra at alle vil forstå at planlegging og opplegg av slike depoter ikke kan være gjenstand for alminnelig debatt og offentliggjøring.»

Stein Ørnhøi kommenterte svaret med å si at han var gledelig overrasket over at statsråden var så åpen. Men det er tvilsomt om Ørnhøi, eller noen andre stortingsrepresentanter, overhodet forsto at Rolf Hansen lot nasjonalforsamlingen kjenne på duften av en av den kalde krigens best bevarte hemmeligheter. Men at det var et mesterstykke i politisk informasjon fra Rolf Hansens side er *ikke* tvilsomt. Dette var den perfekte «åpenhet» – om det som ingen skulle vite noe om. Et politisk stykke «need to know». En informasjon som for så vidt var ganske megetsigende, men som samtidig var umulig å forstå rekkevidden av dersom en ikke kjente en rekke andre og viktigere forhold. Som sådan var det et perfekt politisk alibi som det kunne henvises til i ettertid – om det skulle bli nødvendig.

Om det ble det. Da Meyersaken eksploderte, viklet både for-

svarsledelsen og den politiske ledelse seg inn i håpløse informasjoner, desinformasjoner og dementier. På Stortinget falt følgende uttalelser:

Rolf Hansen til Stein Ørnhøi: «Like lite er det grunnlag for å tale om forbindelse til den amerikanske etterretningsorganisasjonen CIA.»³

Statsminister Odvar Nordli til Hans Hammond Rossbach: «Etter mitt skjønn har vi tilfredsstillende innsyn og kontroll på det politiske planet også med denne virksomheten.»⁴

Rolf Hansen til Stein Ørnhøi: «Det har ikke på noe tidspunkt vært reist tvil om at organiseringen av denne virksomheten har ligget innenfor Regjeringens og forsvarsministerens arbeidsområde.» Og:

«For øvrig vil jeg bare gjenta at den organisasjonen som det her dreier seg om, og som er kjent i sammenheng med den såkalte Meyersaken, fra den ble etablert i forsvarets regi, helt og holdent har vært en norsk organisasjon med norsk bestemmelse i alle ledd og linjer. Det er ikke spørsmål om at den er underlagt andre organer enn våre egne forsvarsmessige organer.»⁵

Forsvarsminister Rolf Hansen klarte ikke denne gangen å takle Stortinget så elegant som han hadde gjort det fem måneder tidligere. Om han kunne takke seg selv for dette, om årsaken var forvirring i Forsvarets overkommando eller at Hansen *ikke* fikk den hele og fulle sannheten før han gikk på Stortingets talerstol, er vanskelig å si. Mye tyder på en blanding av forvirring og at militære sjefer holdt tilbake informasjonen overfor forsvarsministeren. Ellers hadde ikke den politiske ringreven benektet at Stay behind hadde forbindelse til CIA.

Han hadde heller ikke hevdet så kategorisk at Stay behind

helt og holdent var en norsk organisasjon med norske bestemmelser i alle ledd og linjer.

Han hadde dekning for å si til Stortinget at Stay behind-organisasjonen lå innenfor regjeringens og forsvarsministerens arbeidsområde. Om det er bevist at han benyttet begrepet «arbeidsområde», men utelot «ansvar», vet vel ingen utenom han selv. Kanskje hadde han en urolig følelse av at statsminister Odvar Nordli hadde uttalt seg vel bastant da han et par uker tidligere hadde forsikret Stortinget om at det etter hans skjønn var et «tilfredsstillende innsyn og kontroll på det politiske planet» med Stay behinds virksomhet.

Per Bortens forhold til de hemmelige tjenestene er omdiskutert. Han var svært skeptisk og reservert til slike virksomheter. Dette skinner klart igjennom i uttalelser han har kommet med i flere år. Han fikk i alle fall tidlig erfare hvor sterke konflikter det kunne eksistere mellom disse tjenestene. I hans statsministerperiode ble det ryddet opp i det meget betente forholdet mellom overvåkingssjef Asbjørn Bryhn og e-sjef Vilhelm Evang.⁶ De ble i realiteten gitt sparken selv om det formelt dreide seg om å la dem gå over i andre stillinger.

Men det var ikke bare i forhold til de hemmelige tjenestene at mange i det politiske miljøet og media ofte undret seg over Per Borten. Han hadde sin spesielle form, og sin egen oppfatning om hva han hadde hørt og ikke hørt. Han hadde også selvstendige meninger om hva han kunne tillate seg å si i full offentlighet. Høyre-statsråder i hans regjering som satt i Justisdepartementet, Elisabeth Schweigaard Selmer og i Forsvarsdepartementet Otto Grieg Tidemand, var neppe helt komfortable når saker om rikets sikkerhet skulle – eller burde – drøftes med statsminister Borten.

For Borten hadde tydelig et annet syn på slike spørsmål. Om det som statsminister Nordli anså for «tilfredsstillende innsyn og kontroll på det politiske planet», sier Per Borten i et intervju:⁷

– Men Borten, betyr det at du satt som statsminister og ikke visste at det var bygget opp en Stay behind-hær i Norge?

– Ja. Jeg visste ingen ting om det.

– Mener du at det kunne komme en gjeng fra Stay behind på døra og si: «Herr Statsminister, vi må flytte deg fra boligen din og ut av landet» – uten at du visste at denne organisasjonen eksisterte?

– Hvis det hadde skjedd så hadde jeg bare stått og måpa. Jeg visste ingen ting om det, jeg. Jeg hadde ikke blitt orientert om det i Sikkerhetsutvalget.⁸ Det er jo der det burde blitt tatt opp – hvis forsvarsministeren var blitt orientert (om Stay behind) – hvilket han sier han var. Men han orienterte aldri Sikkerhetsutvalget, for der var jo andre enn meg med. Han trudde jeg huska feil og det kan han jo tru. Men det er jo i Sikkerhetsutvalget det skal skje og der fikk jeg da godtgjort etterpå at verken Selmer eller (utenriksminister) Stray, som begge var medlemmer, heller ikke hadde hørt om dette Stay behind. Sånn var det.

– Så det betyr at vi hadde en hemmelig væpnet militær organisasjon som ikke engang statsministeren fikk vite om?

– Ja.

– Hvilken tanker gjør du deg om det?

– Nei, det vil jeg helst ikke sette ord på, for det blir såpass fordømmende at . . .

Per Borten var statsminister 1965-71. Han sier at den første gangen han hørte om Stay behind, var da Meyersaken eksploderte i 1978. Han hadde ikke hørt noe, verken som regjeringens sjef eller som stortingsrepresentant. Borten var stortingsrepresentant fra 1950 til 1977 og hadde vært innom de komiteene hvor sensitive saker naturlig hører hjemme, og han satt i perioder i Presidentskapet.

Hvis Bortens beskrivelse er riktig – og ennå har ingen vært i stand til å motbevise det – så foreligger det følgende slutninger:

Enten ble statsministrene ikke informert om Stay behind. I så fall ga Nordli Stortinget et feilaktig inntrykk da han forsikret at det forelå tilfredsstillende innsyn og kontroll på det politiske planet. Ellers måtte Nordli ha valgt å utelukke landets statsminister blant dem som burde ha innsyn og kontroll. I så fall må det bety at han mente at «noen» i byråkratiet og blant statsministerens nærmeste medarbeidere kan avgjøre hva som skal gis av informasjon til *en* statsminister, men ikke *en annen*. Det vil si at det som kunne meddeles Nordli ikke kunne meddeles Borten! At en slik oppsiktsvekkende forskjellsbehandling er kurant i et demokrati, må sies å være mer enn tvilsomt.

Det er underlig å oppleve at personer med tidligere toppposisjoner med arrogant forakt blåser av navnet Per Borten. Slik gir de til kjenne at landets statsminister ble betraktet som noe bortimot en bygdetulling. Hvem og hva er en slik offiser eller embetsmann lojal mot?

Men mye tyder på at Odvar Nordli ikke var helt på høyde med det han uttalte seg om. Sytten år senere gir han til kjenne at han ikke visste mer om Stay behind enn det han hadde lest i avisene.⁹ Og han avdekker at han manglet de mest elementære kunnskaper om Stay behind-systemets oppgave. Dette står i slående kontrast til det han ga uttrykk for til Stortinget i 1978.

Kåre Willoch var statsminister i perioden 1981-86. Før det var han innom Borten-regjeringen som handelsminister i 1965-70. Han hadde sete i Stortinget fra 1957 og har blant annet vært medlem av de komiteer hvor sensitive saker blir behandlet, inklusive den «komiteen» som er så hemmelig at den «ikke eksisterer» og ikke avholder møter. Hans første kunnskap om Stay behind kom med Meyersaken i 1978.

Det er verdt å minne om at Kåre Willoch ble statsminister i oktober 1981, kort tid etter at det hadde vært tilløp til opprør i Stay behind-staben – blant annet på grunn av forholdet til de politiske myndighetene. Temaet om forholdet mellom Stay behind og blant andre statsministeren var brennaktuelt.

Willoch har en rasjonell holdning til spørsmålet om informasjon om hemmelige tjenester til politikere. Han mener at en

bred orientering til for eksempel alle regjeringsmedlemmene ville øke risikoen for at hemmeligheter ikke lenger forble hemmeligheter. Men forsvarsministeren og i særlig grad statsministeren *må* være informert, mener han. Mye tyder på at heller ikke Willoch som statsminister ble påtrengende informert om Stay behind-systemet.¹⁰

Informasjoner om Stay behind-systemet til landets øverste politiske ledelse har åpenbart vært sterkt begrenset.¹¹ Det er også grunn til å tro at topper i den militære ledelsen har fått lite eller ingen informasjon. På samme måte er det grunn til å tro at informasjonen om de private beredskaps- og etterretningsgruppene og deres forhold til tjenestene, har vært mer enn mangelfull.

Når noen i disse miljøene sier at de ble informert, er det et spørsmål om *hva* og *hvor mye* de ble informert om. *Eksistensen* av en hemmelig hærstyrke, som ledd i en okkupasjonsberedskap, kan ut fra prinsippet «need to know» hevdes å være god nok informasjon. Men ut fra en politisk og demokratisk vurdering er det ikke tilstrekkelig. Få, om noen, vil være uenig i at det må finnes en norsk okkupasjonsberedskap. Men mange vil nok ha sterke merknader til karakteren og kontrollen med opplegget. Og noen vil med rette kunne reise konstitusjonelle problemstillinger. De fleste vil sannsynligvis ha forståelse for at det eksisterer kontakt med CIA og MI6. Men svært mange vil sette spørsmålstegn ved det reelle innholdet i deres innflytelse og rolle.

Prinsippet om «need to know» spiller en viktig rolle på den klandestine arenaen. Men prinsippet henger også nøye sammen med spørsmålet om politisk informasjon og kontroll. Også det offentlig oppnevnte Nygaard Haug-utvalget fant at dette prinsippet er såpass vesentlig at de behandlet det i et eget avsnitt. Her defineres prinsippet som en speilvending i forhold til vanlig taushetsplikt:

« . . . «Need to know»-prinsippet innebærer en vurdering av hvilke opplysninger det er grunn til å gi mottakeren, og

ikke hvilke det er grunn til å holde tilbake. Bare opplysninger mottakeren har tjenestlig behov for å få, skal gjøres kjent.»

Nygaard Haug-utvalget mener at prinsippet er fulgt nøye i e-tjenesten. Det betyr en pulverisering av kunnskaper og informasjon hvor den enkelte bare får fragmenter. Utvalget konstaterer at «need to know»-prinsippet også til en viss grad har vært praktisert mellom ledelse og underordnet:

«Innen Etterretningstjenesten synes ledelsen i større grad enn vanlig ved forholdet mellom ledelse og underordnede, å ha konsentrert seg om informasjon som er nødvendig for å ivareta ledelsesfunksjonen, og ansvaret i den forbindelse. De enkelte detaljer i ulike operasjoner etc. har ikke rent sjeldent vært ukjent, i alle fall for toppledelsen. Det skal imidlertid presiseres at Utvalget ikke med dette mener å kritisere en slik praksis, som for øvrig til en viss grad kan begrunnes i personellsikkerhetshensyn. Men den beskrevne praksis har betydd at det heller ikke innen Etterretningstjenestens ledersjikt har vært lett å finne tilstrekkelig informasjon samlet på én eller noen få hender, for et fullt og nøyaktig bilde av de fenomener eller hendelser Utvalget har ønsket å undersøke.»

Nygaard Haug-utvalgets diskusjon om «need to know»-prinsippet begrenser seg til forhold innen e-tjenesten. I diskusjonen om Stay behind står forholdet mellom de hemmelige tjenestene og den folkevalgte og politiske ledelsen helt sentralt. De viktigste spørsmålene er hvilke problemer «need to know» skaper for informasjon og demokratisk kontroll med tjenestene. En kunne legge til: og med de private og uoffisielle beredskaps- og etterretningssgruppene. Hvilken fare er det for at dette prinsippet pulveriserer informasjon og dermed åpner for manipulasjon av informasjonen? Dette reiser også spørsmål ved påstander fra tidligere toppfolk i e-tjenesten om at de selv var godt informert

om hva som foregikk i Stay behind. Og det reiser også spørsmål ved den informasjonen de hevder er brakt videre til politikere.¹² De første rundene i Meyersaken tyder på at «need to know»-prinsippet fungerte såre «godt». Det bidro rett og slett til å villlede både folk i forsvarsledelsen og landets regjering.

Det er klart at mangelen på politisk innsyn og kontroll ikke ensidig kan formuleres som en anklage mot den ansvarlige leder i Stay behind, mot e-sjefen eller forsvarssjefen. Den viktigste anklagen må rettes mot de politiske organene. Nesten samtlige politikere har forsømt seg, og unnlatt å kreve innsyn og kontroll. En typisk reaksjon er at politikere har avvist å få mer informasjon om Stay behind enn «overskriften».¹³ Kanskje skyldes dette en misforstått forestilling hos toppolitikere om at det er best å vite minst mulig om de hemmelige virksomhetene. I praksis har dette ført til en ansvarsvegring som i dag må betraktes som langt mer alvorlig enn militære tjenestemenns strenge bruk av «need to know»-prinsippet.

Men forholdet mellom landets politiske ledelse og det innkapslede, isolerte Stay behind-systemet har vært forankret i systemets egen kultur. Dette har vært en kultur som opp til 80-årene bygde på impulser fra krigstidens illegale virksomheter. Samtidig ble den sterkt påvirket av den klandestine ideologien til MI6 og i særlig grad CIA. I tillegg kommer at isolerte «organismer» produserer en egenkultur som rettferdiggjør at de kan «gjøre som de vil». Disse stimulerer også ideer om egen rolle og betydning som kan nærme seg det elitistiske. Organisasjonens kultur blir egosentrisk.

CIA-veteranen Dave Whipple formulerer klart CIAs syn på hva slags forhold tjenestene bør ha til de politiske myndighetene. Hvert land må bestemme hvordan dette forholdet skal ordnes. Men rådet er: Hold politikerne unna.

– Når du samarbeider med regjeringer, så samarbeider du med politikere. Når du samarbeider med politikere, så har du muligheten for lekkasje. Jeg tror de fleste klandestine

tjenestene foretrekker å drive sine egne nett (Stay behind) og ikke fortelle for mye til politikerne. De innser at politikere er mennesker som kan miste makt, eller som kan lekke for å oppnå politiske fordeler.¹⁴

Spørsmålet om hvordan Stay behind ble opprettet, hva slags virksomhet som er blitt drevet og hvordan samarbeidet har foregått med både innenlandske grupper og utenlandske tjenester, inneholder en viktig politisk problemstilling. Hvor mye eller lite skulle regjeringen og Stortinget ha av innsyn og kontroll? Hva om regjeringsmedlemmer og stortingsrepresentanter mener de er ført bak lyset? Her foreligger selvsagt ingen opphøyet objektiv sannhet. Den finnes knapt i politikken verden. Politikk avgjøres i strid mellom aktører som har ulike politiske ståsteder. Likevel er det all grunn til å reise disse politiske spørsmålene. For problemstillingen har også en juridisk og konstitusjonell side forankret i Grunnloven, hvor det heter i § 25:

«Kongen har høieste Befaling over Rigets Land- og Sømagt. Den maa ikke forøges eller formindskes, uden Storthingets Samtykke. Den maa ikke overlades i fremmede Magters Tjeneste, og ingen fremmede Magters Krigsfolk, undtagen Hjelpe-tropper imod fiendtligt Overfald, maa inddrages i Riget uden Storthingets Samtykke.»

At politisk informasjon og kontroll med Stay behind har vært ofret på «need to know»-prinsippet, finnes det viktige grunner for å hevde. Men enda viktigere er spørsmålet om hvorvidt etableringen av Stay behind hører inn under denne grunnlovsbestemmelsen. Og har Stay behind-systemet noen gang fått det «samtykke» som paragrafen befaler? Om svaret er ja på det første spørsmålet og nei på det andre, oppstår noe langt mer enn et alvorlig tankekors. Da snakker vi om en politisk skandale som strekker seg over fem tiår.

*

Det er ikke mulig å forene de totale og absolutte klandestine tjenestene med demokratiets spilleregler om politisk innsyn, kontroll og styring. Det er bare mulig i totalitære samfunnssystemer. Her representerer Stay behind-systemet et stort dilemma for det norske samfunnet.

Dersom ikke demokratiet skal undergraves, må det tradisjonelle argumentet om at politisk innsyn, kontroll og styring svekker de klandestine tjenestene, vike for argumentet om at det er demokratiets rett og plikt å kreve innsyn, kontroll og styring.

Det finnes klare indikasjoner på at informasjon til landets statsministre om Stay behind har vært selektiv. Sett fra de hemmelige tjenestenes side kan dette kanskje virke fornuftig og riktig. Men sett fra demokratiets side er det uakseptabelt.

Spørsmålet om svikten i politisk innsyn og kontroll med Stay behind kan ikke ensidig lastes den militære ledelsen. De har handlet ut fra et politisk direktiv fra 1948 – riktignok gitt fra en lukket og snever politisk krets. Men etter Meyer-skandalen i 1978 har politikerne hatt muligheter for å kreve et helt annet innsyn og kontroll. Lite tyder på at de har akslet dette. Derfor sitter de nå med det tyngste ansvaret.

Det politiske innsynet, kontrollen og styringen med det norske Stay behind-systemet har faktisk ikke eksistert. Stortinget ble under Meyersaken gitt feilaktig inntrykk av noe annet.

Det aller meste tyder på at Stay behind-systemet, fra det ble opprettet til våre dager, har blitt skjult bak demokratiets rygg.

VEDLEGG

Vedlegg 1

Orientering om de hemmelige tjenester

Orienteringen er en forkortet og redigert framstilling bygd på Etterretningsutvalgets innberetning (Nygaard Haug-utvalget), som ble avgitt 20.07.94.

Orienteringen må derfor betraktes som en offisiell, autorisert framstilling av de hemmelige tjenestene.

Plansjene er utarbeidet av forfatterne av denne boka. Bruk av anm. refererer seg til forfatterne.

Det som omfattes av begrepet «hemmelige tjenester» i denne orienteringen er:

Forsvarets Etterretningstjeneste
Forsvarets Sikkerhetstjeneste
Politiets Overvåkingstjeneste

FORSVARETS ETTERRETNINGSTJENESTE

Historikk

I 1915 ble det etablert et eget kontor for etterretning i Forsvarets overkommando, den gang kalt Generalstab. Under den andre verdenskrig ble all etterretningstjeneste underlagt Forsvarets militære ledelse ved at Forsvarsdepartementets etterret-

ningskontor og Forsvarets overkommando 2. avdeling ble slått sammen til en avdeling i Forsvarets overkommando, benevnt: «FO II».

Krigstidens etterretningsvirksomhet gikk ut på å samle mest mulig opplysninger om norske forhold og tysk militært potensi-ale og planer i Norge. Virksomheten tok ikke først og fremst sikte på å dekke de norske styrkenes behov, men å være et bi- drag til den samlede allierte krigføringen.

Personellet som utførte denne tjenesten under krigen ble i stor utstrekning hentet utenfor de militære rekker. Dermed unngikk en å binde opp folk fra den operative krigføringen, samtidig som en kunne ta hensyn til mer spesielle egenskaper enn de som det ble stilt krav om i befalsyrket. Krigen ga således erfaring i bruk av sivilt personell i etterretningsvirksomhet og i samarbeid med allierte om etterretning.

Etter frigjøringen i 1945 fikk FO II ansvaret for etterforsk- ning og repatriering (hjemssending m.m.) av tyskere i Norge. Deretter ble E-tjenesten bygd opp i takt med Forsvaret for øvrig og tilpasset krav som NATO-medlemskapet stilte.

Ut fra spenningsforholdene mellom øst og vest var det natur- lig å konsentrere virksomheten om Sovjet og Warszawapakt- landene. At tjenesten skulle være åpen og tilgjengelig for all- mennheten, var for de som hadde høstet erfaringene fra krigs- årene, en fremmed tanke. Men det var stor forståelse for behovet for slike tjenester både militært og politisk.

I oktober 1947 ble FO II organisert i fire seksjoner: radio, chiffer, etterretning og forvaltning. Navnet ble endret til For-varsstabens 2. avdeling: *FST/II*.

I 1950-årene ble E-tjenesten bredt omtalt i media og drøftet en rekke ganger i Stortinget. Debatten dreide seg i hovedsak om tjenesten skulle være under sivil eller militær ledelse. Den kul- minerte med St.prp. nr. 100 (1954) hvor tjenesten ble underlagt sjefen for Forsvarsstabens og kalt Forsvarsstabens utenriks- og etterretningsstab: *FST/E*.

FST/E ble organisert i seks avdelinger:

- I Forvaltning
- II Sikkerhetstjeneste
- III Etterretning
- IV Chiffer
- V Radioetterretning
- VI Særskilte oppdrag

Avdeling II skulle ivareta den forebyggende sikkerhetstjenesten og Avd. VI inneholdt blant annet okkupasjonsberedskapen (Stay behind).

Antallet ansatte i FST/E ble i perioden 1945-65 nær tredoblet. Tradisjonen fra krigen med å rekruttere utenfor de militære rekker fortsatte, med ca. 90 % av personellet som sivilansatte.

Den neste store organisasjonsforandringen skjedde i april 1965, da FST/E, Avd. II, Sikkerhetstjenesten ble omgjort til en selvstendig fagstab: Forsvarsstaben/Sikkerhetstjenesten, *FST/S*. Enhetens oppgave var å kontrollere og samordne sikkerhetstiltakene i Forsvaret og statsforvaltningen for øvrig.

I 90-årene har E-tjenesten, som Forsvaret for øvrig, vært under påvirkning av avspenningen øst-vest og derav følgende omlegging av virksomheten.

Sjefer for E-tjenesten framgår av organisasjonskartet. Vilhelm Evang er den E-sjef som har tjenestegjort lengst (anm.: og er historisk sett den mest interessante). Evang ble født i 1909 og døde i 1983. Han var utdannet cand.real. Han var i sin tid medlem av Mot Dag. Han ble major ved E-kontoret i London i 1942. Han var E-sjef fra 1946 til 1966. I denne perioden omfattet tjenesten også Sikkerhetstjenesten.

Ansvarsforhold

Forsvarssjefen er ved kgl. res. 27. november 1970: «Midlertidig instruks for forsvarssjefen» § 6, gitt direkte ansvar for E-tjenesten, og skal gjennom forsvarsministeren gi regjeringen informa-

sjoner som er av betydning for dens virksomhet. For å løse denne oppgaven benytter forsvarssjefen FO/E som utøvende organ.

E-staben inngår organisasjonsmessig som en av stabene i Forsvarets overkommando. E-staben får sine oppdrag og direktiver gjennom forsvarssjefen og er hans nærmeste rådgiver i etterretningsspørsmål.

Forsvarsministeren har det konstitusjonelle ansvar for E-tjenestens virksomhet, som for all annen virksomhet innenfor Forsvaret.

Begrepet «etterretningstjeneste» omfatter mer enn bare FO/E. Egentlig ligger det i begrepet etterretning to forhold. Det ene er den strategiske etterretningen som gjelder rikets sikkerhet og utøves av FO/E. Den andre er den taktiske etterretningen som Forsvarets forskjellige staber og enheter innhenter med sikte på stridssituasjoner.

Oppgaver

E-tjenestens hovedoppgave er å skaffe regjeringen grunnlag for en løpende vurdering av den sikkerhetspolitiske situasjonen. Vurderingen baseres på informasjon om ikke-allierte lands militære styrker og aktiviteter som kan tenkes å bli en risiko for Norges sikkerhet, eller viktige norske interesser.

Områder som grenser opp mot norsk territorium er særlig viktige. Men tjenesten må også være virksom mot andre områder der krise- eller krigssituasjon direkte eller indirekte kan få betydning for norsk sikkerhet eller viktige norske interesser.

Tjenestens virkeområde er (anm.: pr. i dag) angitt i «Forsvarssjefens oppdrag og operative direktiv til E-staben» av 1. november 1993. Direktivet er gradert. Det angir de grunnleggende retningslinjene for E-tjenestens virksomhet. På denne bakgrunn utarbeider E-sjefen sitt operative direktiv og slår fast omfang og prioritering av etterretningsbehovet.

E-tjenesten skal avdekke en eventuell militær trussel mot Norge, og vurdere hva som er normal fredsaktivitet. Tjenestens evne til raskt å kunne skaffe fram det nødvendige grunnlaget for riktig vurdering av en gitt situasjon, kan være avgjørende for en vellykket håndtering.

Dagens E-tjeneste har som mål å være en del av et åpent demokratisk miljø. Til forskjell fra etterkrigsårenes taushet skal offentlighetens ønske om informasjon etterkommes så langt råd er. At Norge har en E-tjeneste må være allment kjent. Nærmere opplysninger om etterretningskapasitet og resultater, kilder, prosedyrer og organisasjonsforhold må likevel knyttes til et rasjonelt hemmelighold.

Organisasjon

Ref. organisasjonskartet.

Seksjon A – Militær etterretning. Seksjonen forestår det overordnede stabsarbeidet med analyse av all informasjon. Seksjonen utarbeider løpende aktivitetsrapporter, trusselvurderinger, inklusive militærpolitiske vurderinger av betydning for norsk sikkerhet, og presenterer disse for den politiske og militære ledelse.

Seksjon A er E-tjenestens organ for samarbeid med NATO, og nasjonalt med de andre stabsleddene i Forsvaret og den sivile delen av totalforsvaret. Seksjon A gir bidrag til NATOs fellesdokumenter. Disse dokumentene gir de samlede etterretningsvurderinger som det er oppnådd enighet om innen NATO. Samarbeidet med NATO-landene gir mulighet for å skaffe informasjon og koordinering av ressurser for å dekke felles behov. NATO har ingen egne organer for etterretningsinnsamling og er derfor avhengig av de enkelte lands bidrag.

Seksjon B – Elektronisk etterretning. Seksjonen samler inn, analyserer og rapporterer radio-, radar- og sonardata fra fremmede ikke-alliertes militære enheter. Seksjonen har en rekke

stasjoner spredt rundt i Norge. Og sentralt er det et eget senter for analyse av elektroniske data. Seksjonen har også ansvaret for den tekniske støtten og utviklingen innen E-tjenesten.

Seksjon C – Forvaltning. Seksjonen har ansvaret for administrasjon, forvaltning, utdannelse, foto- og dokumentproduksjon.

Seksjon D – Spesiell etterretning. Seksjonen forestår innsamling av informasjon som av fremmede stater er særlig beskyttet, og som ikke kan skaffes med elektronisk etterretning. Innhentingen av opplysninger og etterretninger skjer blant annet ved avgrenset og prioritert utveksling av informasjon med andre staters E-tjenester. I enkelte korte perioder, på midten av 60-tallet, og i begynnelsen av 90-årene hadde seksjonen ansvaret for okkupasjonsberedskapen (anm.: Stay behind, på organisjonskartet benevnt som E-14).

Sjefen for Seksjon D var fra 1977 til 1994 Trond Johansen. I 1992 ble han utnevnt til E-sjefens faste nestkommanderende samtidig som han fortsatte som sjef for Seksjon D. Johansen har vært i E-tjenesten siden 1945.

(Anm.: I den utstrekning E-tjenesten driver med «human intelligence», dvs. agentvirksomhet i utlandet, sorterer det under seksjon D, E-13.)

Avdelingen for okkupasjonsberedskap (anm.: på organisjonskartet benevnt som E-14) er i dag organisatorisk og kommandomessig direkte underlagt E-sjefen. Avdelingens primære oppdrag er å innhente og formidle etterretning fra områder som i krigssituasjon er blitt okkupert. Etter direktiv fra forsvarsministeren har E-tjenesten planlagt og øvd på slike oppdrag siden 1948.

Okkupasjonsberedskapstjenesten er frivillig og etter en utvelgelse som foretas i samarbeid med politiet (anm.: POT). Den opplæring som gis er av samme varighet som for andre mobiliseringsmannskaper. Det gis ingen våpenopplæring, unntatt i pistolskyting for de som selv måtte ønske det. Mannskapene har ingen annen godtgjørelse enn for tapt arbeidsfortjeneste og reiseutgifter ved kurs og øvelser. For å ha best mulig sikkerhet

for å fungere i krig, skjules identitet meget strengt. Kun de nærmeste foresatte i E-tjenesten kjenner mannskapene og deres personalia.

Okkupasjonsberedskapen er ved omfattende okkupasjon forutsatt ledet fra utlandet. Forberedelser for en slik situasjon er derfor foretatt i andre NATO-land. Kun autoriserte norske sivile og militære myndigheter kan iverksette noen militære tiltak fra disse landene.

Samarbeidet med utenlandske tjenester

Etterretningssamarbeidet er best utviklet med de allierte som yter de største bidragene til norsk sikkerhet (anm.: USA, Storbritannia, Canada). Imidlertid må det understrekes at E-tjeneste er et nasjonalt ansvar og utøves kun av norsk personell og fra stasjoner og med materiell som er norsk eiendom.

En etterretningstjeneste kan ikke løse sine oppgaver alene i et isolert nasjonalt miljø. E-tjenesten har samarbeidet og hatt kontakt med utenlandske institusjoner. Samarbeidet er begrunnet i ønsket om å skaffe de beste informasjoner om situasjoner som i verste tilfelle kan føre til krig eller sikkerhetspolitiske kriser. E-tjenesten står fritt til å velge de samarbeidspartnere og -former som er best egnet til å gi regjeringen og forsvarssjefen et korrekt grunnlag for å ta avgjørelser. Samarbeidet med utenlandske tjenester skjer tradisjonelt uten formelle avtaler. Deresom partene påtar seg økonomiske forpliktelser, blir det imidlertid utarbeidet skriftlige avtaler.

FORSVARETS SIKKERHETSTJENESTE

Mens E-tjenesten har ansvaret for å følge, registrere og holde oversikt over ikke-allierte lands styrker og aktiviteter som kan

tenkes å bli en risiko for Norge, skal Forsvarets sikkerhetstjeneste ha ansvaret for den forebyggende, alminnelige sikkerhetstjenesten innen Forsvaret og statsforvaltningen for øvrig. Oppgavene er:

Koordinere og kontrollere sikkerhetstjenesten i Forsvaret
Forestå nødvendig kontroll med sikkerhetstjenesten innen de sivile deler av statsforvaltningen og herunder gi råd og veiledning til de enkelte statsinstitusjoner
Iverksette tiltak for å begrense sikkerhetsbrudd
Bistå med og kontrollere sikkerhetstiltak i bedrifter som har oppdrag for Forsvaret.

Da Sikkerhetstjenesten ble skilt ut fra E-tjenesten i 1965, var begrunnelsen todelt: Det ene var mulighetene for sammenblanding og misforståelser ved å ha personkontroll og militær etterretning under samme ledelse. Det andre var erkjennelsen av at det var for mange og omfattende oppgaver for en sjef å ha ansvaret både for etterretning og sikkerhet.

E-tjenesten er bruker av Sikkerhetstjenestens tjenester. Ved behov for samarbeid mellom de to tjenestene, skjer dette gjennom forsvarssjefen eller stabssjefen i FO.

POLITIETS OVERVÅKINGSTJENESTE (POT)

Overvåkingstjenesten ble etablert som egen tjeneste i 1937, underlagt Politimesteren i Oslo. Tjenesten ble gjenopprettet i 1947. I 1957 ble det opprettet et eget embete som overvåkings-sjef og tjenesten ble direkte underlagt Justisdepartementet.

Tjenestens virksomhet er regulert av instruks gitt ved kgl.res. 25. november 1977. POT har til formål å bidra med beskyttelsestiltak mot aktiviteter som direkte eller indirekte har vært initiert fra fremmede stater, og som kan medføre fare for rikets sikkerhet. Herunder ulovlig etterretningsvirksomhet, infiltra-

sjon, sabotasje og attentat mot offentlige eller sivile mål. POT skal også bekjempe terrorvirksomhet.

POT er pålagt å innhente opplysninger om personer, grupper og organisasjoner, som kan mistenkes å forberede eller foreta handlinger som Overvåkingstjenesten skal bekjempe. Tjenesten har et særlig pålegg om å kontrollere fastboende og tilreisende utlendinger.

POTs instruks pålegger tjenesten å opprettholde, vedlikeholde og sanere landsomfattende registre over de opplysninger den innhenter.

Virksomheten er basert på informasjon fra åpne kilder. I tillegg får tjenesten mye informasjon fra såkalte kilder og kontakter, som enten frivillig oppsøker POT eller som blir kontaktet fordi de antas å ha opplysninger av betydning. Det benyttes også spaningsvirksomhet.

Det kan også være aktuelt å bruke metoder som representerer inngrep i den personlige integritet. Det vil si post-, telegram- og telefonkontroll. Disse metoder kan kun brukes i henhold til lov av 24. juni 1915 og forskrift av 19. august 1960. POT må innhente samtykke fra forhørsretten før avlytting kan settes i verk. Det regjeringsoppnevnte Kontrollutvalget fører kontroll med POTs virksomhet.

POT og Forsvaret samarbeider om forhold som vedrører rikets sikkerhet. Personopplysninger utveksles bare når det trengs for å sikkerhetsklarere og autorisere Forsvarets personell.

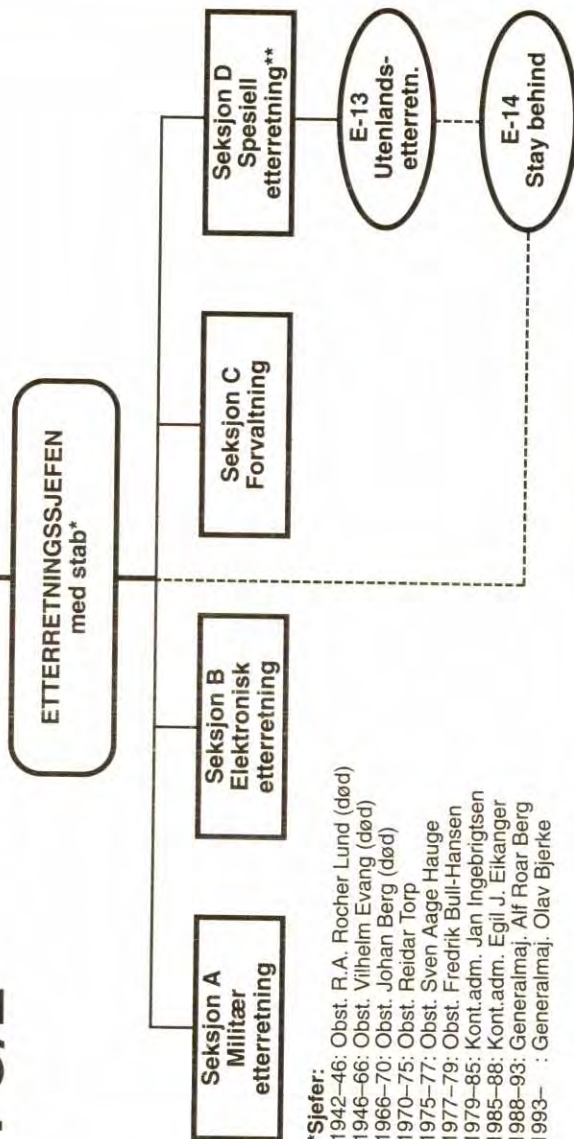
Etter initiativ fra POT ble det i 1971 plassert en liaison-offiser fra E-tjenesten hos POT. Denne offiseren mottok først og fremst materiale av etterretningsmessig verdi. Ordningen opphørte i 1987-88.

(Anm.: Den mest kjente av overvåkingssjefene er Asbjørn Bryhn. Han var sjef fra 1947 til 1966. Døde i 1990.)

Det er etablert et samarbeid mellom Etterretnings-, Sikkerhets- og Overvåkingstjenesten. Det skjer i Koordineringsutvalget i henhold til kgl.res. av 25. november 1977. I dette utvalget deltar også en ekspedisjonssjef fra Utenriksdepartementet.

FO/E

Forsvarets overkommando / Forsvarssjefen

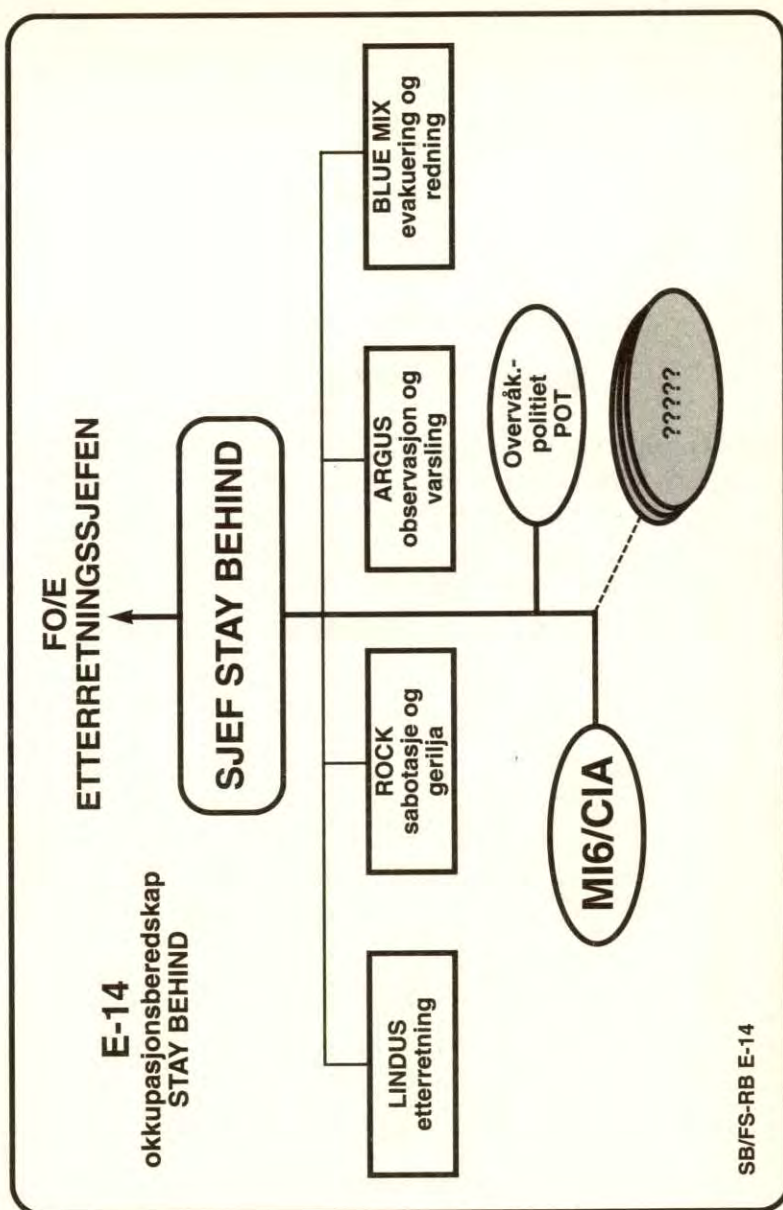

*Sjefer:

1942-46: Obst. R.A. Rocher Lund (død)
1946-66: Obst. Vilhelm Evang (død)
1966-70: Obst. Johan Berg (død)
1970-75: Obst. Reidar Torp
1975-77: Obst. Sven Aage Hauge
1977-79: Obst. Fredrik Bull-Hansen
1979-85: Kont.adm. Jan Ingebrigtsen
1985-88: Kont.adm. Egil J. Eikanger
1988-93: Generalmaj. Alf Roar Berg
1993- : Generalmaj. Olav Bjerke

SB/FS-RB FO/E

** Mangeårig sjef: Trond Johansen

Vedlegg 2

Dette er «opprørs-notatet» av 27.01.81. Det er forfattet av major Finn S. Kirkestuen, som da var nestsjef i Stay behind, og stilet til Thorvald Stoltenberg, som var forsvarsminister. Med unntak av E-14-sjefen Sven Ollestad skrev alle de andre tolv i den sentrale Stay behind-ledelsen under på notatet. Bare en av de tolv var uenig i at dette skulle fremmes i «denne form».

SELEKTIVT STRENGT HEMMELIG
SELEKTIVT STRENGT
HEMMELIG
Side 1 av 7

NOTAT

Til
Forsvarsministeren
Fra
Major Finn S. Kirkestuen, FO/E-14
Dato
27 jan 81

VISSE OPPLYSNINGER ANGÅENDE BEKYMRINGSFULLE FORHOLD INNEN
DEN KLANDESTINE TJENESTE FOR FORBEREDELSE AV AKTIV MOTSTANDS-
KAMP UNDER EN EVENTUELL FRAMTIDIG OKKUPASJON

Innledning

1. Hensikten med dette notat er å gi visse faktiske opplysninger av meget sensitiv karakter vedrørende ovennevnte sakskompleks.
2. De forhold som trekkes fram er ikke et resultat av min egen subjektive vurdering, - eller briljante "evner, - men et resultat av utallige informasjoner og betraktninger som er blitt meg til del gjennom faglige drøftelser og samtaler innenfor vårt "lukkede samfunn". Jeg ser meg selv i dette bilde som en blanding av en katalysator og en "ignition key".
3. Jeg drister meg ikke til å hevde at Forsvarsministeren er ukjent med våre problemkompleks, - men jeg tillater meg å sitere et velkjent spørsmål fra utallige og nær sagt daglige interne diskusjoner: "Undrer meg på om den ansvarlige politiske ledelse er kjent med dette ?"
4. Jeg må også innledningsvis nevne at denne klandestine stab har levet "en ikke eksisterende tilværelse" fra opprettelsen i 1948/51, - og helt til "Meyer-saken" eksploderte i ansiktet på oss alle.
5. Å føre en ikke eksisterende tilværelse i et moderne og åpent demokrati, - og lykkes med det, er like vanskelig som under en okkupasjon - om ikke så farlig. Det betyr at staben er

SELEKTIVT STRENGT HEMMELIG

i krig hver dag med aktive sikkerhetstiltak for å beskytte Tjenesten mot penetrering fra fremmed etterretningstjeneste, såvel som mot avsløring av mer eller mindre infantile norske statsborgere. Denne daglige arbeidstilstand preger etterhvert samtlige stabsmedarbeidere: Arbeidet er ikke lenger bare lønnet arbeide, sikkerhetsregler og spesielle prosedyrer, - men utvikles til å bli en livsholdning.

6. Men - i følge noen av de eldste - er vår sikkerhet idag ikke profesjonell i forhold til tidligere bla på grunn av sentralisering og rasjonalisering innen statsforvaltningen, dataregistre osv.
7. Samfunnet forøvrig distanserer seg stadig lengre fra aktiv okkupasjonsfilosofi, - heri også inkludert de konvensjonelle offiserer som beordres for kortere, eller lengre tid til å bekle tjenestestillinger på kommandolinjen mellom fagstaben og den ansvarlige politiske ledelse. De offiserer som sitter med avgjørelsesmyndighet over fagstaben er - generelt sett nå - i klandestin sammenheng-å betrakte som uflagerte. Men avgjørelser tas, og anbefalinger fremmes for høyere myndighet uten ~~at~~ fagstabens anbefalinger blir hørt. Hvilke orienteringer/ faglige anbefalinger når til sist frem til den ansvarlige politiske ledelse ? Heri ligger vårt egentlige problem og spørsmål.
8. Jeg skal fra nå av fatte meg i korthet - hvilket jeg beklager - og forsøke å formulere problemstillinger som bør bekymre den ansvarlige ledelse.
9. Jeg redigerer problemstillingen som et spørsmål
10. Jeg forsøker å gi en kortfattet bakgrunn for spørsmålet.
11. Og i enkelte tilfelle en personlig kommentar

Politisk styring og kontroll

12. Spørsmål: Er den hemmelige organisasjon for aktiv motstand under en eventuell okkupasjon under tilfredsstillende politisk styring og faglig kontroll ? Hvilke operative og administrative direktiver gjelder ? Hva omfatter kontrollen ?
Bakgrunn: Det eksisterer ikke noe egentlig operativt direktiv.

Grunnlaget for virksomheten finnes nedlagt i et PM fra daværende Forsvarsminister Jens Chr. Hauge av 25 okt 1948. Administrativt finnes heller ikke noe direktiv. Derimot finnes et direktiv fra SACEUR "Directive for Unorthodox Warfare".

Kommentar: Jeg kan ikke se at noen operative direktiver er kommet til Tjenesten unntatt de sporadiske bisetninger i diverse brev som kan tolkes som direktiver. Som saksbehandler har jeg skrevet et forslag til Operativt direktiv pr 12 nov 78 som min sjef fremmet for godkjenning, - uten respons. SJE har pålagt min sjef å utarbeide "forslag til Regjeringens direktiv til de militære myndigheter". Dette arbeide er påbegynt. Men jeg har gitt uttrykk for som saksbehandler at et direktiv fra den politiske ledelse bare kan bli godt ved direkte politisk-faglig samarbeide mellom oppnevnte politiske representanter og fagstaben. Som offiser kan jeg (antagelig) utrede et hvilket som helst militært emne, - men jeg må få noen oppdaterte "inputs" om hva den ansvarlige politiske ledelse ønsker av ytelser, rammebetingelser mm. Tilsvarende aner det meg at den politiske ledelse må få informasjon om hva slike ytelser kan omfatte uten å bli urealistiske og for å møte 1980 og 1990-årenes krav til sikkerhet, faglig nivå mm.

Den eneste egentlige kontroll som har eksistert i alle år er den selvpålagte kontroll og dype lojalitetsfølelse overfor denne spesielle type arbeid som hver enkelt involvert har utvist. Dette er den største kompliment jeg - som forholdsvis "ny" - kan gi Tjenestens eldste.

Kontrollutvalget befatter seg kun med administrativ kontroll Gjennom et nært og daglig politisk og klandestint faglig samarbeide bør/skal Regjeringen gis en reell mulighet for politisk styring og faglig kontroll, - og som bidrar til at alle "Meyer-saker" er kjent og anerkjent på politisk nivå som kalkulerter risikoer, - for de evt eksploderer !

Angående SACEURs direktiv kan jeg ikke se noe dokument som tyder på at den ansvarlige politiske ledelse har fått dette forelagt til godkjenning

13. Spørsmål: Bør det ikke vurderes om det er organisasjonsteknisk ufornuftig å bibeholde nåværende ordning med at et uortodoks sivilt apparat er lagt inn under ren konvensjonell militær kommando ?

Bakgrunn: Tjenesten rekrutterer personell i egenskap av sivilister som under en okkupasjon forutsettes å leve et normalt familie-/yrkesliv, - og som nettopp derfor kan lykkes i å overliste okkupasjonsapparatet. Personell med tilknytning til Forsvaret (som vpl med befalsutdannelse) eller andre kategorier sivile med organisatoriske lederfunksjoner vurderes å ha liten overlevingssevne overfor KGB. (F.eks aktive politikere, eller fagforeningsfolk). Riktignok - Tjenesten har fungert under konvensjonell militær kommando i alle år - og det er vanskelig å endre så fast etablert forhold. Dette forhold ble tatt opp i eget notat som et resultat av oppfølging av "Meyer-saken". (SJE-14 26 jan 79), - men anmodningen ble oversett.

Beskyttelse mot penetrering og misbruk av organisasjonen/organisasjonssikkerhet

Spørsmål: Er organisasjonen ivaretatt på en slik måte at apparatet ikke kan misbrukes ?

Bakgrunn: Daværende Forsvarsminister Rolf Hansen uttalte til Stortinget - hvis jeg ikke husker helt feil - at dette apparatet var under tilfredsstillende politisk kontroll. Takket være organisasjonstekniske endringer siden etableringen, er det liten grunn til å tro at apparatet kan misbrukes innenriks.

Derimot er det bekymringsfullt å vite at dette apparat som skal være en ren nasjonal tjeneste bare til disposisjon for vår egen lovlig valgte politiske ledelse, kan aktiviseres pr d.d. av våre allierte hemmelige tjenester over hodet på oss, - og følgelig over hodet på vår politiske ledelse. Dersom vi må gjennomleve en ny eksil-situasjon, er det planlagt å aktivisere våre agenter i okkupert område gjennom UK og US - radiobaser hvor nordmenn² ikke vil ha adgang. For å være sikker på at UK og US ikke skal kunne aktivisere og drive våre agenter under et hvilket som helst påskudd i en kaotisk krigssituasjon, er det innebygget et kodeord i hver melding til våre agenter. Et kodeord som bare den norske føringsoffiser og hans agent kjenner. Men for ca. ETT år siden beordret avdelingens sjef - uvisst av hvilken grunn - at også den nasjonale sikkerhetscheck skulle oppbevares i utlandet av UK- og US-hemmelige tjenester - og mot aktive protester innen staben. "Vi må jo stole på våre allierte". (Konfr om bruk av bl a KP-Linge personell uten Regjeringens kjennskap i 1940 - ca 43 !)

SELEKTIVT STRENGT HEMMELIG

Jeg minner også om KGBs vellykkede penetreringer av bla UK hemmelige tjenester og hevder at vi ikke forvalter vårt pund forsvarlig !

Operative planer/forberedelser

15. Spørsmål: Er våre okkupasjonsforberedelser tilstrekkelig forberedt ? Hvordan får Forsvarsministeren kontakt med "eksportorganisasjonen" etter at Forsvaret av Norge har brutt sammen og SA må rømmes og landet er okkupert ? Hvem har tatt seg av Forsvarsministerens familie slik at ikke disse kan utnyttes som gisler ? Er avtaleverket med våre allierte fasttømret og kan vi stole på at det klandestine samarbeide vil funksjonere ?

Bakgrunn: Operative planer eksisterer nærmest som filosofiske betraktninger uten praktisk oppheng. Avtaler er inngått på tjenesteplan enten i form av muntlige forsikringer, eller segt utformede dokumenter. Avtalene med allierte må gjøres bindende og sikre ved at de er inngått på politisk nivå.

Kommentar: Dersom Regjeringen trenger å utføre hemmelige forberedelser for å være effektive i en eksilsituasjon, så vil denne klandestine fagstab være det verktøyet som kan utføre forberedelsene uten å uroe befolkningen. Etter vår oppfatning er det ingen nytte i at den klandestine stab er etablert og operativ i eksil såfremt ikke representanter for den politiske ledelse er til stede og handler på vegne av den lovlig valgte politiske ledelse: Regjeringen !

Personalpolitikk

16. Spørsmål: Hvordan er denne lille og lojale arbeidsgruppe tatt vare på ?

Bakgrunn: Daværende SJE, oberst Bull-Hansen har gitt svaret: "To-mannsutvalget behandlet i liten grad personellsituasjonen ved E-14, og i forbindelse med de regulære justerings- og normeringsoppgjør har E-14 ikke på samme vis som øvrig personell i FO/E fått støtte av organisasjonene. E-14s personell har av lojalitet til Tjenesten heller ikke fremmet sine synspunkter organisasjonsvei, eller utenom tjenestevei" og videre:

"..... synes det klart at E-14 over tid har tapt terreng i forbindelse med den generelle bedring av de enkelte seksjoner

og avdelingers arbeidsforhold, status og økonomiske forhold".
(Notat av 5 okt 78)

Utover denne erkjennelse er intet gjort

17. Forøvrig henvises til notat til SJE av 10 mar 77 som anbefales lest fordi det oppsummerer en rekke personalpolitiske vurderinger over tid samt gir uttrykk for stabens syn i hovedtrekk - også idag.
18. SJE har forøvrig uttalt at han vil gå inn for at alle tjenestestillinger innen fagstaben skal gis militær status og legges inn under beordringssystemet, for å hindre etablering av en liten maktelite (?) Men stabens faglige reaksjon er at ingen agent med vettet i behold vil betro sin identitet til en så bevegelig masse som offiserer i et beordringssystem! (Kan en offiser - selv om han sitter med beslutningsmyndighet og rett til å fremme anbefalinger til departementet - bryte over tvert med samtlige tidligere E-sjefers vurderinger siden krigen?)

Fremtidsrettet organisasjon

19. Spørsmål: Har denne tjeneste en veletablert organisasjon med tilfredsstillende arbeidsforhold, status og avlønning?
Bakgrunn: SJE's betraktninger om overgang til militære stillinger, og forslag til SDP fremsendt av min avdelingssjef. Heri ligger mye av avdelingens uro som jeg har gjort meg til talsmann for. Vi setter nå vår lit til den nye Hovedavtalen som skal bidra til å forhindre at ledelsen gjennomfører organisasjonsendringer uten å ta de ansattes faglige råd med i vurderingen.

Administrative forhold

20. Spørsmål: Er de administrative forhold lagt opp sikkerhetsmessig, operasjonelt og forvaltningsmessig forsvarlig?
Bakgrunn: Operasjonell og sikkerhetsmessig oppdekning antas å være uprofesjonell og utilstrekkelig. Materialforvaltning i vanlig forstand eksisterer ikke. Men vi disponerer materiell for millioner av kroner!

Avslutning

Dersom jeg har bragt opp spørsmål som er uinteressante for Forsvarsministeren, og det viser seg at jeg bekymrer meg

unødig, fordi jeg mangler total innsikt på et tilstrekkelig høyt nivå, - da ber jeg om unnskyldning for å ha ødet Forsvarsministerens kostbare tid.

22. Skulle jeg derimot ha oppnådd å berøre felter som interesserer den ansvarlige ledelse, så står jeg gjerne til rådighet for ytterligere utdyping av disse, og også andre like viktige forhold.
23. Jeg er frabeordret dette arbeidsfelt pr 1 mar 81. Det er derfor primært for meg å få realisert et gammelt ønske innen Tjenesten om å nå frem til den ansvarlige politiske ledelse mens jeg ennå har rett til å uttale meg om disse sensitive emner - i tillit til at den vil ha større forståelse for det totale problemkompleks, enn hva som synes tilfelle blant våre høyere konvensjonelle offiserer.
24. Dette notat er skrevet av overbevisning for en sak jeg har tro på - og som en anerkjennelse av mine kollegers uoppløste lojalitetsfølelse og deres fortrenkning av egne behov, - samt beundring for alle de som har tatt på seg kanskje den vanskeligste oppgaven av alle: Å være villig til å motarbeide et fremmed maktapparat på norsk okkupert område til fordel for våre lovlig valgte politiske myndigheter.

J. S. Østgaard

Lest: 2.2.81

Enig Gunnar Bjålie
Enig Olav Eggen
Enig Rolf Deglum
høyst nødvendig Andrew Torp
Berører vesentlige punkter av vår tjeneste
Viktig at disse problemene tas opp! J.S. Østgaard
Absolutt enig F. Siljeholt
Realistisk og rel. godt til ettertanke R. Haugen
Enig S. Myrvang
Jost. & Bye. burde ikke fremmes i denne form
SELEKTIVT STRENGT HEMMELIG

Enig. Gunnar Bjålie

Lest: 2.2.81. Enig. Olav Eggen

2.2.81. Enig. Rolf Deglum

Høyst nødvendig. Andrew Torp

Berører vesentlige punkter av vår tjeneste. O. Didriksen

Enig at dette berører de vesentligste punkter av vår tjeneste. A. Bekker

Viktig at disse problemer tas opp! J.S. Østgaard

Absolutt enig. F. Siljeholt

Realistisk og rel. godt til ettertanke. R. Haugen

Enig. S. Myrvang

Leif E. Bye. burde ikke fremmes i denne form

Vedlegg 3

Forfatterne henvendte seg tidlig til Sven Ollestad, som var Stay behind-sjef fra 1957 til 1982. Et stort antall skriftlige spørsmål ble også levert ham. Vi mente det var viktig at en så sentral leder i Stay behind fikk god anledning til å kommentere våre opplysninger, inkludert en rekke spørsmål som berører ham som Stay behind-leder. Ollestad valgte til slutt å vise til taushetsplikten, og ønsket ikke å besvare noen spørsmål.

Oslo, 17/8-95.

Jeg viser til ditt brev av 12. august, som inneholder en rekke spørsmål til meg.

Som du vil være kjent med har jeg taushetsplikt når det gjelder forhold til min tidligere arbeidsgiver. En rekke av dine spørsmål dreier seg om graderte forhold, som jeg av hensyn til taushetsplikten ikke kan hverken svare på eller kommentere.

Jeg viser til sjefen for E-tjenesten som rette kilde for dine spørsmål.

Jeg har ingen ytterligere kommentarer, og ønsker ingen videre korrespondanse eller annen form for kontakt om denne saken. Det gjelder også med min kone Joan.

Jeg ber deg om å respektere denne beslutning.

Vennlig hilsen

Sven Oftestad

Vedlegg 4

Forfatterne arbeidet i flere måneder for å få tilgang til tidligere forsvarsminister Jens Chr. Hauges såkalte PM om Stay behind i Norge av 25.10.48.* Den første henvendelsen ble sendt til forsvarsminister Jørgen Kosmo 20. november 1994. Ingenting skjedde. Så ble ny henvendelse sendt 28. februar 1995. 8. mars lover Kosmo svar (se faksimile). 24. mars svarer så Forsvarsdepartementet med å vise til Riksarkivet. Her finnes Hauges arkiv for perioden 1945-51 (se faksimile). Forfatterne henvender seg så til Riksarkivet 29. mars. Etter et grundig søk i arkivene må Riksarkivet 22. mai 1995 konstatere: «Vi har undersøkt i relevante deler av det aktuelle arkivet, men dokumentet er dessverre ikke forefunnet der.» (Se faksimile.)

* Ved en feil oppga forfatterne notatets dato til 25.10.49. Men dette ble rettet på i samtale med Riksarkivets representanter.

Forsoarsdepartementet

Statenshuset

Oslo, 8 mars 1995

Finn Sjøe
Kurlandsstien 44
1052 OSLO

AD SPØRSMÅL OM Å FRIGI JENS CHR. HAUGES PM FRA 1949

Jeg beklager, men jeg kan dessverre ikke se at jeg har mottatt ditt brev av 20 november 1994.

Det vil derfor ta noe tid før du kan få svar på din henvendelse, men det skal skje så raskt som mulig.

Med hilsen

Jørgen Kosmo
Jørgen Kosmo

DET KONGELIGE FORSVARSDEPARTEMENT

MYNTG 1 - TLF: 22 40 20 00 - TELEX: 21605 - TELEFAX: 22 40 23 23
POSTBOKS 8126 DEP. 0032 OSLO

Vår referanse

95/01247-2/FD I-2/BNy/941

Tidligere referanse

Dato

24 MARS 1995

Finn Sjøe
Kurlandsstien 44
1052 OSLO

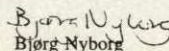
VEDR. FORESPØRSEL OM DOKUMENTASJON

Forsvarsdepartementet viser til ditt brev datert 28. februar 1995 vedr. forespørsel om å få tilsendt Jens Chr. Hauges PM fra 1949.

Vi vil gjøre oppmerksom på at statsråd Jens Chr. Hauges arkiv for perioden 1945 - 1951 er avlevert Riksarkivet, og er der tilgjengelig for forskning.

Med hilsen

Karen Alette Melander (ef)
Ekspedisjonssjef

Bjørge Nyborg
Underdirektør

RIKSARKIVET

Finn Sjøe
Kurlandsstien 44
1052 OSLO

Deres ref.
Brev 29.03.1995

Vår ref.
95/2395 A.543 NHC/AR

Dato
22.05.95

ADGANG TIL DOKUMENT FRA STATSRÅD HAUGES ARKIV

Vi viser til brev 29.03. med forespørsel om Jens Chr. Hauges PM om "stay behind" fra 1949. Vi har undersøkt i relevante deler av det aktuelle arkivet, men dokumentet er dessverre ikke forefunnet der.

Vi beklager at svaret på forespørselen har tatt noe lenger tid en forespeilet i vårt foreløpige svar av 10.04.95.

Med hilsen

Jørgen H. Marthinsen
Jørgen H. Marthinsen e.f.
avd.arkivar

Nina Hveem Carlsen
Nina Hveem Carlsen
arkivar

Postadresse
Pb. 10 Kringstjå
0807 Oslo

Kontoradresse
Folke Bernadottes vei 21
0862 OSLO

Telefon
22 02 26 00
Fax 22 23 74 89

Postgiro
0813 5029301

Vedlegg 5

Et utslag av den klandestine selvjustisen. Dette er brevet til Alf Martens Meyer fra gamle kolleger etter at han hadde gitt Chr. Christensen informasjonen til boka «Vår hemmelige beredskap», Cappelen 1988. Av spesielle årsaker kan ikke navnene på brevskriverne offentliggjøres. Men de identifiserer seg selv delvis ved å si at «Vi har ikke bedt om å bli nevnt i bøkene . . . ». Alf Martens Meyers motiv for å stå fram var at «verden må få vite».

Til Alf Martens Meyer.

Hvordan kunne du?

Vi har lest innlegget i dagspressen til Erling Jensen - nå formann i Linge-klubben, og Jack Helle - nå formann i Forsvarets Pensjonstforbund, og støtter helhjertet opp om dette.

Vi har selv, etter beste evne, holdt vårt taushetsløfte, vi er lojale mot vår oppdragsgiver, mot våre kolleger og alle andre som arbeidet sammen med oss.

Hvordan kunne du offentliggjøre navn på personer som uegennyttig har hjulpet oss, sette dem i forlegenhet og kanskje også skaffe dem vanskeligheter? De hadde fortjent noe bedre.

Hvordan kunne du gi utvalgte data fra Lygren-saken til herr Christensen? Han som overførte sitt motsetningsforhold til Evang til I.Lygren. Også etter I.Lygrens løslatelse fortsatte Christensen, som redaktør, sin forfølgelse av henne i en rekke artikler.

Hvordan kunne du nytte Lygren-saken til å fremheve deg selv, denne gang på hennes bekostning?

I.Lygren har hele tiden bedt om å få være i fred, og hun fortjener å få være i fred. Som du vet har hun lenge vært på pleiehjem. Kunne du ikke la henne, som har lidd så meget, få ro på sine eldre dager?

Hvordan kunne du - for å tilfredsstille ditt ego, gå i kompaniskap med den utrettelige - uetterrettlige forhenværende sikkerhetsmajor Christensen? To ganger allerede har du satt vår tålmodighet på prøve. Med herr Christensens siste bok tvinger du oss til å tå til motmæle.

Hvordan kunne du bruke den eneste norske pressemann (CC) som åpent støttet den argentinske militære junta under krigen mot England, når du oppgir at du i alle år har følt et særlig nært forhold til briter?

Hvordan kunne du velge en forfatter (CC) som mottar penger fra nazister for å skrive pent om tyskernes norske lakeier under krigen, når du oppgir at din fidus til tyskerne var ringe?

Hvordan kunne du gi uttrykk for at boken er seriøs historieskrivning, og at du gjør det for at vi ikke skal bli glemt?

Vi har ikke bedt om å bli nevnt i bøkene. Vi er heller ikke blitt vist den hensynsfullhet å bli spurt.

Vi hadde funnet det mer fortroingsfullt å bli glemt av historien, enn å bli nevnt og misbrukt i boken din.

Hvordan kunne du så totalt miste enhver proporsjon for din egen stilling og innsats?

Vi som kjente deg, Evang og de andre, registrerer dette med undring.

Hvordan kunne du beskrive forholdene slik at vi ikke kjenner igjen hverken deg eller perioden det gjelder?

Hvordan kunne du slenge rundt deg med navn på steder og personer for å vise at du vet?

Viten uten klokskap er dumhet.

Den respekt og kollegialitet vi har følt for deg, har du mistet.

Dette er harde ord, men vi kan ikke forstå deg - fordi du visste hva du gjorde.

Vedlegg 6

Se «Bjørn»s beretning om hvordan han kom med i Stay behind (side 56). I mars 1982 fikk han dette brevet fra daværende sjef for E-14, Sven Ollestad. Når Ollestad viser til «arvtaker (Roar)» er dette Roar Haugen. I dag har Haugen avansert til oberst med ledende oppgaver i Forsvarets overkommando.

mars 1982.

Kjære venn

Vi kan bare konstatere tidens ubønnhørlige gang. Jeg slutter 1 april og overlater roret til en ny generasjon. I slik en stund er det fristende og kanskje naturlig å bla opp i gamle minnebøker, og sannelig er det mange ting som gleder - vennskap, lojalitet, en følelse av meningsfylt samarbeide og troverdighet, i det vi har jobbet med - og så det unike i måten å fungere på - forvaltning av tanker og hendelser som kun vedrører deg og ingen andre. Det anonyme og det ikke-eksisterende. Harde premisser, men dette er nå engang vår modus vivendi. Som du er kjent med, så lakker det mot slutten for de gamle krigsveteraner og det nye lederskiktet er klar til å ta fatt. La meg understreke min fulle tro på og tillit til den nye generasjonen - godt utdannet og motivert, tilpasset ny teknologi og moderne samfunnspolitisk tenkning, og som er så heldig å ha rikelig med ressurser å støtte seg til.

Vi har krig og uro rundt oss over alt i verden, og det kreves god forstand og tålmodighet for å unngå konfrontasjon og katastrofe. Vi må være årvåkne og passe på vårt forsvar slik at vi kan verne om alle de fordeler og goder vi har så flust opp av her i landet. Vi må føle oss medansvarlige og være med på å skape materiell og sosial utjevning og være med på å bekjempe urettferdigheter i verden. Dette er forsvarsarbeide - og konstruktivt fredsarbeide.

La meg så til slutt takke for alle hyggelige og interessante sammenkomster vi har hatt, for alle bidrag du har ydet og for den inspirasjon vi i administrasjonen har gledet oss ved i samarbeide med deg.

Endelig vil jeg understreke håpet om at min arvtaker (Roar) og hans nye medarbeidere må nyte den samme lojalitet og positive samarbeide som det jeg har hatt gleden av å oppleve.

Med de beste ønsker for fremtiden.

Vennlig hilsen

NOTER

1 Panikk

- 1 Benedict de Vibe i intervju med Gerhard Helskog i Oslo 12.08.95.
- 2 Under møtet med Hans Otto Meyer og omvisningen i bunkeren var Finn Sjøe og Gerhard Helskog til stede i forbindelse med produksjonen av TV-dokumentarserien «Bak din rygg».
- 3 Ref. note 1.
- 4 Ref. note 1. En rekke andre anonyme kilder bekrefter opplysningene om hva slags dump dette i virkeligheten var, blant dem X11, X13, X14 og X16.
- 5 En av de få som har skrevet om Stay behinds første år i Norge, er Chr. Christensen: «Vår hemmelige beredskap», Cappelen 1988.
- 6 Det er kildene X13 og X16 som opplyser at det var Erik Næss som hadde vakt den kvelden.
- 7 Blant flere kilder er det kilde X15 som her opplyser at Sven Ollestad ikke fortalte sannheten til sin gamle samarbeidspartner i Overvåkingspolitiet.
- 8 Alle våre kilder bekrefter at forsvarssjef Fredrik Bull-Hansen rykket ut med feilinformasjon fordi han hadde fått gale opplysninger fra sine underordnede. Særlig avgjørende var Ollestads desinformasjon.
- 9 Forsvarsminister Rolf Hansen. Ref. Stortingstidende fra spørretimen 15.11.78.
- 10 Ref. Stortingstidende fra spørretimen 29.11.78.
- 11 Kildene X11, X13, X18 og X21.
- 12 Kildene X11, X15 og X16.
- 13 Ref. note 4.

2 Borgervern

- 1 Sommeren 1945 og våren 1947.
- 2 Roy Andersen: «Sin egen fiende», Cappelen 1992.
- 3 Det var 830 bedrifter ifølge Chr. Christensen: «Det hemmelige Norge», Atheneum 1983.
- 4 Ifølge Hans Ringvolds egen beretning 19.10.94 og 14.11.94.
- 5 Ref. note 4.
- 6 Ref. Roy Andersen: «Sin egen fiende».
- 7 Arbeidsgiverforeningen, Rederiforbundet, Libertas. Chr. Christensen: «Det hemmelige Norge».
- 8 Fedrelandslaget ble stiftet 1925 av blant annet Chr. Michelsen og Fr. Nansen med formål å skape et sterkt nasjonalt styre og å «føre en europeisk kamp mot kommunisme og alle revolusjonære internasjonale bevegelser».
- 9 Statsråd Rolf Hansen, stortingsreferatet fra spørretimen 07.06.78.

3 Jens Chr. Hauge og Vilhelm Evang tar kontrollen

- 1 I 1947 sjefen for Forsvarsstaben.
- 2 OSO: Office of Strategic Operations.
- 3 Blant annet også på grunn av oppslag i Vårt Land høsten 1946: «Mystiske spionorganisasjoner søker å verve norsk ungdom.»
- 4 Etablert i januar 1947.
- 5 Ref. Chr. Christensen: «Vår hemmelige beredskap», og Roy Andersen: «Sin egen fiende».
- 6 Ifølge Hans Ringvolds egen beretning 19.10.94 og 14.11.94.
- 7 Ringvold arbeidet med Stay behind og Femmannsgruppen fra 1947/48 til han trakk seg ut mot slutten av 50-årene. Hele tiden stilte han opp frivillig – uten lønn og annen godtgjørelse. Hele tiden passet han sine sivile oppgaver.
- 8 Kapteinløytnant Alf Martens Meyer var på plass 19. april 1948. Ref. Chr. Christensen: «Vår hemmelige beredskap».
- 9 NATO/SACEUR: «Directive for Unorthodox Warfare».

4 Den kalde krigen

- 1 Ifølge Hans Ringvolds egen beretning 19.10.94 og 14.11.94.
- 2 «Norges Historie», bind XIV, Cappelen 1985.

- 3 Vedtatt i 1950 i skyggen av Koreakrigen, da i noe mer moderat form enn opplegget fra 1948.
- 4 Kilde X1.
- 5 At talen fant sted 29. februar, betyr at det var skuddår.
- 6 Ref. «Cella på Herøya», Fram forlag 1952.
- 7 Ref. Haakon Lie: «Dekkorganisasjonene», Fram forlag 1954.
- 8 Den gang AFL.
- 9 E-stabens 2. kontor.
- 10 Ref. Jacobsen, Sjøe, Bye: «De visste alt . . . Rapporter fra niende etasje», Tiden 1993.
- 11 Svein Blindheim: «Offiser i krig og fred», Det Norske Samlaget 1981.
- 12 Grunnlovens paragraf 25 forbyr at forsvarsmakten utvides uten at Stortinget har godkjent det, og forbyr at den « . . . overlates i Fremmede Makters tjeneste . . . ».
- 13 Den såkalte Bevin-planen, en allianse mellom USA og Sovjet.
- 14 Ikke tilgjengelig. Ref. henvendelse til en av forfatterne fra forsvarsmister Jørgen Kosmo 08.03.95, fra Forsvarsdepartementet 24.03.95 og fra Riksarkivet 22.05.95. Utdrag fra korrespondansen om Jens Chr. Hauges PM er gjengitt i vedlegg 4.
- 15 Ikke tilgjengelig.

5 Den første tiden

- 1 Det fjerde nettverket, Argus, ble organisert som en enhet noe senere med basis i det observatørkorpset Ringvold besøkte sommeren 1948.
- 2 Egen enhet i FST II. Senere FST/E avd. 6, Særskilte oppdrag. Deretter FO/E, E-14 i Seksjon D. I dag antakelig E-12. Se vedlegg 1.
- 3 Ifølge Hans Ringvolds egen beretning 19.10.94 og 14.11.94.
- 4 Ref. Chr. Christensen: «Det hemmelige Norge».
- 5 Ref. note 3.
- 6 Kilde X2.
- 7 Reinhard Gehlen: «Spion», Gyldendal 1972.
- 8 Chr. Christensen: «Vår hemmelige beredskap».
- 9 Erling Lorentzen, gift med prinsesse Ragnhild (1953).
- 10 Svein Blindheim: «Offiser i krig og fred».
- 11 Inklusive lytting på kortbølgen som i kode varslet om sending.
- 12 Ref. kapittel 14.
- 13 Svein Blindheim i ikke-publisert intervju 07.09.88.
- 14 Ibid. note 10.
- 15 Høyrevridd i mer ytterliggående og reaksjonær betydning.

- 16 Ibid. note 10.
- 17 Ref. note 13.
- 18 Ref. note 3.
- 19 Tore Pryser: «Fra varm til kald krig», Universitetsforlaget 1994.
- 20 Kilde X4.
- 21 Ibid. note 10.

6 CIA og MI6 på banen

- 1 Chr. Christensen: «Vår hemmelige beredskap».
- 2 Ifølge Hans Ringvolds egen beretning 19.10.94 og 14.11.94.
- 3 Nedgradert fra top secret 1. juni 1976. Gjort tilgjengelig for forfatterne av historikeren Kjersti Jensen.
- 4 CIA-sjef 1973-76. Ref. «Honorable Men. My Life in the CIA», New York 1978.
- 5 Som blant annet sto for sprengningen av Jørstad bru ved Snåsa i januar 1945. Dette var en av krigens største og mest ødeleggende jernbanesabotasjer.
- 6 Ref. note 1.
- 7 I intervju med Gerhard Helskog og Finn Sjøe i Washington 01.05.95.
- 8 Rolf Hansen i Stortingets spørretime 15.11.78.
- 9 Ref. note 7.
- 10 Stay behind i Sverige ble debattert bl.a. i Dagens Nyheter 20.10., 31.10. og 07.11.1990.
- 11 Den svenske regjeringen kom inn i bildet i 1958. Ref. note 10.
- 12 Ref. note 2.
- 13 Eks. Svein Blindheim og Sven Ollestad på CIA-kurs i 1952. Dette var et fire ukers kurs med bare de to som deltakere. Tema: Illegal og hemmelig virksomhet. Ref. Svein Blindheim: «Offiser i krig og fred».
- 14 Sabotasje, etterretning, gerilja, evakuering osv.
- 15 Ref. note 4.
- 16 Ref. Svein Blindheim: «Offiser i krig og fred».
- 17 1949.
- 18 Da Rolf Hansen benektet dette i Stortinget. Ref. note 8.
- 19 Finn Kirkestuens notat av 27.01.81.

7 Europas hemmelige hær

- 1 Stay behind, eller «unorthodox warfare», sorterte i NATO/SPAHE under Clandestine Coordination Committee.
- 2 Blant dem Italia og Frankrike.
- 3 Blant annet Hellas, Tyrkia og Italia.
- 4 I intervju med Gerhard Helskog og Finn Sjøe i Washington 03.05.95.
- 5 WW2: World War Two, annen verdenskrig.
- 6 I Norge kjent som Trepartsavtalen, hvor CIA, MI6 og norsk e-tjeneste sto for hver sin tredel av finansieringen av Norges Stay behind.
- 7 Fortrinnsvis i Storbritannia, med backup-opplegg i USA.
- 8 Stay behind i Sverige ble debattert bl.a. i Dagens Nyheter 20.10., 31.10. og 07.11.1990.
- 9 Blant annet formannen i Föreningen för Finlandsfrivilliga.
- 10 Fram til 1976.
- 11 Det hevdes at den nye borgerlige regjeringen utnevnte den nye sjefen for Stay behind i 1978: Curt Stefan Giesecke, tidligere sjef for den svenske arbeidsgiverforeningen. Ref. artikkel i manuskriptform om Gladio av Anna-Lena Lodenius.
- 12 Ref. note 4.
- 13 New York Times 17.11.90.
- 14 Dave Whipple i intervju med Gerhard Helskog og Finn Sjøe i Washington 02.05.95. Whipple var bl.a. CIAs stasjonssjef i Helsinki 1970-73. I dag er han adm. direktør i AFIO, Tidligere etterretnings-offiserers forening i USA.
- 15 Norge, Sverige, Finland på den ene siden og Italia på den andre representerer ytterpunktene i omfang og karakter.
- 16 Ref. note 14.
- 17 Supplement B 30-31.
- 18 Klassekampen 20.11.90. Kommunistisk terrororganisasjon: CCC – De Kommunistiske Celler.

8 Hovedkvarter, nett og agent

- 1 Flere kilder, blant dem Hans Otto Meyer og to anonyme kilder (X13 og X17), bekrefter at de i sin tid fikk høre om denne metoden for å bringe penger irregulært ut ved hjelp av post- og bankgiro. De hevder at de selv aldri utførte slike operasjoner.
- 2 På engelsk «Tripartite Agreement».

- 3 Argus er et feltetterrettningsnett som i første linje observerer fiendens framrykking.
- 4 Opplysningene om Lindus stammer i første rekke fra kildene X11, X12, X13, X15 og X16.
- 5 Opplysningene om Rock stammer i første rekke fra kildene X11, X12, X13, X15, X16 og X17.
- 6 Opplysningene om Blue Mix stammer i første rekke fra kildene X11, X14, X15, X16 og X17.
- 7 Opplysningene om de to ulike oppleggene for evakuering stammer primært fra kildene X14, X16 og X17.
- 8 Kilde X11.
- 9 Opplysningene om Argus stammer i første rekke fra kilde X11, X12, X13, X15 og X19.
- 10 Om IRA-skandalen, se bl.a. VG 13.11.92, VG 22. juni 1993, og Klassekampen 10.12.92.
- 11 Kildene X11, X13 og X20.
- 12 Kildene X15 og X16 bekrefter at Olav Selvaag skaffet til veie «Seksern» for Stay behind.
- 13 Kilde X11 er kilden til opplysningen om at det var den svenske forfatteren og journalisten Jan Guillous Oslo-besøk som førte til at hovedkvarteret ble flyttet raskere enn planlagt.
- 14 Kildene X11, X13, X15 og X19.
- 15 Kildene X11, X13 og X19.
- 16 Kildene X19, X20, X21.

9 Dumpene

- 1 Kildene X11 og X13.
- 2 Sven Ollestad sto fram offentlig for første gang 13. august 1988. Det skjedde i NRK/Dagsrevyen etter et oppslag om den hemmelige hæren i Klassekampen samme dag.
- 3 Ref. Rogalands Avis 26.04.73. En del opplysninger er også hentet inn for forfatterne av freelance-journalist Ola Flyum.
- 4 Ref. Stavanger Aftenblad 24.04.73 og Rogalands Avis 26.04.73.
- 5 Ref. bl.a. Stavanger Aftenblad 19.05.78 og Rogalands Avis 22.05.78.
- 6 Ref. bl.a. Rogalands Avis 22.05.78.
- 7 Kilde X15 og X16.
- 8 Kildene X11, X13, X16 og X19.
- 9 Kildene X11, X13 og X16.

- 10 Kildene X12, X13 og X15 i tillegg til Frank Siljeholt.
- 11 Kildene X11, X12 og X19.

10 Agentsenteret Torås fort

- 1 Kilde X21.
- 2 Kildene X11 og X12.
- 3 Kildene X11, X12, X15, X16 og X21.
- 4 Kildene X11 og X12.
- 5 Kildene X12 og X13.
- 6 Kildene X11, X15 og X16.

11 Israel Krupp

- 1 Ref. bl. a. Per Øyvind Heradstveit: «De medskyldige», Aschehoug 1974, og Richard Deacon: «The Israeli Secret Service», London 1977.
- 2 Gudbrandsdølen/Lillehammer Tilskuer, 15.12.87.
- 3 Denne spesielle «helseleiren» ved Skui er tidligere omtalt blant annet i Johansen, Jørgensen og Sjue: «Vi som styrer Norge», Aventura 1992.
- 4 Kilde X22.
- 5 Kilde X22.
- 6 Ifølge kilde X11 som har referert samtalen for forfatterne.
- 7 I tillegg til Frank Siljeholt har kilde X16 gitt opplysninger om denne typen kjøretur som Krupp og Ollestad hadde.
- 8 Kilde X11, X13 og X18.
- 9 Ref. bl.a. David B. Tinnin: «Hit Team: the Exciting Story of Israel's Strike Against Arab Terrorists in Europe», London 1976.
- 10 Kilde X23.
- 11 Kilde X23.
- 12 Chr. Christensen omtaler Krupp som «Rock-offiseren» i «Vår hemmelige beredskap». Også Hans Otto Meyers beretning peker mot at han var innenfor systemet. Andre, anonyme kilder mener derimot at Krupp ikke var medlem, formelt sett, men at han var en av hele systemets viktigste støttespillere.
- 13 Ref. Hans Otto Meyer.
- 14 Kilde X13.
- 15 Kilde X23.

12 I konflikt med MI6

- 1 Johan Berg ble ny e-sjef da Vilhelm Evang ble avsatt i 1966 sammen med overvåkingsjef Asbjørn Bryhn.
- 2 Kildene X11, X12, X15 og X21.
- 3 Kildene X11, X13 og X16.
- 4 Kildene X13 og X23.
- 5 Kildene X13, X23 og X30.
- 6 Kildene X13 og X16.
- 7 Opplysningene om e-sjef Bergs ord, den nye nestsjefen og konflikten med MI6 bygger på en rekke kilder, blant dem X11, X12, X13 og X23. De bygger også på rapporter fra forsvarer og annet skriftlig materiale.

13 Farlig spill i Sør-England

- 1 Ref. kildene X15 og X24.
- 2 MI5 er den innenlandske Secret Service, den britiske overvåkings- og sikkerhetstjenesten.
- 3 IRA: Irish Republican Army.
- 4 En av de norske Stay behind-offiserene som spilte IRA-markør, Frank Siljeholt, fikk et høyst spesielt foto som souvenir etter endt «dåd». Bildet hadde de britiske sikkerhetsfolkene tatt fra et vindu i nabolaget da de norske – intetanende – skulle leie bilen som de skulle bruke i sabotasjeaksjonen.

14 Opprøret

- 1 Gjengitt i sin helhet i vedlegg 2. Notatet er datert 27.01.81. Kirkestuen ble frabeordnet 01.03.81. Utdrag fra notatet ble gjengitt i Klassekampen 12.12.92. Men enkelte viktige punkter ble den gang utelatt, og alle navn ble strøket.
- 2 PM-et eller direktivet er ikke gjort tilgjengelig for forfatterne. Forsvarsdepartementet henviser til Riksarkivet som opplyser at dokumentet ikke er å finne i Jens Chr. Hauges private statsrådarkiv for perioden 1945-52. Se vedlegg 4. Nygaard Haug-utvalget viser til PM-et i sin innstilling på en slik måte at utvalget ser ut til å ha fått adgang til det.
- 3 «Directive for Unorthodox Warfare». Kirkestuen er i tvil om de politiske myndighetene var kjent med dette direktivet.

- 4 Kilde X10.
- 5 Ref. note 2. Jens Chr. Hauges dokument omtales på ulike måter: PM, direktiv, notat.
- 6 Departementsråden i Forsvarsdepartementet, forsvarssjefen, e-sjefen og Riksrevisjonen.
- 7 Flere i Stay behind-staben minnet om hvordan britene hadde brukt Kompani Linge til aksjoner i Norge uten at norske myndigheter visste om det eller hadde godkjent det.
- 8 KGB-muldvarene Guy Burgess, Donald Maclean og Kim Philby. Alle var plassert i SIS/MI6.
- 9 Chr. Christensen: «Vår hemmelige beredskap».
- 10 Smertestillende midler som skulle brukes i samband med skader o.l.
- 11 Ref. note 4.
- 12 Norsk Tjenestemannslag – LO-forbundet som organiserer statsansatte.
- 13 Ref. note 4.
- 14 Notatet ble delvis publisert i Klassekampen 12.12.92.
- 15 Datert 27. 07. 95.
- 16 Datert 09. 08. 95.
- 17 Datert 31. 08. 95.
- 18 I brev fra forfatterne 12.08.95.
- 19 I brev datert 17.08.95. Se vedlegg 3.
- 20 Kilde X7.

15 I komplott mot IRA

- 1 IRA-affæren ble avslørt av Verdens Gang 13. november 1992.
- 2 Iflg. Klassekampen 10. desember 1992.
- 3 Iflg. Klassekampen 18. juni 1993.
- 4 Forfatterne har flere ganger henvendt seg til Finn Horvei for å få ham til å kommentere sin egen rolle i IRA-affæren. Resultatet har vært negativt.
- 5 Kilde X20. Også en sentral kilde i Forsvarets overkommando bekreftet dette overfor en av forfatterne i desember 1992.
- 6 Verdens Gang 23. november 1992.
- 7 Kilde X13. Også en tidligere offiser med mer enn tjue års erfaring i den hemmelige hæren kommenterer spørsmålet på samme måte.
- 8 Se kapittel 13.

16 De private gruppene

- 1 Ref. Terje R. Diesens bok «MILORG område 13130». Søndre Aker Historielag, årbok 1986.
- 2 Chr. Christensens bøker der Stay behind og de private gruppene er behandlet: «Det hemmelige Norge», «Vår hemmelige beredskap», «Av hensyn til rikets sikkerhet».
- 3 Roy Andersen: «Sin egen fiende».
- 4 Befalingsmannens instruks om å holde gruppene gående er i sin karakter og ånd mye likt direktivet om hemmeligholdelse av 25. mai 1945, pålagt alle XU-agenter, opphevet først i 1988: «Jeg forplikter meg til uten noen som helst reservasjon m.h.t. foreldelse eller andre forhold, å iakttå absolutt og ubrytelig taushet om de forhold jeg har fått kjennskap til under mitt arbeide med etterretningstjenesten under krigen.» Lojalitet og fortsatt beredskap og kamp er ledetråden.
- 5 Jens Chr. Hauges femtekolonnistutvalg; ref. Alf Ole Ask og Bjørn Westlie: «Maktens ansikt. Et portrett av Jens Chr. Hauge», Tiden 1991.
- 6 Ot. prp. nr. 78 (1950) inneholder de norske beredskapslovene.
- 7 Hans Ringvold omtales spesielt i kap. 3 og 5.
- 8 Ref. bl.a. heftet: Libertas. Bakgrunn. Motiver. Planer. Virke, utgitt av stiftelsen Libertas i 1949.
- 9 Kristen Ringvolds arbeid med DnC-notatene, ref. bl.a. Klassekampen 01.12.93.
- 10 Ref. bl.a. Roy Andersen: «Sin egen fiende».
- 11 Ref. «Gimle Rotary Klubb 1950-1960», utgitt i 1960, og «Rotary i Oslo 1921-1955», utgitt i 1955. Publisert i samband med Rotary-bevegelsens femtiårsjubileum.
- 12 Norske Reserveoffiserers Forbund (NROF) har i dag om lag 12 000 medlemmer.
- 13 Ernst Wollweber (1898-1967), tysk kommunist. Fungerte som kommunistisk agent i Skandinavia i 30-årene. Engasjerte seg bl.a. i antifascistisk aktivitet. Fengslet i Sverige 1940-44. Siden dro han til Sovjetunionen. Vendte tilbake til Tyskland i 1946. Var østtysk sikkerhetsminister fra 1953 til 1957. Falt i unåde i februar 1958.
- 14 Reinhard Gehlen: «Spion».
- 15 Problemene i Ungdommens Heimevern i 70-årene var betydelige. Etter hvert roet situasjonen seg ned. Men uro blusset opp igjen etter at det var unge høyreekstreme unggutter med tilknytning til HV-miljøene som begikk de mye omtalte Hadelandsdrapene i 1981.
- 16 IVAF har bl.a. forbindelser til CIA.

- 17 Om Egil Offenberg, ref. Jan Didriksen: «Industrien under hakekorset», Universitetsforlaget 1987.
- 18 Ref. boka om Per Røed: «Den ukjente sabotør». Per Røeds egen beretning. Bearbeidet og redigert av Rolv Høiland. Ernst G. Mortensen 1988.
- 19 Kildene X13 og X15.
- 20 Ref. note 18.
- 21 Kildene X13, X19 og X21.
- 22 Kildene X13 og X27.
- 23 Kildene X11 og X25.
- 24 Blant andre kildene X11, X25, X28 og X29.

17 Kjettingmannen

- 1 Kildene X11 og X30.
- 2 Helge O. Spilhaug: «Kjættingfabriken Fram 1909-1989», Industri-trykk, Oslo 1989.
- 3 Ref. XU: Bl.a. Ragnar Ulsteins tre bind om «Etterretningstjenesten i Norge 1940-45», Cappelen 1989, 1990 og 1992. Einar Sæter og Svein Sæter: «XU i hemmeleg teneste 1940-1945», Det Norske Samlaget 1995.
- 4 Ref. note 2.
- 5 Ref. note 3.
- 6 Ref. Sverre Krokaas som frimurer: «Mellom brødre». Meddelelsesblad for brødre i St. Johanneslogen St.Olaus til de tre Søiler. Nr.1 1995.
- 7 Arne Semb-Johansson: «Fem år for fred og frihet», Cappelen 1995.
- 8 Kildene X11, X13, X30 og X31.
- 9 Kildene X13 og X16.
- 10 Kildene X11, X28, X30 og X31.
- 11 Kildene X11 og X30.
- 12 Kildene X29 og X30.
- 13 Kilde X30.
- 14 Kilde X30.
- 15 Kilde X11.
- 16 Spilhaugs organisasjon beskrives også som «en venner og venners venners organisasjon» av enkelte av de som har kjennskap til den. Ref. bl.a. kilde X25.
- 17 Som et ledd i arbeidet med TV-dokumentaren «Bak din rygg» ble Helge O. Spilhaug intervjuet av Gerhard Helskog 21. oktober 1995 i

Oslo. Spilhaug imøtegår enkelte av påstandene og opplysningene i dette kapitlet.

18 Hæren lever videre

- 1 Victor Marchetti i intervju med Gerhard Helskog og Finn Sjøe i Washington 05.05.95.
- 2 Ref. kapittel 19.
- 3 Kildene X13, X14, X16, X18 og X19.
- 4 Alle våre kilder med gode kunnskaper om store staters hemmelige tjenester er enige om at faren for at disse forsøker seg på infiltrasjon og penetrasjon i andre lands tjenester, er stor.
- 5 Kildene X13 og X26.
- 6 Hyppigere beordring av offiserer til Stay behind-systemet i dag ble også bekreftet av Nygaard Haug-utvalget.

19 Gladio – en italiensk tragedie

- 1 Gerhard Helskog og Finn Sjøe i intervju med Mark Wyatt i Washington 03.05.95.
- 2 OSS: Office of Strategic Services – CIAs forgjenger.
- 3 US Senate Special Committee: Hearings on Organized Crime, 1951.
- 4 Alliansen mellom klandestine amerikanske myndigheter og den internasjonale Cosa Nostra. Ref. Covert Action nr. 49/1994.
- 5 Malteserordenen: opprinnelig johannittene, en geistlig ridderorden stiftet i Jerusalem i år 1000. Kom til Malta i 1522. Har nå hovedsete i Roma.
- 6 Ref. note 1.
- 7 National Security Council 1/1, 14.11.47.
- 8 Observer 18.11.90.
- 9 Ble fjernet på Andreottis ordre i 1990. Ref. note 8.
- 10 SIFAR ble senere SID.
- 11 Sikkerhetstjenesten, inkludert overvåking.
- 12 Evakuering: evasion and escape (E & E).
- 13 Dumpene inneholdt mye østeuropeisk utstyr: sovjet-produserte Kalasjnikov og tsjekkoslaviske sabotasjeeksplosiver. Ref. Wyatt og Colby.
- 14 Sammenliknbart med det norske opplegget Lindus.
- 15 Ref. note 1.

- 16 Ref. note 1.
- 17 Gladio II også benevnt som Parallel SID.
- 18 Covert Action nr. 49/1994.
- 19 Tiende torpedobåt-skvadron.
- 20 Haig var NATOs øverstkommanderende fra 1974 til 1979.
- 21 Ifølge Aldo Moros enke. Zupo og Marini: «Operazione Moro», 1984.
- 22 Pia Gaarder, Ny Tid 15.12.90.
- 23 Ifølge statsminister Andreotti.
- 24 Ref. note 1.
- 25 Da Berlusconi dannet sin regjering i 1994, skjedde det i en allianse mellom hans Forza Italia, det nyfascistiske partiet Nasjonale Alliansen og separatistene Liga Nord.
- 26 Ref. note 1.
- 27 Ref. kapittel 14.

20 Bak demokratiets rygg

- 1 Ikke tilgjengelig. Ref. note 2 i kap.14.
- 2 Stenografisk ref. fra Stortingets spørretime 07.06.78.
- 3 Stenografisk ref. fra Stortingets spørretime 15.11.78.
- 4 Stenografisk ref. fra Stortingets spørretime 29.11.78.
- 5 Stenografisk ref. fra Stortingets spørretime/grunnlagt spørsmål 13.12.78.
- 6 I kjølvannet av Lygren-saken i 1965 og den granskingen som fulgte.
- 7 Per Borten i intervju med Gerhard Helskog i Melhus 06.03.95.
- 8 Sikkerhetsutvalget besto av statsministeren, forsvarsministeren, justisministeren, utenriksministeren, forsvarssjefen og overvåkingssjefen.
- 9 Kilde X9.
- 10 Ref. Kåre Willoch i intervju med Gerhard Helskog i Oslo 10.08.95.
- 11 Dvs. de rette komiteene i Stortinget, evt. Presidentskapet, regjeringen som kollegium, regjeringens sikkerhetsutvalg, og forsvarsminister og statsminister.
- 12 Kilde X10.
- 13 Kilde X8.
- 14 I intervju med Gerhard Helskog og Finn Sjøe i Washington 02.05.95.

LITTERATUR

- Andersen, Roy: «Sin egen fiende. Et portrett av Asbjørn Bryhn», Cappelen 1992.
- «Arbeiderbevegelsens historie i Norge». Tore Pryser: Bind 4: «Klassen og Nasjonen 1935-46», Tiden 1988. Trond Bergh: Bind 5: «Storhetstid 1945-65», Tiden 1987.
- Ask, Alf Ole, og Bjørn Westlie: «Maktens ansikt. Et portrett av Jens Chr. Hauge», Tiden 1991.
- Blindheim, Svein: «Offiser i krig og fred», Det Norske Samlaget 1981.
- Bull, Edvard: «Norges historie, Norge i den rike verden 1945-75», bind 14, Cappelen 1989.
- Bye, Ronald: «Sersjanten. Makt og miljø på Youngstorget», Gyldendal 1987.
- Bye, Ronald: «Niende etasje», Tiden 1993.
- Bye, Ronald: «Spillet», Tiden 1995.
- Calmeyer, Bengt: «Forsinket oppgjør. Arbeiderbevegelsen og den politiske overvåking», Aschehoug 1993.
- «Cella på Herøya», Fram forlag 1952.
- Christensen, Christian: «Det hemmelige Norge», Atheneum 1983.
- Christensen, Christian: «Vår hemmelige beredskap», Cappelen 1988.
- Christensen, Christian: «Av hensyn til rikets sikkerhet», Cappelen 1990.
- Colby, William, og Peter Forbath: «Honorable Men. My Life in the CIA», Simon and Schuster, New York 1978.
- Deacon, Richard: «The Israeli Secret Service», London 1977.
- Didriksen, Jan: «Industrien under hakekorset», Universitetsforlaget 1987.
- Diesen, Terje R.: «Milorg område 13130», Søndre Aker Historielag 1986.

- Etterretningsutvalgets (Nygaard Haug-utvalget) innberetning, avgitt 30.06.1994, NOU
- Gehlen, Reinhard: «Spion», Gyldendal 1972.
- Haglund, Karl Emil: «Israel – elsket og hatet», Gyldendal 1983.
- Hauge, Jens Chr.: «Frigjøringen», 4. utg., Gyldendal 1994.
- Heradstveit, Per Øyvind: «De medskyldige», Aschehoug 1974.
- Jacobsen, Alf R.: «Muldvarpene», Pax Forlag 1985.
- Jacobsen, Alf R., Sjøe, Finn, og Ronald Bye: «De visste alt . . . Rapporter fra niende etasje», Tiden 1993.
- Johansen, Viggo, Jørgensen, Pål T., og Finn Sjøe: «Vi som styrer Norge. Arbeiderpartiet og de hemmelige tjenestene», Aventura 1992.
- Lie, Haakon: «Dekkorganisasjonene», Fram forlag 1954.
- Marchetti, Victor, og John Mareks: «CIA and the Cult of Intelligence», New York 1974.
- Nordahl, Ketil A.: «Konrad Nordahl – Dagbøker 1950-1975», Tiden 1991 og 1992.
- Pryser, Tore: «Fra varm til kald krig. Etterretningskuppet på Lillehammer . . .», Universitetsforlaget 1994.
- Ranelagh, John: «The rise and decline of the CIA», Hodder & Stoughton 1986.
- Ranelagh, John: «CIA History», BBC Books 1992.
- Rød, Per, redigert av Rolv Høiland: «Den ukjente sabotør», Ernst G. Mortensen 1988.
- Schmidt-Eenboom, Erich: «Schnüffler ohne Nase. Der BND. Die Unheimliche Macht im Staate, eco-verlag 1993.
- Semb-Johansson, Arne: «Fem år for fred og frihet. Med Milorg 1940-45», Cappelen 1995.
- Sæter, Einar, og Svein Sæter: «XU i hemmeleg teneste 1940-45», Det Norske Samlaget 1995.
- Tamnes, Rolf: «The United States and the Cold War in the High North», Ad Notam 1991.
- Tinnin, David B.: «Hit Team: the Exciting Story of Israel's Strike Against Arab Terrorists in Europe», London 1976.
- Tofte, Ørnulf: «Spaneren. Overvåkning for rikets sikkerhet», Gyldendal 1988.
- Ulateig, Egil: «Raud krigar, raud spion», Det Norske Samlaget 1989.
- Ulstein, Ragnar: «Etterretningstjenesten i Norge 1940-45», tre bind, Cappelen 1989, 1990, 1992.
- Vesje, Kjell: «Youngstorgets hemmelige hverdag», Cappelen 1988.

OM FORFATTERNE

«Norges hemmelige hær» er et samarbeidsprosjekt mellom Ronald Bye og Finn Sjøe.

Finn Sjøe er psykolog, journalist i Klassekampen og medforfatter av den mye omtalte boka «Vi som styrer Norge» (1992). Som journalist er han av dem som har beskjeftiget seg mest med temaet «hemmelige tjenester», og som etter hvert har etablert de fleste kontakter og samlet flest informasjon om tjenestene. Han har gjennom et utall av artikler demonstrert sin innsikt og interesse og satt store deler av dagsorden for debatten om de hemmelige tjenestene.

Ronald Bye har en fortid som LO-ansatt og politiker. Blant annet etterfulgte han Haakon Lie som partisekretær i Arbeiderpartiet. Han har vært LO-sekretær og statsråd i Odvar Nordli og Gro Harlem Brundtlands regjeringer. Innsikten i norsk forsvars- og sikkerhetspolitikk har han særlig fra sin tid som formann i Forsvarskommisjonen av 1974. Bye har også vært formann i Heimevernsrådet. Nå driver han konsulentvirksomhet og styrearbeid. Samtidig satser han på skribentvirksomhet og historiske studier. Han har blant annet skrevet selvbiografien «Sersjanten» (1987), faction-romanen «Niende etasje» (1993) og thrilleren «Spillet» (1995).

I 1993 gav Ronald Bye og Finn Sjøe sammen med Alf R. Jacobsen ut dokumentarboka «De visste alt . . .». Denne boka ble avgjørende for at Stortinget tok saken om de hemmelige tjenestene i egne hender og opprettet Stortingets granskningskommisjon for de hemmelige tjenester, den såkalte Lund-kommisjonen.

PERSONREGISTER

- Adenauer, Konrad 80
Andreotti, Giulio 217, 219 f, 228
Angleton, James Jesus 216, 222
Arafat, Yasir 127, 203
Areskoug, Gunnar 83
- Bakkehaug, Ole 95 f
Bekker, Alf 94
Berg, Johan 132 f, 135 ff
Berlinguer, Enrico 226
Berlusconi, Silvio 223
Bjålie, Gunnar 94, 117, 124, 198
Blindheim, Svein 55, 63, 65, 70, 76
Blücher, Erik 199
Borghese, Junio Valerio (også kalt «Black Prince») 222 f, 225
Borten, Per 236 ff
Bouchiki, Ahmed 112 f, 121 f, 127
Bratt, Peter 97
Bratteli, Trygve 123
Brennan, Earl 216
Bringeland, Tor Bjarne 101
Bryhn, Asbjørn 23, 25 f, 30, 36 f, 40, 49, 174 ff, 234, 236
- Bull-Hansen, Fredrik 17, 19 f, 23, 156
Burke, Joe 70 ff
Bye, Leif Egil 95, 146, 150
Baalsrud, Jan 55
- Casey, William 216
Caspersen, Jonn 182
Castro, Fidel 88
Chiaie, Stefano Delle 223
Christensen, Chr. 61, 71, 73, 172, 175, 179, 202
Churchill, Sir Winston 43
Colby, William 73 ff, 78, 80, 103, 128
Cossiga, Francesco 220, 222
- Dayan, Moshe 126
DeLorenzo, general 218
Didriksen, Odd 93, 108, 140
Diesen, Terje R. 171, 173, 176, 181, 185 f, 193
Donovan, William 216
- Earp, Wyatt 214
Egge, Bjørn 102 f

- Eidsheim, Ingvald 55 f
 Elmer, Birger 97
 Engebretsen, Arne 55, 70
 Erlander, Tage 82
 Evang, Vilhelm 16, 25 f, 30,
 32-42, 47, 49, 52 ff, 58, 65 ff,
 70 ff, 75 ff, 103, 153, 173,
 175 f, 183, 186, 234, 236
- Forrestal, James 79
 Fossesholm, Anders 96, 212
- Gehlen, Reinhard 54, 179
 Geijer, Arne 82
 Gelli, Licio 223, 225, 228
 Gerhardsen, Einar 39, 45-49, 92,
 182
 Grafström, generalmajor 82
 Gram, Gregers 148
 Gravningsmyhr, Lars 22
 Grøtting, Bjørn 116, 201
 Guillou, Jan 97, 100
- Haddad, major 180
 Haig, Alexander 223
 Halvorsen, Tor 184
 Hansen, Halvdan Haneborg 28 f
 Hansen, Rolf 17, 19, 23, 151,
 162, 233-236
 Hauge, Andreas 176, 184 f, 200
 Hauge, Jens Chr. 16, 32, 34 f,
 38 f, 41 f, 45, 47 ff, 55, 65 ff,
 74 f, 124, 150 f, 171, 173, 233 f
 Hauge, Sverre 159
 Haugen, Roar 96, 166 f
 Haugland, Knut 55
 Haukelid, Knut 194, 196
 Hillenkoetter, Roscoe 79
 Hitler, Adolf 179, 216
 Holst, Kai 66
 Horvei, Finn 92, 96, 166 ff
- Ingebrigtsen, Jan E. 20, 151,
 156 f, 160
- Jackson, Henry 226
 Jensen, Erling 55
 Johannessen, Folke H. 137
 Johansen, Trond 20, 126, 130,
 159
 Johansson, Rune 82
- Kennan, George 79
 Khrushchev, Nikita 88
 Kilde, Asbjørn 195, 197, 199 f,
 202
 Kirkestuen, Finn Sverre 18, 140,
 146-152, 154-160, 207
 Kissinger, Henry 223 f, 226
 Kosmo, Jørgen 159 f
 Krokaas, Sverre 193
 Krupp, Israel 120-131, 135
 Kugelberg, Bertil 82
- L'Abée-Lund, Lars 189
 Lange, Halvard 48
 Lange, Trygve de 174 ff
 Lie, Espen 164-168
 Lie, Haakon 46, 48, 123 f, 126,
 128, 184
 Lien, Jens 25 f, 29 f, 36 f, 41, 53
 Lindencrona, Alvar 74, 82
 Liversidge, Keith 70 ff
 Lorentzen, Erling 13, 55
 Luciano, «Lucky» 216
 Lütken, Carsten 29, 46, 53, 55
 Løvenskiold, Carl 56, 60, 62
- Marchetti, Victor 206 ff
 Marshall, George 79
 Marthinsen, Knut 55
 Meir, Golda 125 f, 131
 Meyer, Alf Martens 32-35, 37 ff,

- 52 f, 55-58, 61, 65 ff, 70 f, 73,
75, 77, 96, 153
Meyer, Hans Otto 13-24, 89 f, 94,
103 f, 110, 129
Miceli, general 221, 226
Moro, Aldo 226 ff
Mussolini, Benito 215 f, 223
- Nielssen, Lisa 176, 181 f
Nilsen, Selmer 132
Nilsson, Torsten 82
Nordahl, Konrad 48
Nordli, Odvar 151, 235 f, 238
Nordlie, Jens H. 55 f, 65 ff, 70, 93
Nygaard, Herluf 185
Næss, Erik 17 f, 108, 112 f, 118,
193, 196 f, 199, 202
- Offenberg, Egil 181 f
Ollestad, Gudmund 101 f, 110
Ollestad, Sven 18 ff, 55, 60, 62 f,
96 f, 102, 110, 125 f, 129 f,
133-136, 138, 143, 145, 147 ff,
151, 153, 155 f, 158 ff, 194,
196 f
Olsen, Leonard 53
Overdale, Ove 20
- Palme, Olof 83
Peres, Shimon 203
Philby, Kim 153
Platou, Theodor 29 ff, 41, 53
Pran, Fredrik 185
- Rabin, Yitzhak 203
Rasmussen, Adolf Harbitz 55, 67,
70
Reagan, Ronald 216
Reiss-Andersen, Helge 53
Riise, Rolf F. 29, 176
Ringvold, Fernando 174
- Ringvold, Hans 37-40, 42, 51-56,
61, 65 ff, 70, 74 f, 92, 174, 176
Ringvold, Kristen 173-177, 179
Rocca, Renzo 223
Rossbach, Hans Hammond 235
Runddal, Per (også kalt «Svarte-
Per») 200 ff
Ruud, Sverre 118
Røed, Per 176, 182 ff
- Salameh, Abu Hassan 127
Samuelsen, Mona 193
Selmer, Elisabeth Schweigaard
236 f
Selvaag, Olav 96
Sevendal, Bjarne 55
Shanks, Bill 70 ff
Sheerer, Louis C. 70, 76
Siljeholt, Frank 18, 108, 125, 140,
194-199
Sollie, Ragnar 193
Songo, Edgardo 226
Spilhaug, Helge O. (også kalt
«Kjettingmannen») 176, 186,
188-205
Stalin, Josef 43, 45, 49, 71, 191
Stavseng, Steinar 193
Stefansen, Caspar 20
Stilloff, K.N. 101
Stoltenberg, Thorvald 151, 157-
162
Stray, Sverre 237
Sulland, Roger (også kalt «Kongo-
Jack») 201 f
Sunde, Asbjørn (også kalt
«Osvald») 178, 193
- Taranger, Aksel 29
Taylor, Myron 216
Thyness, Paul 93 f
Tidemand, Otto Grieg 236

Tito, Josip Broz 219	Wallenberg, Marcus 74
Tofte, Ørnulf 17, 62, 108, 112 f, 118	Wellen, Einar 128
Torp, Andrew 92, 103	Whipple, Dave 83 ff, 241
Torp, Oscar 92	White, Sir John 70 f, 76 f
Torp, Reidar 136 ff	Willoch, Kåre 238 f
Tranmæl, Martin 123, 128	Wollweber, Ernst 178
Truman, Harry 48, 79	Wyatt, Mark 81, 83, 214 f, 219, 229 f
Venning, John 163-168	Ørnhøi, Stein 233 ff
Vetlesen, Georg Unger 182	Østgaard, Steinar 92, 140
Vibe, Benedict de 13 ff, 17, 21 f	

Har Norge virkelig en hemmelig hær? Svaret er enkelt: Ja, det har Norge.

Men alt rundt denne hæren er strengt hemmelig, og kun kjent av ytterst få personer i den sentale ledelsen. Denne hæren kalles **Stay behind**.

«**Norges hemmelige hær**» tar leseren med inn bak demokratiets rygg, inn i en labyrint av hemmeligholdelse, fortelser

og fordekte operasjoner.

Historien om **Stay**

behind er blant

det best

skjulte i det

hemmelige Norges katakomber.

NORGES HEMMELIGE HÆR

Finn Sjøe er psykolog og journalist i Klassekampen. Han har over en årrekke skaffet seg dyp innsikt i «det hemmelige Norge». Han er medforfatter av den mye omtalte boken «Vi som styrer Norge» (1992).

Ronald Bye er tidligere sekretær i Arbeiderpartiet og statsråd i Odvar Nordli og Gro Harlem Brundtlands regjeringer. Han har tidligere gitt ut bøkene «Sersjanten» (1987), thrilleren «Niende etasje» (1993) og «De visste alt ...» (1993), sammen med Alf R. Jacobsen og Finn Sjøe, samt thrilleren «Spillet» i 1995.

ISBN 82-10-03978-4

9 788210 039782

T I D E N N O R S K F O R L A G

www.pdf-arkivet.no/hemmelig/

2013